

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 2 MARS 2018 PRIS: 89:-

Solokungen

Emmanuel Macron lovar förnyelse.
Men hur mycket revolution tål Frankrike?

PÅ AXESS TV.
PÅ AXESS.SE
NÄR DET PASSAR

Nu kastar vi loss med säsong 2 av den populära serien

ONEDINLINJEN

Andra säsongen har premiär onsdag 7 mars kl 20.00 på Axess TV. Därefter visas ett nytt avsnitt samma tid varje vecka – och när det passar via axess.se

Axess TV, onsdagar kl 20.00 • Hela veckan på axess.se

COM HEM

BOXER

Telia

AXESS TV

Senaste nytt till frukost. Och fördjupning när du vill. Helt utan kostnad.

f+ är Sveriges nya företagsamma nyhetstjänst.

Nu kan du få ett **dagligt nyhetsbrev** med de senaste nyheterna från Sverige och världen, redan till frukost. Översiktligt och snabbläst, så du börjar dagen väl orienterad. Samtidigt innehåller alla artiklar länkar till **fördjupning och nya perspektiv** när du vill dyka ner i någon nyhet. Är du särskilt intresserad av att följa vissa branscher eller ämnen, kan du **anpassa ditt nyhetsbrev** efter dina egna val. Och allt är gratis.

Gå in på www.fplus.se och prenumerera idag.

Helt utan kostnad.

fplus.se

Konsten att komma ihåg och gå vidare

PJ Anders
Linder

Jag tog emot beskedet om Kazuo Ishiguros Nobelpris i litteratur med ett glatt "äntligen". Inte så att jag har hans namn tatuert på bröstet och gick i febriga förhoppningar, utan det handlade mer beskedligt om att turen till sist ändå kommit till en författare jag läst. Det rörde sig visserligen bara om den allmänt sönderälskade *Återstoden av dagen*, och det var några decennier sedan, men i alla fall.

Efter ständiga sekreterarens besked har jag stiftat bekantskap med ytterligare några av Ishiguros böcker. Jag ska låta det vara osagt ifall de för mig, liksom för Akademien, "har blottat avgrunden under vår skenbara hemhörighet i världen", men de har erbjudit angenäm och tankeväckande läsning. Ishiguro har en samtidigt stram och skimrande stil och han spelar upp frågor som är relevanta i såväl ett fundamentalt som ett mer vardagligt perspektiv. De framförs i dämpat tonläge, men de lämnar en inte i fred.

BÄST TYCKER JAG OM två romaner som kommit med nästan 30 års mellanrum. Dels *Konstnär i den flytande världen* från 1986, dels *Begravd jätte* från 2015. Den senare har satt myror i huvudet på somliga dödsfall, eftersom den rör sig i ett drömskt och mytiskt England någon gång efter romarnas reträtt och innehåller varelser som aldrig har listats i någon fackgranskad fälthandbok. Kung Artur gör inte entré personligen, men han kastar en överraskande skugga över historien. Har man en gång för alla bestämt sig för att avsky *fantasy* är detta förstås irriterande, men varför i all världen skulle man bestämma sig för något sådant?

Konstnär i den flytande världen utspelar sig i en mening mycket långt från Arturtidens drakar och kämpar, träsk och ekskogar, närmare bestämt i Japan några år efter andra världskriget, men i sitt intresse för hågkomstens och glömskans problem ligger böckerna varandra mycket nära.

Ishiguro berättar i sin Nobelföreläsning hur han en gång efter ett föredrag fick frågan vad han arbetade på för tillfället och då till sin egen förvåning svarade att det hade blivit dags att inte bara skriva om enskilda människors minnen och självrannsakan utan att vidga ämnet till "hur en nation eller ett samhälle tacklar samma frågor. Minns och glömmen en nation på ungefär samma sätt som en individ?" Fast den gången, säger Ishiguro, visste jag fortfarande inte hur jag skulle bära mig

åt. Han låter förstå att det var först med *Begravd jätte* som ambitionen förverkligades.

Kanske det, om man ser till vad som utsägs i klartext, men i realiteten närmar han sig frågan om ett samhälles förhållningssätt till det förflutna redan i *Konstnär i den flytande världen*. Boken är visserligen skriven i jagform och det är otydligheten och ambivalensen i huvudpersonens minnen som står i centrum. Men genom människorna som denne konstnär möter och samtalar med får läsaren också ta del av en bredare bild. Somliga kan varken glömma eller förlåta honom hans roll i den nationalistiska propagandan; andra väljer att glömma; andra bryr sig helt enkelt inte så mycket.

LÅNGT INNAN ISHIGURO formulerade sin fråga besvarade han den själv: Nationer minns och glömmen inte som individer. Men heller inte väsensskilt från individer. Ett visst sätt att nalkas det förflutna blir dominerande men det hindrar inte att andra sätt lever kvar.

I Nobelföreläsningen fortsätter han med ännu en fråga: "Finns det situationer när glömska är enda sättet att stoppa en cykel av våld eller hindra ett samhälle från att upplösas i kaos eller krig?" *Begravd jätte* antyder dystert att svaret kan vara ja, men boken påminner också om hur fåfängt det är att tro att man i längden ska kunna slå vakt om sådan glömska. Till sist gör sig minnet och sanningen påminda.

Värdet av att glömma är ett oväntat och provocerande budskap i en tid när vi så ofta får höra om betydelsen av att minnas. Men läsarens rimliga slutsats blir varken att man ska radera det som har varit eller låta sig styras av det, utan att man måste värna kunskapen om det förflutna samtidigt som man inte låter sig förvandlas till dess passiva redskap. Hämndlystnad kan underblåsas av vetenskap om hemiska saker som hänt, men motmedlet är inte förnekelse och glömska utan upprättelse och försoning.

DETTA ÄR VIKTIGT på ett personligt plan. Det är minst lika viktigt när det kommer till storsamhället och politiken, för historiemiisbruk hör sannerligen inte bara till historien. Världen över pågår ständigt kampanjer som ibland syftar till glömska och okunskap, ibland till att elda under en besatthet vid gångna oförrätter. Kreml försöker att stärka budskapen om Rysslands obrutna storhet genom att sopa Stalintidens tyranni

och skräckvælde under mattan. Peking exploaterar Kinas förödmjukelser och katastrofer under 1800- och 1900-talen för att hålla nationalismen och revanschismen kokande. Vem vet när utbrett missnöje kan behöva avledas mot yttre fiender!? Individer som vill idka folkbildning i det förra fallet, eller gjuta olja på vågorna i det senare, gör det på egen risk.

I demokratierna handlar det lyckligtvis om mindre dramatiska saker men ingen ska tro att vi är förskonade från ett historiemissbruk som syftar till att gynna den egna saken och missgynna motståndarna. Populistpartier har det som särskild specialitet och letar entusiastiskt efter allsköns svek i det förflutna.

IBLAND FAR FOLK med osanning medvetet, men jag vågar tro att det är mycket vanligare att politiker och debattörer hyser en genuin övertygelse om att deras svajiga påståenden är sanna. För det mesta handlar det inte heller om sant och osant i bokstavlig bemärkelse utan om rimlighet i verklighetsbeskrivning och bedömningar.

Var Sverige ett inskränkt och brutalt Oliver Twist-samhälle ända tills Socialdemokraterna tände ljuset och gav oss välfärd? Eller var vi en borgerlig idyll med växande välbefinnande och ökande medborgerlig frihet tills kollektiviseringens tvångströja plötsligt åkte på? Svaret på sådana frågor går inte att hitta i uppslagsböcker, men däremot går det att ta reda på en hel del om hur människors tillvaro såg ut, vilka stora samhällsförändringar som skedde och vilka lagar och villkor som gällde. Ställningstaganden blir till sist resandes ensak, men de kan göras på mer eller mindre stadig grund.

Ett angeläget uppdrag, inte minst under valår som 2018, är att granska dem som plockar ihop ett förflutet av godbitar från skilda epoker och sedan torgför kombinationen som något att "återupprätta". Dels är hopkoket bländverk, dels är hela tanken på att återskapa det förflutna en återvändsgränd. Man kan lära om historien. Man kan lära av historien. Man kan låta sig inspireras av historien. Man till och med *bör* göra det. Men man kan inte låta historien gå i repris, allra helst om den aldrig har haft premiär.

VAD ROMANTISKA kulturskribenter och övertända partigångare än säger kan Socialdemokraterna inte leverera folkhemsgemenskap av

1940-talsmodell, 1970-talsradikalism och valfrihet av samtidsmodell på en och samma gång. Sverigedemokraterna kan inte erbjuda väljarna köpkraft på 2010-talsnivå utan det täta och ömsesidiga samspel med omvärlden som är en förutsättning för vårt välbefinnande. Moderaterna kan inte kombinera en ambitiös välfärdsstat med ett skattettryck på 1950-talsnivå. Var tid har sina karaktärsdrag och restriktioner.

Däremot skulle partierna kunna skapa förutsättningar för bättre politik genom att tala klarspråk om missgrepp och felbedömningar i den nära historien. Istället för att utbyta glåpord om rösträtt och planhushållning skulle man kunna ta upp en seriös diskussion om centrala problemområden som skolan, invandringen, polisen och försvaret. Vari bottnar egentligen svårigheterna? När slog vi in på fel väg? Vad var det vi trodde som fick oss att fatta besluten?

DET FINA ÄR ATT ingendera sidan kan svära sig fri från att ha varit med. På ömse sidor om den berömda blockgränsen har man haft makt och varit delaktig: i vissa frågor har ansvaret växlat över tid, i andra frågor har lägren entusiastiskt ställt till det i bästa samförstånd. Därmed kan man tycka att det också borde vara lättare att föra ett rakt och konstruktivt samtal. Ingen behöver ensam bära hundhuvudet.

Ett sådant samtal skulle inte bara öppna för framtida förbättringar. Det skulle också motverka okunskap och förvirring om vad som egentligen har hänt. Det skulle vara i ordets bästa mening historiskt.

Men att vi får uppleva det är tyvärr ungefär lika troligt som att vi möter drakar och jättar på nästa skogspromenad. Hoppet säger en sak, erfarenheten en annan och kärvare: Glöm det!

P) Anders Lindh

"Man kan inte låta historien gå i repris, allra helst om den aldrig har haft premiär."

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Thomas Engström tycker att det är dags att hålla tyst **10**
 Annika Borg håller koll på Svenska kyrkan **10**
Medier Olle Lidbom varnar för varningar om fake news **12**
Neuroteknologi Göran Frankel om neurologiska vapen **17**
Skolpolitik Inger Enkvist träffar studiemotiverade elever i Kina **16**
Information Fredrik Norén granskar forna filterbubblor **18**
I korthet Hygge och brexit. Andlig vägledning **19**

20 FRIZON

- Jonathan Haidt sätter Thomas Jefferson i en tidsmaskin **20**
 Anders Alvestrand tar sig an skörbjugg och marsvin **26**
 Lars Peter Fredén om sina 10 000 kilometer på cykel i Kina **31**

36 OPINION

Marie Söderqvist om folkhälsopolitik som klasskamp.

TEMA: MACRON VID MAKTEN

40 En glamorös pragmatiker

Frankrikes unge och karismatiska president har gett sitt ämbete lyster. Men resultatet av hans reformer är hittills blandat. **Av Karin Stensdotter**

46 Uppskjuten revolution

Reformivern som låg bakom Emmanuel Macrons valseger har ännu inte avsatt några genomgripande förändringar. Än härskar centralism och särintressen. **Av Bo Bergson**

50 Nationens terapeut

Den franske presidenten är en meritokratisk socialingenjör med grandiosa planer för sitt land. Men kan han bemästra politikens nya centrifugalkrafter? **Av Karin Svanborg-Sjövall**

”

Nu när cirkeln
fullbordats tycker
jag att jag
äntligen förstår
hur Kina ser ut.

Lars Peter Fredén, sid 32

54 INTERVJU

Ylva Herholz samtalar med den tyske sociologen Hans Joas om varför Max Weber har fel.

58 TRADITION

Martin Lagerholm om Jean Paul.

62 CIVILISATION

- Arkitektur* Lars Anders Johansson angriper funktionalismen 62
Litteraturhistoria Martina Björk om Selma Lagerlöf och socialismen 64
Kulturhistoria Lotte Möller om biodling 66
Idéhistoria Bengt E Y Svensson om Aristoteles och fysiken 68
Litteraturhistoria Magnus Ljunggren om skandalen med Sjölochof 70
Krönika Katarina O'Nils Franke minns sin mammas långa samtal 71
I korthet David Andersson om att inte läsa klart 71

72 RECENSIONER

- Arvid Åhlund granskar hotbilden mot demokratin 73
Erik W Larsson erinrar om Rysslands vulgära historia 77
Kristina Adolfsson återspeglar en tidsanda 79
Katrine Marçal rörs av män som gör politik tillsammans 82
Carl Rudbeck värnar egen väg till frälsning 84
Eli Göndör avslöjar ett hemligt sällskap 86
Karin Henriksson frossar i franskt 88
Jonas Elvander läser Benjamin utan facit 90
Bengt E Y Svensson inspekterar forskningens frontlinjer 92
Håkan Tribell ömmar för dagens ungdom 94
Bo Eriksson polerar en rostfri ikon 96

98 I VÅR TID

Bengt Ohlsson retar sig på den moraliska överväxeln.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson, Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Louise Belfrage, Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter Luthersson och Nathan Shachar

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen

och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 10 april 2018

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Material insänt till Axess kan lagras och publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Inger Berg

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Charles Plateau/TT

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 674 kr.

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31,

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display, Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

Kristina Adolfsson
Journalist och
chefredaktör i *Senioren*

Anders Alvestrand
Professor emeritus vid
Karolinska institutet

David Andersson
Författare och redaktör i *Axess*

Bo Bergson
Pseudonym för en tjänsteman
i EU-kommissionen

Martina Björk
Fil dr i latin vid Lunds
universitet

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Jonas Elvander
Kritiker och utrikesredaktör
i *Flamman*

Thomas Engström
Journalist och författare

Inger Enkvist
Professor emerita i
spanskspråkig litteratur
vid Lunds universitet

Bo Eriksson
Docent i historia och redaktör
i *Historisk Tidskrift*

Göran Frankel
Vetenskapsjournalist

Lars Peter Fredén
Ambassadör i Peking 2010–2016

Eli Göndör
Fil dr i islamologi, leder
Timbros integrationsprogram
Majoritet och mångkultur

Jonathan Haidt
Professor i etiskt ledarskap
på Stern School of Business
vid New York University

Joel Halldorf
Docent i kyrkohistoria
vid Uppsala universitet
och lärare på Teologiska
högskolan i Stockholm

Karin Henriksson
Författare och journalist

Ylva Herholz
Journalist och författare

Lars Anders Johansson
Redaktionschef på
tankesmedjan Timbro
och chefredaktör i
nättidskriften *Smedjan*

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Erik W Larsson
Läkare

Olle Lidbom
Medieanalytiker och
kommunikationschef på
Norstedts Förlagsgrupp

Magnus Ljunggren
Professor emeritus
i rysk litteratur

Peter Luthersson
Docent i litteraturvetenskap

Katrine Marçal
Författare och journalist

Lotte Möller
Författare

Fredrik Norén
Doktorand vid institutionen för
kultur och medievetskap
vid Umeå universitet

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Katarina O'Nils Franke
Redaktionssekreterare i *Axess*

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Karin Stensdotter
Arkitekt och författare

Karin Svanborg-Sjövall
Vd i tankesmedjan Timbro

Bengt E Y Svensson
Professor emeritus i teoretisk
fysik vid Lunds universitet

Marie Söderqvist
Skribent och konsult

Håkan Tribell
Talskrivare åt Ulf Kristersson

Arvid Åhlund
Journalist

I dåligt sällskap

DAVID BROLIN FÖRSÖKER i förra numret av *Axess* få oss att tro att något avgörande för närvarande äger rum i Nietzsche-receptionen, att högerextremisterna håller på att vrida 1800-talsfilosofen ur den postmoderna vänsterns grepp. Hans artikel innehåller flera intressanta upplysningar och iakttagelser men överbetonar fenomenet tolkningsherravälde. Sanningen är ju att Nietzsche länge och varstans har utövat en oemotståndlig dragningskraft på människor hängivna galenskap, ondska och högmod. Hans författarskap är en veritabel fyndplats för dem som vill tillhöra en högsta kast och äga rätt att förakta och se ner på andra eller kanske till och med förgöra och förintä andra, dem som inte förmår motstå utan med välbehag lyssnar på sång som lovar utvaldhed, dem som blir självförälskade.

Nietzsche utgick från en skarp samtidsiakttagelse. Han intresserade sig för naturvetenskapen och dess triumfer. Han såg att naturvetenskapen som var så bra på att arrangera livet mer praktiskt och bekvämt för allt fler och som alltid tycktes ha en enkel och fyrkantig förklaring till hands på vad det vara må rövade samtidigt som den gav. Moderniteten stal mening från människorna. Sagorna och myterna förlorade sin giltighet, och de övernaturliga väsendena dog med deras försvinnande. Älvor, troll och jättar. Kentaurer och enhörningar. Ja, Gud och Djävulen. Naturvetenskapen slog igen dörren till det som en svensk diktare och Nietzsche-läsare har kallat de svirrande fladdermössens rike. Den öppnade istället dörren till det som en tysk sociolog kvickt döpte till en avförtrollad värld.

Men vad ska man göra när mysteriet är borta? Mysteriet som gav ljus och skuggor, färg och dunkel, glädje och vemod åt människans existens som människa. Mysteriet som gav sammanhang och innebörd åt varje hennes steg. Här stod hon nu plötsligt som en primat bland primater, ett djur

bland djur. Med sitt blodomlopp och sina inälvor. Snart med sina gener och sitt kemiskt analyserbara känsloliv. Inte undra på att Nietzsche blev tokig, alldeles vansinnig av tanken på det som naturvetenskapen hade tagit ifrån honom. Nu skulle han finna ny mening, konstruera ny mening. Han lät hammarerna tala och lät Zarathustra stämma in med manande ord. "Jag lär er övermänniskan. Människan är något som måste övervinnas. Vad har ni gjort för att övervinna människan?" Maningen har genom åren stimulerat inte bara fascister, nazister och kommunister utan enstöringar som inte kan se en broder utan bara grandet i dennes öga, anhängare av källar- och andra sekter där det depraverade i de invigdas ögon bevisar att de inte är underkastade pöbelns regler utan hör till en annan, friare nivå och filosofie doktorer som sticker näsan i *Gesammelte Werke* och berusar sig med ord obekymrade av hur dessa ord korresponderar med verklighet.

Det är inte en ny, ödesdiger trend som David Brolin iakttar utan bara nya, sorgliga exempel på ett evigt återkommande ett och detsamma. Stolar hittar Nietzsche. Och de älskar Nietzsche. För han ger deras stollighet guldkant. I bästa fall blir de bara malliga. Och säger att sådana som säger det som jag nu säger är förskräckligt ytliga och osofistikerade. Att sådana som säger det som jag nu säger inte begriper någonting. Att vi är just sådant där patask som de själva inte är. Och sedan tågar de iväg till sina försvurna. Kanske nöjer sig deras krets av försvurna med att diskutera om Jacques Derrida i *Éperons* verkligen uttömde hela innebörden i Nietzsches anteckning om att han igår glömde sitt paraply. Kanske gör deras krets av försvurna istället upp listor över fiender och orerar om den ordning som ska gälla i morgon, när de själva intar sin rättmätiga plats och låter de alltför många – hos dem finns alltid ett de alltför många – smaka piskan.

En sak står lika klar idag som den gjorde igår: Den som läser Nietzsche behöver aldrig sakna dåligt sällskap.

Peter Luthersson

Kyrkans flagga vajar rödgrön

Ar 2015 beslutade världens länder, inklusive diktaturer och andra skurkstater, att FN skulle anta en "masterplan för mänskligheten". Denna så kallade Agenda 2030 ersätter de tidigare millenniemålen och består av 17 mål och 169 delmål. När målen uppfyllts så har samtliga världsproblem lösts och en hållbar, jämlik, jämställd och rättvis värld uppstår. Det handlar om en transformation av hela världen. En ny himmel och en ny jord.

Att komma till rätta med fattigdom, hunger och elände är förvisso ett imperativ för mänskligheten. Men Agenda 2030 har ett politiskt ärende bestående av totalitära drömmar om världsrevolution. Kom-

munistiska Kina har särskilt tagit åt sig äran för masterplanen och säger sig ha spelat en avgörande roll i utformandet. Det märks. Agenda 2030 är en planekonomisk vision om kontrollen över världens produktion och konsumtion och om ett FN med överstatliga befogenheter vad gäller länders skatteregler och finansiella politik. En totalitär, överstatlig framtid kodad med orden "hållbarhet" och "fred" således.

DEN RÖDGRÖNA SVENSKA regeringen har givetvis tagit i från tårna och upp till skyarna när det gäller att försöka implementera och indoktrinera kring Agenda 2030. En regeringsdelegation för genomförandet är på plats. I kommuners skolprogram kan man hitta Agenda 2030 som ett mål att

Bland zombier och vrålapor

Om sanningen ska fram

12 Varningar om fake news och faktaresistens överdriver deras omfattning och påverkan.

Hjärnsläpp

14 När människor och AI-system sammankopplas uppstår problem i beslut om liv eller död.

Studiemotiverade

16 I Kina betyder utbildning allt. Skillnaden mot svensk utbildningspolitik är extrem.

Forna filterbubblor

18 Varje tid har sina informationsproblem. Att definiera och kontrollera information har vi ägnat oss åt sedan antiken.

I korthet

19 Hygge och brexit. Andliga auktoriteter.

FÖR NÅGRA MÅNADER SEDAN avslutade jag mitt Twitterkonto. Det har varit en fascinerande upplevelse, eller icke-upplevelse, snarare. Och även en icke-upplevelse ger sina avtryck.

Tidigare såg en typisk arbetsdag ut såhär. På med kaffet, in på *New York Times* och *Guardian* och *SvD* i sisådär trekvart, upp med dagens textdokument – fem sidor bok eller en krönika – och sedan, framåt elva, in på Twitter. Alltid Twitter. Facebook och Instagram kom långt senare på dagen, som när man i sista stund minns att man borde ringa och gratulera en avlägsen släkting.

Men Twitter. Alltid, alltid på senare år var det minst femtio notiser – och det i bästa fall, det vill säga om jag hade haft vett att hålla tyst dagen innan. Annars

kunde det röra sig om hundratals interaktioner. Ibland var det någon hatstorm av egen förskyllan; sådant som händer när man har slösat några ampere på att spy galla över meningsmotståndare. Men oftare var det något helt annat.

Vi kan kalla det för storlekens dragningskraft. Så fort man har över femtusen följare på Twitter får man efter sig precis den sortens användare man själv har varit för att nå den där... storleken. Människor som vill upp. Människor som drar och sli- ter i dem högst där uppe, i det som fortfarande inte har någon vettigare benämning än "medieeliten". Ljudet av de där femtio meningslösa, vagt uppmuntrande notiser- na är ljudet av ens egen rygg som dunkas. Det måste vara så amerikanska presiden-

arbeta för. Det ska börjas i tid. 65 myndigheter gavs tidigt i uppgift att redovisa hur de ska göra verklighet av den planekonomiska visionen om en värld i vilken allt tillhör alla och där staters suveränitet är ett minne blott. Myndigheterna själva menade dock att de inte riktigt kunde hitta kopplingen mellan deras verksamhet och agendans alla mål och delmål. Annorlunda uttryckt: i mötet med verkligheten löses revolutionsdrömmar upp.

När det är revolution på gång behöver man aldrig lyfta på särskilt många stenar innan en specifik aktör återfinns: Svenska kyrkan. Sveriges största trossamfund, med

Det är svårt att avgöra vem som är målgrupp för filmen. Förskolebarn?

närmare sex miljoner medlemmar och med avsevärda ekonomiska muskler, ser sig som en viktig aktör i genomförandet av Agenda 2030. Missionsivern har bland annat resulterat i en tre minuter lång animerad film om transformationens mirakel. Filmen, som ligger på sajten Youtube och går i grönt, för tankarna till informationsfilmerna som sändes i SVT:s *Anslagstavlan* på 1970-talet. Givetvis innehåller den en kvinnlig biskop

(företrädare för andra religioner är dock män), en prideflagga och människor i olika kulörer. De animerade personerna har konstruerats för att representera den heliga identitetspolitiska mångfalden.

ETT SLAGS CRESCENDO i filmen uppträder då människorna håller varandra i hand och ropar "hurra!" när den smöriga speakerrösten meddelar att kristen tro betyder alla människors lika värde. "De olika målen hör ihop, precis som du och jag hör ihop", fortsätter rösten. Det är svårt att avgöra vem som är målgrupp för filmen. Förskolebarn? Det ska som sagt börjas i tid.

Kyrkan har alltid arbetat med de mål som finns i Agenda 2030, får vi veta. Vidare förkunnas att fred och jämställdhet inte är möjliga utan religionernas medverkan. Vän av ordning kan förstås invända att det där sannerligen är stora anspråk samt vara trist nog att ställa sanningsfrågan.

Sveriges regering har utlovat att Agenda 2030 ska genomsyra all politik, fortsätter Svenska kyrkan och lovar trohet och bistånd i detta politiska arbete. Det finns anledning att hålla utkik efter Svenska kyrkans fortsatta agerande under valåret. Svenska kyrkans flagga är i själva verket inte den gula och röda som vajar utanför våra domkyrkor, utan en rödgrön. Under paroller som "alla människors lika värde", "hållbarhet" och "fred" kommer kyrkan att göra sig till en del av den rödgröna valrörelsen. Med nödtorft

tigt ditklitrade markörer från trons område, som "skapelsen" och någon gång, bevars, "Gud" eller "Jesus" (inte "Kristus", det skulle bli en för tydlig bekräftelse och utsaga om Guds väsen).

ATT DETTA KYRKLIGA dagspolitiserande skapar massutträden och väcker stark kritik i breda lager brukar kyrkoledningen, numera med tidigare LO-basen Wanja Lundby Wedin och ateist(en) Margareta Winberg långt in i den kyrkliga maktens korridorer, strunta i. För så länge kapitalet räcker och medlemsavgifterna fortsätter att ticka in har man en plan för kyrkan, Sverige och världen. En masterplan. ✨

Av Annika Borg

ter före Trump känt varje gång de kommit in i ett rum. Fanfarer! Applåder! Leenden!

Vem gillar en vrålapa? Inte jag. Och det var väl där skon klämde.

EN MORGON HADE jag femtiofem notiser som bottnade i att någon bett mig uppmuntra folk att börja följa vederbörande. Femtiofem notiser. Jag hade inte så mycket som harklat mig, och lik förbannat satt jag där och sorterade och hanterade och administrerade eländet som om jag fick betalt för det.

Det var bara det att det fick jag inte. Jag inbillade mig att jag fick det; det gör alla frilansar. Men jag fick inte en spänn. Nu för tiden känner många författare och skribenter en omvitnad press på sig att "vara närvarande" på sociala medier, och det händer att man till och med skyller hela spektaklet på sina uppdragsgivare. Men handen på

hjärtat har ingen förläggare, pr-chef eller tidningsredaktör någonsin sagt till mig att ägna timmar varje dag åt att möta folkets jubel eller avsky. Ingen har bett mig att sitta och glo på en skärm och tillverka kvickheter till fromma för den allmänna misantropin.

Och varför skulle de ha gjort det? Vem gillar en människa som på en tillställning ideligen klingar dessertgaffeln i konjaks-kupan och lägger ut texten om det senaste nonsensyttrandet av något tredje rangens statsråd? Vem gillar en författare som inte klarar att vänta tills nästa bok kommer ut innan han lägger upp skärmdumpar på någon skojig dialogsekvens? Vem gillar en vrålapa?

Inte jag. Och det var väl där skon klämde. I andras gräsliga uppträde började jag skönja spegelbilder av mitt eget, som inte var ett dugg bättre. Ingen har som sagt bett mig att odla min narcissism eller mitt högmod, men desto fler människor – riktiga människor, sådana jag träffat i den människa.

SÅ LÅNGT ÄR jag ännu inte kommen i min personliga utveckling att jag kan göra anspråk på några större framsteg. Men jag

har börjat se värdet i ett gott råd från min käre far: ibland är det bäst att bara hålla truten. Jag har testat det i förhandlingar ibland, och det är en mirakellösning. Motparten går fullkomligt vilse i sina egna bevelsegrunder och börjar ge med sig på punkter man inte ens övervägt att forcera.

Det är valår. De amerikanska kulturkrigens pestsmitta är nära att förvandla oss alla till zombier. Dags att damma av ett annat gott råd: En svensk tiger. ✨

Av Thomas Engström

MEDIER

Om sanningen ska fram

Talet om fake news är i huvudsak fake news. Ingenting talar för att spridningen eller effekten av dessa är betydande, skriver **Olle Lidbom**.

DEN 25 AUGUSTI 1835 publicerade *New York Sun* en artikel om astronomen Jon Herschel som byggt ett nytt teleskop på Godahoppssudden med vilket han kunde se till månen. Tidningen beskrev i vetenskapliga termer vad Herschel upptäckt: stora sjöar, kanjoner, röda berg och månträd. Men framförallt människor – med vingar – som var ”fyra fot höga, täckta med kort, glänsande, kopparfärgat hår”. Lägg till det upptäckten av enhörningar och flygande män med kraftig sexualdrift och succén var ett faktum.

På några veckor sålde upplagan slut och många läsare väntade utanför tidningens redaktion för att få nästa uppdatering.

Upplagan nådde snabbt 19 360 exemplar – den största tidningen inte bara i New York utan i världen!

Konkurrenterna blev förtvivlade och gjorde rewrites på *New York Suns* avslöjande och många tidningar i USA och i världen hjälpte till att göra storyn viral. Även om långt ifrån alla trodde att den var sann blev månvarselerna ett popkulturellt fenomen som alla behövde förhålla sig till. Konkurrenten *New York Herald* kunde bevisa att artiklarna var påhittade och till en början gick *New York Sun* till motattack. Men efter sex artiklar under hösten nödgades de skriva hur det stora teleskopet förstörts i en enorm brand när solens strålar vänts mot det.

New York Suns upplaga på 19 360 exemplar då? Jo trots bluffen behöll tidningen alla sina läsare och fortsatte under många år att vara USA:s största dagstidning med god marginal.

I TAKT med massmediernas allt större spridning ökade också tidningarnas politiska inflytande. Många av världens tidningar startades, liksom *New York Sun* av kommersiella skäl, men blev med tiden alltmer politiskt viktiga. Inte minst den svenska mediehistorien har formats av

tidningar av män med politiska ambitioner – som Lars Johan Hiertas *Aftonbladet*.

Med större politisk makt blev medierna en måltavla för politiska angrepp. ”Lugenpresse”, skanderade de konservativa katolikerna på 1880-talet som tyckte tidningarna hade en liberal agenda. ”Lugenpresse” var även Joseph Goebbels invektiv – och under nazismens årtionde förbjöds många tidningar. Goebbels styrde över propagandatidningarna *Völkischer Beobachter* och *Der Angriff*, och utvecklade radion, det massmedium som blev nazisternas främsta redskap. Med den rekordbilliga radioapparaten Volksempfänger ökade radioapparater i Tyskland från 4,5 till 16 miljoner mellan 1933 och 1942. Volksempfänger innebar att den nazistiska regimen snabbt fick en direktkanal till det tyska folket och deras uppmärksamhet. Det var hart när omöjligt att få in andra radiostationer än regimen egna.

Anklagelser om att medier ljuger eller vinklar på fel sätt har sedan dess alltid förekommit och från både vänster och högeraktivister, och har framförallt handlat om enskilda sakfrågor och publiceringar. Men det var först under 2016 års presidentval som begreppet fick nya vingar. Till en början användes begreppet *fake news* av traditionella medier för att förklara vissa falska

nyheter om Donald Trump - som att påven stödde hans kandidatur. Men snart triangulerade Trump begreppet och använde det mot Trumpkritiska artiklar i CNN, *New York Times* och andra etablerade medier.

Fake news har sedan dess fått fäste och blivit ett allmänt uttryck för en tidstypisk, negativ medieutveckling. Det har intresserat många medieforskare, men som begrepp - inte för att mäta antalet felaktigheter i publiceringar. Medieforskare studerar framförallt hur fake news används. Forskningsfältet har forskats på sedan mitten av nollnolltalet men har exploderat de senaste åren. Grovt uttryckt kan fake news användas om såväl parodier och satir som manipulationer, fabriceringar och propaganda. I grova drag är medieforskare överens om att begreppets användande är djupt problematiskt eftersom det är oprecist och ofta säger mest om den som framför anklagelsen.

DEN SOM LÄSER in sig på forskningsläget måste också vara vaksam på att många forskare med rätta känner sig hotade av en utveckling där forskning nedvärderas till förmån för tyckande och åsikter. Begreppet "truthiness" som myntades av satirikern Steven Colbert 2005 handlar om inställningen att sanning och fakta är vad som "känns sant". Forskarna är alltså oroliga över att fakta och forskning tappat mark för ett slags truthiness. Något som i sin tur får som följd att fake news-forskningen ibland glider över till något annat: om vad som är desinformation och propaganda.

Som term är därför fake news dödsdömd, åtminstone i det kvalitativa samtalet. Det duger utmärkt som politiskt slagträ och för att underminera en debatt. Men de som anklagas för fake news har i många fall olika tolkningar av verkligheten, som svenska medier som anklagas för fake news när de skriver att brottsligheten går ned. Fords inställda outsourcing till Mexiko - stoppades den av Trump? Eller drevs den fram av Trump? Många gånger låter sig inte en mångfasetterad verklighet sorteras in i ett fake-fack. Och vem ska bestämma vad som är falskt eller ej?

Det sista kan låta som en retorisk fråga men det är det inte. Eftersom fake news framförallt är ett politiskt slagträ har politiker till höger och vänster över hela Europa börjat använda det. I vissa fall vill man att staten ska gripa in, i andra fall att Facebook ska ta mer ansvar.

I ITALIEN HAR polisen satt upp en anmälningsfunktion där allmänheten kan anmäla falska nyheter. Polisen ska därefter själva utreda om det finns källor som verifierar nyheten. Det är utan tvekan ett underkännande till de italienska medierna, som de senaste åren också publicerat många

nyheter utan källkontroll. Mest uppmärksammas är kanske nyheten om Laura Boldrini, som leder det italienska underhuset i parlamentet. Flera tidningar rapporterade om hennes nevö Luca som fått regeringsjobb med 80 000 kronor i månadslön - trots att varken Luca eller jobbet existerade.

I Tyskland har man gått den andra vägen och lagstadgat om att Facebook inom 24 timmar måste avpublicera inlägg och nyheter som handlar om hets mot folkgrupp, ärekränkning och uppmaning till våld - annars väntar vite på uppemot 50 miljoner euro. Det ställer hårda krav på Facebook att bli en rättssäker domare i realtid.

Facebook betraktade sig länge som en

god och de flesta företag gagnas av ett faktabaserat samhälle har ett teknikföretag ägare och vinst som främsta körkarl. Inte minst visar Facebooks och Googles många dikeskörningar att deras agnostiska relation till fakta inte är något för samhället att hålla sig till när det blåser.

Här går forskningen och politiken i otakt med tekniken. Politiker förfasas över att deras spelplan nu innehåller inte bara påhopp utan även påhitt, propaganda och andra tolkningar av fakta. Medieforskningen är överens om begreppet fake news är ett trubbigt begrepp som används för att brännmärka alla sorters åsikter man själv ogillar. Teknikföretagen vill helst inte ta i

För både seriösa medier och för demokratin kommer kravet på källkritik och journalistisk metod att bli allt viktigare.

neutral plattform men har blivit den enskilt viktigaste nyhetskanalen för amerikaner och många påståenden som spreds på Facebook under presidentvalskampanjen var osanna. Facebook har tvingats erkänna att de har ansvar för hur nyheter sprids via deras plattform: man har till exempel lyft fram inlägg med många klick, vilket premierat sensationsmaterial. 1835 års enhörningar och flygande män med kraftig sexualdrift hade gjort succé i Facebooks algoritmer.

UTVECKLINGEN ÄR problematisk. Det finns många exempel på hur vi är på väg mot ett system där stater och teknikföretag får större inflytande över vad som är sant och inte. Som många gånger är vägen dit kantad av goda föresatser - vem vill ha ett medielandskap fyllt med fabrikationer och propaganda? Men en stats regering kan bytas ut och förändra förutsättningarna om dess fingrar är långa. Och även om avsikten är

begrepp som sanning och fakta med tång utan vara en neutral arena. Ansvaret bollas runt.

Men mycket tyder på att fake news-oron är överdriven. En färsk studie från Reuters Institute vid Oxford University har studerat genomslaget för sajter med mindre nogräknat förhållande till sanningen. Slutsatsen är tydlig: de sajter som kan klassas som oseriösa når i snitt bara 1 procent av befolkningen - att jämföra med *Le Figaro* som når 22 procent. Dessa alternativa sajter läses inte lika länge och delas inte lika ofta. När Reuters gjorde samma studie i Italien var resultatet detsamma: de traditionella medierna med sin journalistiska metod och källkritik var fortfarande långt mer lästa än de som slirar på sanningen. Även om mycket nyheter med tvivelaktig sanningshalt förekommer tycks dess spridning vara minimal. Det saknas helt enkelt belägg i forskning för att dessa företeelser skulle vara omfattande och påverka samhället i någon högre grad, trots allt prat om fake news, faktaresistens och alternativa fakta.

DEN SOM HÖJER blicken ser att det handlar om något annat: makten över medielandskapet. I den gamla medielogiken var de etablerade medierna det enda publika sättet för en politiker, ekonom eller konstnär att vara med att forma "vad som är möjligt att framföra som politisk idé" för att citera SvD:s tidigare chefredaktör Hans L Zetterberg som kallar detta "den centrala zonen". Till det nya medielandskapet har vem som helst tillgång med sociala medier, bloggar, Youtubekanaler och Twitterkonton. Ska då också vem som helst få vara med att forma det offentliga samtalet? Att döma ut något som fabricerat, fejkat och falskt är ett välbeprövat sätt att utestänga röster från den centrala zonen.

Läser sin egen lögnpress.

FOTO: GETTY IMAGES

Det nya medielandskapet är så fragmentiserat och polariserat att man inte längre behöver kvalificera sig till någon central zon, det räcker att ta sig till en del av den.

FÖR BÅDE SERIÖSA medier och för demokrati kommer kravet på källkritik och journalistisk metod att bli allt viktigare. Flera nya aktörer har under senare år kommit till undsättning och vill ge ekonomiskt stöd till mediernas källkritiska arbete. Intresset är störst hos politiker (svenska Vinnova är medfinansier till ett svenskt redaktionellt samarbete för faktagranskning) och teknikföretagen (som Google innovationsstöd Digital News Initiative) – för medieföretag gäller det alltså att hålla rågången mot sina finansierare för att inte dras in i ett politiserat spel om medielandskapet.

I fallet *New York Sun* handlade de fejkade nyheterna om just påhittade sensationer för att sälja fler lösnummer och därmed förbättra ekonomin för tidningen.

Den sortens flagranta publiceringar lever i allra högsta grad kvar, ta bara exemplet från 2016 med Hillary Clintons påhittade pedofilring på en pizzeria i Washington. Dock är det inte längre bara ekonomiska incitament som är målet med publiceringarna utan att så tvivel, och skada förtroendet för medierna. Fake news, ropade Clintons väljare om pedofilringen. Fake news, ropade Trumpväljare som ansåg att medierna tystade ned historien. Bara 54 procent av Trumpväljarna ansåg att pedofilringsbluffen var påhittad.

Tvivlet om mediernas trovärdighet och centrala position var därmed planterat, precis som de som publicerade lögnen. Om detta borde fake newsdebatten handla mer om, inte om vem som har rätt, fel eller bäst fakta. ✨

NEUROTEKNOLOGI

Hjärnsläpp

När människor och AI-system sammankopplas uppstår problem – särskilt i beslut om liv eller död. Neuroteknologin skapar både nya vapensystem och juridiska knäckfrågor, skriver **Göran Frankel**.

ALLA SOM SPELAR SCHACK mot en dator vet att datorn inte nödvändigtvis måste vara oslagbar men i vissa avseenden är den alltid överlägsen. Den är snabb. Den kan också hantera enorma mängder information även om dess förmåga att bedöma materialet är bristfällig. Människan är förvisso också reaktionssnabb, vässad till överlevnad av de evolutionära krafterna. På sätt och vis lever hon dock osynkroniserad med sin egen kropp. När hjärnan uppfattar en situation som farlig tar det bara 50–150 millisekunder för musklerna att reagera. Först ett par hundra millisekunder efter det att hennes kropp börjat springa eller gå i försvarsställning blir människan medveten om situationen.

Tänk om man kunde sammansmälta det bästa hos en maskinintelligens med det bästa hos människan? Det är en tanke som inte minst lockar militärer. På internetsajten för amerikanska Darpa (Defense Advanced Research Projects Agency) presenteras många projektförslag på detta område helt öppet, låt vara att man då gärna betonar den civila nyttan. Förslagen ligger inom ramen för vad som kan vara tekniskt realiserbart. Hemlighetsmakeriet börjar förmodligen inte förrän den dag man börjar satsa resurser på att utforska en idé.

När det gäller militär information har utvecklingen varit explosionsartad, inte minst sedan man började arbeta med drönare. Det har hävdats att antalet bilder inhämtade av militären har ökat med 3 500 procent under 2000-talets första decennium.

På slagfältet har man ingen tid på sig; man måste ta så snabba beslut som möjligt. Hur får man den ekvationen att gå ihop?

Så här kan det enligt Darpas förslagsställare gå till. En stridsvagn rullar in i ett sönderbombat stadsområde där det ännu kan finnas motståndsfickor. Fordonets kameror tar sekundschnabbt mängder av bilder. Många av dem kommer datorerna helt enkelt att sortera bort som ointressanta; de gör det grovjobb som i underhållsargangonen kallas *mowing the lawn*. Det som är kvar innehåller detaljer som

föraren måste reagera på. Det är här neuroteknologin kommer in i bilden.

FÖRAREN STÅR I förbindelse med fordonets maskinintelligens. Han bär en hjäta med detektorer som kontinuerligt avläser hans EEG. Eftersom varje hjärna är unik måste systemet utprovas individuellt innan det används i skarpt läge. Maskinintelligensen tränas att känna igen de mönster i förarens EEG som signalerar en fara eller något avvikande innan föraren hunnit bli medveten om detta.

I skarpt läge kommer föraren att i snabb följd se de bilder som är kvar efter datorns grovsortering. Han kommer inte att hinna undersöka dem och kommentera dem; meningen är att hans hjärna ska reagera. I sista stadiet finns det kvar en eller flera bilder som föraren måste granska medvetet och ta ställning till. Vad är det han ser? Är den en kvinna med en kvast eller en soldat med ett gevär? Är det ett hot? Är det ett legitimt mål? Ska han bomba? Ska han öppna eld?

Gregory Noll, professor i internationell rätt vid Lunds universitet, har intresserat sig för de neurala vapnens juridiska status. Det finns en pågående process med syfte att förbjuda kärnvapen och det finns konventioner som den i Ottawa som förbjuder användningen av vissa typer av minor. Men det finns inga förbud mot neurala vapen. Icke desto mindre berör dessa vapensystem de två principer som är tänkta att reglera krigsföringen.

Den ena är urskilningsprincipen: att krigshandlingar inte ska riktas mot civila utan enbart mot soldater. Den andra är proportionalitetsprincipen: man får inte handla så att antalet civila offer är större än den militära nyttan. Den senare är naturligtvis en rätt luddig princip som tolkas på många sätt. Den gemensamma nämnaren är att båda principerna baseras på mänskligt beslutsfattande.

– Men, säger Gregory Noll, det finns tekniker som hävdar att de kan bygga ett AI-system som är mycket bättre på att följa

FOTO: GETTY IMAGES

Människa och maskin på framtida krigsskådeplats.

FOTO: DARPA

dess principer än mänskliga beslutsfattare. Ett sådant system styrs inte av hämndkänslor och påverkas inte av stressen i en faktiskt stridssituation. Det kommer alltid att reagera i överensstämmelse med krigslagarna.

– Det finns naturligtvis inget att invända så länge man använder systemet på ett ansvarsfullt sätt – inte så länge vi fokuserar oss på de tekniska prylarna. Men när vi tänker på den individ som lånat sin hjärna åt systemet kommer saken i en helt annan dager. För vad är det lagarna vill göra? De vill reglera hur vi uppför oss. Och för att göra det måste de också kunna påverka våra avsikter. När en befälhavare ger order om att angripa civilpersoner måste två förhållanden vara kända för en åklagare. Det första är att handlingen bryter mot krigslagarna. Det andra är att det hos befälhavaren finns ett sinnestillstånd som korrelerar med handlingen. Befälhavaren *ville* ge ordern att angripa civila.

HUR VET VI hurdant sinnestillståndet är hos en operatör i det neurala vapensystemet? Det är i sanning knepigt. Man måste avgöra var gränsen går mellan människa och maskin. Systemet säger: ”Vi såg något i din hjärna som indikerar en fara... är du inte övertygad? Låt oss fatta vårt beslut nu. Det gäller att vara snabb.”

Man ska ha is i magen för att i det läget våga tvivla och avstå från att handla. Man

är ju bara en enkel soldat – inte kan man väl ifrågasätta en oerhört påkostad och avancerad maskinintelligens? Följaktligen öppnar man eld mot den där gruppen av män som dyker upp bakom en husruin. Men det var inte vapen de bar på utan spett och andra redskap nödvändiga för att rädda människor begravda under nedrasade murmassor. Civila hjälparbetare.

– Åklagaren har inte en lätt uppgift, konstaterar Gregory Noll. Om jag vore den anklagade skulle jag säga: ”Det var inte jag som bestämde mig för att skjuta, det var systemet som använde sig av mina hjärnvågor. Mina hjärnvågor är inte identiska med mig. De är inte heller identiska med mitt sinnestillstånd och mina avsikter.” Jag skulle förmodligen bli friad.

Om människan är den svagaste komponenten i systemet finns det två vägar att gå. Den ena är att helt enkelt bygga ett autonomt vapensystem utan mänsklig medverkan. Frågan är om någon skulle våga släppa lös en sådan maskin på slagfältet. Den andra utvägen har förelagts Darpa 2015. Istället för att låta *en* hjärna reagera på bilder har man flera hjärnor som gör det och som alla är inkopplade i systemet. Om fyra hjärnor indikerar fara och tre inte gör det drar systemet slutsatsen att fara föreligger.

– Den kollektiva dimensionen gör situationen ännu mera problematisk. Det finns i det här läget inte en ansvarig befälhava-

re som gett order. Vi behöver individer för att avgöra om en handling är ett krigsbrott, säger Gregory Noll.

DEN MÄNSKLIGA FAKTORN brukar ofta beskrivas som en svaghet i tekniska system. Men den mänskliga faktorn är på gott och ont. Den 23 september 1983 räddade kanske den mänskliga faktorn oss från ett tredje världskrig. En sovjetisk övervakningssatellit registrerade att fem landbaserade missiler avfyra mot Sovjetunionen från amerikanskt territorium. Stanislav Petrov, en officer med ansvar för den militära övervakningen hade bara minuter på sig för att bestämma vad han skulle rapportera till sina överordnade. Det fanns inget som tydde på att något var fel med satelliten. Men Petrov fann det osannolikt att USA i händelse av en kärnvapenattack bara skulle avfyra fem missiler. Fastän han inte visste att det var ett falsklarm påstod han att så var fallet. Det visade sig senare att satelliten hade tolkat fem ljusreflexer på översidan av moln som en raketattack. Det här är ingen isolerad händelse. Det finns en rad ganska skrämmande episoder när avfyringsstationer för de interkontinentala missilerna snabbt har bemannats samtidigt som kärnvapenbestyckade B-52:or är uppe i luften. Radarsystemen har upptäckt en hotbild men det är tack vare människor i dessa system som man blåst faran över i tid. ✨

Studiemotiverade

I Kina betyder utbildning allt. Jämfört med svensk utbildningspolitik är skillnaden extrem, skriver **Inger Enkvist**.

UNDER MÅNGA ÅR har jag intresserat mig för att jämföra svensk utbildningspolitik med andra länders, och jag har nu gjort en kortare resa till Kina för att se om svensk utbildningsdebatt kan tillföras intressant information genom jämförelser med Kina. Via bekanta med kontakter i en stad i inre Kina dit få utlänningar kommer har jag kunnat besöka skolor på olika nivåer och samtala med lärare. Resan har inte betalats av någon svensk finansiär, och från kinesiskt håll har kontakterna visserligen varit godkända av lokala myndigheter men inte organiserade av dem.

Alla vet att länderna i Sydostasien har goda Pisa-resultat, och Kina har nu seglat upp som nummer ett genom staden

Shanghai. Samtidigt hör vi om stark stress hos elever och till och med självmord. Det talas också om stora klasser och utantillinlärning. Vad lägger man märke till som svensk iakttagare?

Kina är ett auktoritärt land, och den kinesiska kommunismen har ett facit på 65–70 miljoner döda. Den har visat sig vara den mest mordiska av alla de totalitära regimerna under 1900-talet, och kulturrevolutionen 1966–1976 blev en djupt traumatisk tid. När det gäller utbildning hade Kina vid Folkrepubliken grundande 1949 runt 80 procent analfabeter eller halvanalfabeter, men redan år 1986 antogs en lag om obligatorisk nioårig grundskoleutbildning, och idag är skolan på många platser i praktiken

FOTO: ALAMY

tolvårig. Det finns emellertid grupper som inte kommit lika långt exempelvis i sydvästra Kina, Tibet, Xinjiang och Inre Mongoliet. Andra är migrantarbetare, som flyttar från landsbygden till storstäder men inte har rätt att folkbokföras på den nya adressen.

I EN BEFOLKNING PÅ 1,3 miljarder har utbildning blivit det främsta sättet att utmärka sig. Den enbarnspolitik som förts sedan 1979 gör att föräldrarna är alldeles speciellt måna om att på alla sätt hjälpa fram sitt enda barn. Alla räknar med att barnet måste anstränga sig, eftersom framgång i utbildning anses komma av ansträngning snarare än begåvning. Kinesiska lärare har mellan 10 och 15 lektioner per vecka och kan ägna mycket tid åt förberedelser och åt rättning av hemuppgifter, men de har grupper på 40–70 elever. Hur klarar de det? Vi ska börja med att besöka en låg- och mellanstadieskola.

Lugnet kan upprätthållas, eftersom eleverna har rejäla raster. Om oro sprider sig i klassrummet, säger lärarna ”vila!”, och då lägger sig alla elever genast framåt över bänken med korslagda armar och huvudet åt samma håll och är tysta. Läraren låter någon minut gå och kan sedan återuppta lektionen. Om någon enskild elev har svårt att sitta still, kan läraren ställa sig bredvid eleven och lägga handen på hans eller hennes axel. Inga elever går ut eller kommer in under lektionen, inte heller kommer andra vuxna in i klassrummet, och inget högtalarutrop stör.

LÄRARNAS PÅSTÅR att det inte förekommer att elever inte hänger med i inläringen. Kanske beror det på att det förekommer mycket repetition bland annat i form av läxorna. Vad händer om någon inte gör läxan? Då får han eller hon dubbel läxa i stället. Men om eleven inte heller gör den läxan? I det fallet skulle lärarna meddela föräldrarna, och de skulle se till att barnet gjorde läxan. En annan typ av repetition sker före första lektionen på morgonen. Skolan öppnar klockan 7, och första lektionen börjar klockan 8. Mellan 7 och 8 har en duktig elev i uppgift att leda de andra genom lämpliga övningar. Elever med allvarliga syn-, hörsel- eller funktionshinder går i specialskolor.

Dessutom betalar föräldrarna för extraundervisning. Ett skäl är att det kan vara lättare att lära sig med en lärare än att själv sitta med böckerna. Föräldrarna tycker också om att veta att barnen är skyddade och övervakade. Det finns speciella företag som ger extraundervisning inte bara i skolämnen utan också i piano, dans, kampsport och kalligrafi. De elever jag såg en kall söndag i januari verkade varken pressade eller uttråkade. Lärarna kan vara elevernas vanliga lärare som erbjuder fler övningar på det tema som behandlats i skolan. En femtonåring gick på extra gruppundervisning

hemma hos fysikläraren mellan ett och tre en lördagseftermiddag och kom tillbaka glad i hågen. Hon tyckte att läraren berättade med humor, och hon träffade klasskamrater. Samma flicka hade tidigare tagit lektioner i kinesisk cittra, och hon spelade mycket vackert. Nu hade hon emellertid mer att göra i skolan och tog inte längre musiklektioner. Hennes mor, som var engelsklärare på låg- och mellanstadiet, ägnade all sin lediga tid åt dottern.

Betyg ges två gånger om året och baseras på prov som är gemensamma för distriktet, och ingen lärare rättar sina egna elevers prov. Tävlings används genomgående som metod för att stimulera till ansträngning, och det delas ut priser vid ceremonier. De duktigaste elevernas namn sätts dessutom upp på plakat vid ingången till skolan.

En femtonåring gick på extra gruppundervisning hemma hos fysikläraren mellan ett och tre en lördagseftermiddag och kom tillbaka glad i hågen.

I KINA LADES ansvaret för utbildningen 1986 på den lokala administrationen, och precis som i Sverige ledde detta till skillnader mellan olika provinser. De offentliga medlen täcker bara hälften av utbildningskostnaderna, så de lokala myndigheterna tar ut avgifter från föräldrarna. Utbildning är tillsammans med bostad två tunga utgifter för en kinesisk familj. Föräldrar är medvetna om skolkvalitet och är beredda att flytta till en större stad inför högstadiet och gymnasiet för att barnet ska kunna studera vid en bättre skola. Intagningen till högstadiet och gymnasiet bygger på de betyg eleverna får, när de avslutar det tidigare stadiet.

Efter Maos död 1976 öppnades möjligheten till privata skolor, och i många områden är nästan hälften av alla skolor privata. Det förekommer också blandformer av offentligt och privat, och exempelvis kan en offentlig skola med hög intagningspoäng sätta ihop klasser med elever som inte kommit in på betygsintagning men vars föräldrar är villiga att betala en extra hög skolavgift. Privata skolor måste följa offentliga kursplaner men kan lägga till ämnen och kurser.

Ett gymnasium kan ha 70 elever per klass, klassrummen är trånga, och på bänkarna ligger det travar med böcker. Elever från landsbygden bor inte sällan på sin skola, och en skola kan ha hälften av sina 2 000 elever i sovsalar för åtta, där det ryms väningssängar men inte mycket mer. Det kan inte vara lätt för eleverna att under sådana förhållanden koncentrera sig på de åtta dagliga lektionerna. Samtidigt säger rektorn att skolan inte får de bästa eleverna, eftersom de söker

till större städer, men de får inte heller elever utan intresse för teoretiska studier, eftersom de söker till andra typer av skolor.

ALLA ELEVER ARBETAR hårt, men det finns också dyra internatskolor som erbjuder alla tänkbara bekvämligheter samt extralektioner. Det alternativet väljs bland annat av fränskilda föräldrar när båda arbetar men de ändå vill ha god utbildning för barnet kombinerat med säker tillsyn. Det som kostar mest är att sikta på en universitetsutbildning i USA. I de fallen måste eleven börja förbereda sig flera år i förväg med extra engelska förutom att uppnå högsta betyg i alla ämnen. Familjen skickar förmodligen barnet till sommarkurser vid universitet i USA och anställer en ”coach” för att hjälpa till med ansökan. Om eleven

kommer in, förekommer det att föräldrarna köper en bostad i närheten av det amerikanska universitetet.

Man kan tänka sig utbildningspolitik som en linje, där Kina och Sverige representerar var sin ytterlighetspunkt. Vid ena änden finns Kina, där utbildning är det högsta värdet och elever ägnar en stor del av sin vakna tid åt utbildningsaktiviteter. Vid den andra änden befinner sig Sverige, där politikerna inte bekymrar sig om inläringen i sig utan ser utbildning som ett medel till jämlikhet. När de får rapporter om bråk och svaga resultat vid vissa skolor, tävlar de om att ge mer pengar till de skolorna. Från kinesisk synpunkt måste svensk utbildningspolitik te sig som obegriplig. I det kommunistiska Kina använder man extern examination och föräldrar betalar gärna för bättre utbildning. I Sverige kallar vänsterpartierna utbildning för ”välfärd” och ser inte utbildning som en ansträngning som eleven gör. I Kina tas elever in till högre stadier på betyg, och det finns problem med föräldrar som försöker muta sig till en plats vid en bra skola för sitt barn. I Sverige är manträt att alla skolor ska vara lika, elever sätts i viss klass efter ålder, betyg ifrågasätts, och betygsintagning ses som negativt. Så till sist två retoriska frågor: Vilket av de två länderna Sverige och Kina har störst chans att få goda utbildningsresultat och vilket har den mest ”kommunistiska” utbildningspolitiken? Och till sist en retorisk fråga: Av de två länderna Sverige och Kina, vilken har den mest ”kommunistiska” utbildningspolitiken? ✨

Kommunikationsteoretikern Claude Shannon.

FOTO: GETTY IMAGES

INFORMATION

Forna filterbubblor

Att definiera och kontrollera information har vi ägnat oss åt ända sedan antiken, skriver **Fredrik Norén**.

I DEBATTEN OM desinformation, falska nyheter och alternativa fakta tycks information, vara något som finns överallt: en ström där brus och värdefull information blandas huller om buller. Det är lätt att glömma att idén om information som problem – och som lösning – är långt ifrån synonymt med vår egen tid och just därför är behovet av ett historiskt perspektiv som störst just nu.

När information först dök upp i de historiska källorna präglades det av antikens idévärld. I till exempel Platons *Kratylos* förklarar Sokrates för Hermogenes betydelsen av att namnge tingen för vad de är: "Ett namn är ett alltså ett redskap för lärande som särskiljer varat på samma sätt som en skyttel särskiljer väven." Mediehistorikern John Durham Peters menar att ordet tidigt kom att associeras med sitt verb, det handlade helt enkelt om att *informera* hur tingen var beskaffade. Längre fram i tiden, med upplysningsepokens idéströmningar och framväxten av empirismen, föll idén om sakers inneboende mening ur modet. Istället skulle ordet alltmer förvandlas till en fluktuerande abstraktion, något som framförallt intensifierades under 1800-talet. Framväxande medier som den elektriska telegraf och kamerafotografiet bidrog till idén om information som något kontextlöst, ett substantiv, något som kunde förflyttas från en plats till en annan. Tillsammans med dagspressens utveckling uppstod ett tidstypiskt problem, som också känns igen idag, nämligen

hur *mer* information kunde överföras *snabbare*. Talande är att först under det sena 1800-talet blir kommunikation till en egen fråga i samhällsdebatten, skild från den om fysisk godstransport. Information hade slutligen blivit en vara som också skulle överföras för att tjäna olika syften.

1800-TALET'S IDÉUTVECKLING av ordets betydelse, som frikopplad från sin materiella bas, skulle få konsekvenser för 1900-talet. 1948 publicerade matematikern

När information först dök upp i de historiska källorna präglades det av antikens idévärld.

Claude Shannon sin berömda kommunikationsteori som ett försök att mäta överföring av information. Trots transmissionsmodellens strikt matematiska karaktär fick den ett stort genomslag i samhällsvetenskapen. Shannons begrepp som "sändare", "kanal", "brus" och "mottagare" var både lätta att förstå och att omsätta i pedagogik, psykologi och i synnerhet vad som senare skulle bli medie- och kommunikationsvetenskap. Det var som om Shannons modell mötte ett behov av ett nytt språk för att förstå och möta efterkrigstidens samhällsproblem och förändrade medielandskap.

Plötsligt synliggjordes information *överallt*, i alla dess former. Så småningom etsade sig begreppet fast som en central komponent i den politiska policyprocessen. Det blev esset som alla ville ha i sin ärm för att komma till rätta med så vitt skilda frågor som miljö, droger och utbildning.

Genom statistik, nyheter och forskning kunde alltså politiker och myndigheter omvandla vad som framstod som osynligt till något fattbart, begripligt och rationellt, och därmed möjligt att använda för att kontrollera olika aspekter av människans tillvaro. Men med demokratiseringen ökade också kraven på myndigheterna att förse medborgarna med underlag för att kunna fatta självständiga beslut. Lika viktigt var det att kunna sprida kunskap så att folk skulle känna till och tillgodose sig de politiska reformerna. Det var särskilt viktigt i välfärdsstater som Sverige som upplevde en kraftig expansion av social lagstiftning med diverse statliga rekommendationer. Med genomslaget för idén om information som något tekniskt överförbart väcktes därmed problemet om den oinformerade medborgaren som inte kunde skilja värdefull information från sådant som betraktades som brus.

UNDER 1960- OCH 70-talet var medielandskapet ånyo i kraftig förändring med nya elektroniska medier och framväxande ADB-teknik (automatisk databehandling). Faktum är att sällan har diskussionerna om informationsflödena förts så passionerat som under denna tid, i synnerhet internationellt med Unescos deklaration av New World Information and Communication Order (NWICO). Här handlade det bland annat om hur man skulle kunna skapa en jämlikare värld genom tvåvägskommunikation.

På hemmaplan skedde denna diskussion framförallt i debatten om otillräcklig myndighetsinformation. Upplevelsen av att leva i ett informationsöverflöd, med dess olika konsekvenser, var för många synnerligen närvarande vid denna tid. Det är påtagligt hur det även då talades om risken för sådant som filterbubblor och bristande förmåga att värdera motstridiga budskap. 1974 uttryckte till exempel Lars Gyllensten, ledamot i Svenska Akademien, tidningarnas roll så här: "Pressen tillhandahåller också information som egentligen inte är information utan brus – det når inte fram, upptas inte, det förstör och skvalar men åstadkommer i bästa fall vanligen bara att läsaren för sig själv bekräftar vad han redan från början menade eller ville."

Återigen påminns vi om att samtidigt som varje tids informationsproblem är förankrade i sina mediehistoriska förutsättningar så ekar vissa kontinuiteter genom historien fram till idag. ✨

Fritt fram för maktmissbruk

En varm junikväll sommaren 2003 möttes några pingstvännar för att fira att semestern var i antågande. Medan solen långsamt sjönk mot horisonten suckade en av dem, en av rörelsens grå eminenser: "Vet ni att det sitter en vansinnig dam i en församling på Upplandssläätten? Hon drar till sig ungdomar från hela trakten – och vi kan ingenting göra."

Han syftade på Åsa Waldau i Knutby.

Det började gå rykten om henne i Pingströrelsen något år före mordet år 2004. Det sas att hon styrde församlingen med järnhand. Men rörelsens hade en struktur som gjorde det svårt, för att inte säga omöjligt, för ledningen att ingripa.

Allt gick tillbaka till Lewi Pethrus. År 1913 var han pastor i en baptistförsamling i Stockholm som släppte in pingstens budskap om andedop och extas. Grannförsamlingarna var skeptiska, och när man samlades till distriktsmöte på våren uteslöts församlingen med hänvisning till en teknikalitet gällande nattvardsfirandet.

Pethrus var kränkt över vad han uppfattade som ett maktmissbruk. När han själv byggde sin rörelse lovade han sig att aldrig skapa överordnade strukturer som kunde

"Kristi brud."

FOTO: THOMAS ENGSTRÖM/TT

gripa in i församlingarnas inre liv. Pingströrelsen skulle inte bli ett samfund, utan slå vakt om den lokala församlingens frihet.

Det skapade ett dynamiskt samfund med stor frihet under ansvar – och det fungerade tack vare en tät gemenskap bland rörelsens pastorer, och Pethrus egen starka auktoritet. Men (o)ordningen var ett brott mot en 2000-årig princip för kyrkligt ledarskap. En av de saker som sticker ut i den tidiga kyrkan, och som skiljer den från andra rörelser i senantiken, är hur mycket församlingarna lägger sig i varandras liv. Stora delar av Nya testamentet består av brev där Paulus korregerar brister i församlingar runt om i Romarriket. Och

så fortsatte det: problem i församlingen i Korinth var inte deras interna angelägenhet, utan en sak för hela kyrkan.

Så småningom får biskoparna den särskilda uppgiften att vaka över detta – och om en biskop spårar ur har andra biskopar till uppgift att korrigera eller avsätta honom. Ingen leder ensam.

Ur ett kyrkohistoriskt perspektiv var det speciella med Knutby inte att det var en religiös gemenskap som utvecklade extrema drag – sådana finns det gott om. Det särskilda var att det saknades ordningar för att ta tag i missförhållandena. Pethrus frihetsideal gjorde rörelsens ledning maktlös. Efter Knutby förändrades detta, och även Pingströrelsen har numera tydliga ansvarsfunktioner.

Paradoxen med Knutby är alltså att frånvaron av makt möjliggjorde ett ohejdat maktmissbruk. Bristen på ordningar – biskopar och andra tillsynsfunktioner – lämnar fältet fritt för charlataner och självutnämnda ledare. Knutby avvek från den traditionen när man åsidosatte denna centrala princip: Ingen, i synnerhet inte en ledare, är sig själv nog.

Joel Halldorf

MER HYGGE OCH MINDRE BREXIT

Mitt framför kassan på bokhandelsdisken ligger en hög av Margareta Magnussons omdvikliga skrift om döstädning: *The Gentle Art of Swedish Death Cleaning*.

– Death Cleaning? frågar jag med spelad förvåning.

– Javisst, svarar biträdet entusiastiskt. Det är en gammal svensk tradition! Och så tillägger hon konspiratoriskt:

– Jag ska se om jag inte kan intressera min mamma för det.

Några högar bort ligger *Hygge*. Det är dock inte en bok om gammal svensk avverkningsteknik utan Marie Tourell Söderbergs tips för ökat gemyt i vintermörkret: *Hygge – the Danish Art of Happiness*. Svensk ordning och dansk trivsel. Bokbranschen gör vad den kan för att vårda de nationella varumärkena.

I den brittiska politiken råder dock varken ordning eller trivsel. Som *Economist* uttrycker saken: "De enda som är på gott humör är vilt stirrande brexitanhängare och nymarxister med febriga hjärnor."

Brexitdialogen – eller snarare en kör av allsköns brexitmonologer – tar all tid, energi

och utrymme i anspråk och det händer inte så värst mycket på andra fronter. På gott och ont ligger det mesta av lagstiftningsarbetet i träda, vilket gör parlamentsledamöterna frustrerade. Åsikter om hur brexit bäst ska genomföras är inte så mycket att visa upp för väljarna därhemma.

Fast frågan är förstas vad de skulle ha kunnat visa upp även om brexit inte stått i vägen. En gammal bekant med gedigna erfarenheter från både näringsliv och politik suckar uppgivet över kvaliteten på de stora partiernas företrädare och gör dystra jämförelser med den hårda meritokratin bland kinesiska ledare. På idéfronten råder stilltje:

– I Labour har det alltid funnits en förtjusning över marxism och socialism. Partiledningarna har hållit den i schack, men med Corbyn vid rodret gör den comeback. Och hos de konservativa är det egentligen bara under åren med Thatcher som man på allvar har brytt sig om idéer.

Han talar som om de senaste 30 åren varit en parentes och vi är tillbaka i en sorts *business as usual* med Harold Wilson mot Edward Heath, tänker jag. Nästa dag testar

jag tanken på en chef i en ekonomiskt liberal tankesmedja.

– Nej, säger han. Jag tycker att det är värre nu än på 1970-talet. Inte nog med att reglerandet är på frammarsch och marknadstänkandet på reträtt. Dessutom är hela upplysningsprojektet – idéerna om vetenskap, framsteg, universella värden – ifrågasatt, och i partierna har de ingen känsla för var politikens gränser ska gå. På 1970-talet fanns det i alla fall bildade jurister i parlamentet, som hade känsla för det konstitutionella. Idag hör man politiker som försöker ge instruktioner till polisen i enskilda rättsfall.

Jag misstänker att de flesta som upplevt den brittiska dekadansen under *the winter of discontent* vid 1970-talets slut ändå föredrar dagens form av stagnation, men på den allmänna misslyntheten är inte att ta miste. Det vore skönt för de brittiska öarna att svepas i mer av *hygge* och mindre av ordmoln om EU, och det hade inte varit ur vägen om Theresa Mays företrädare skött sin politiska döstädning med lite större beslutsamhet.

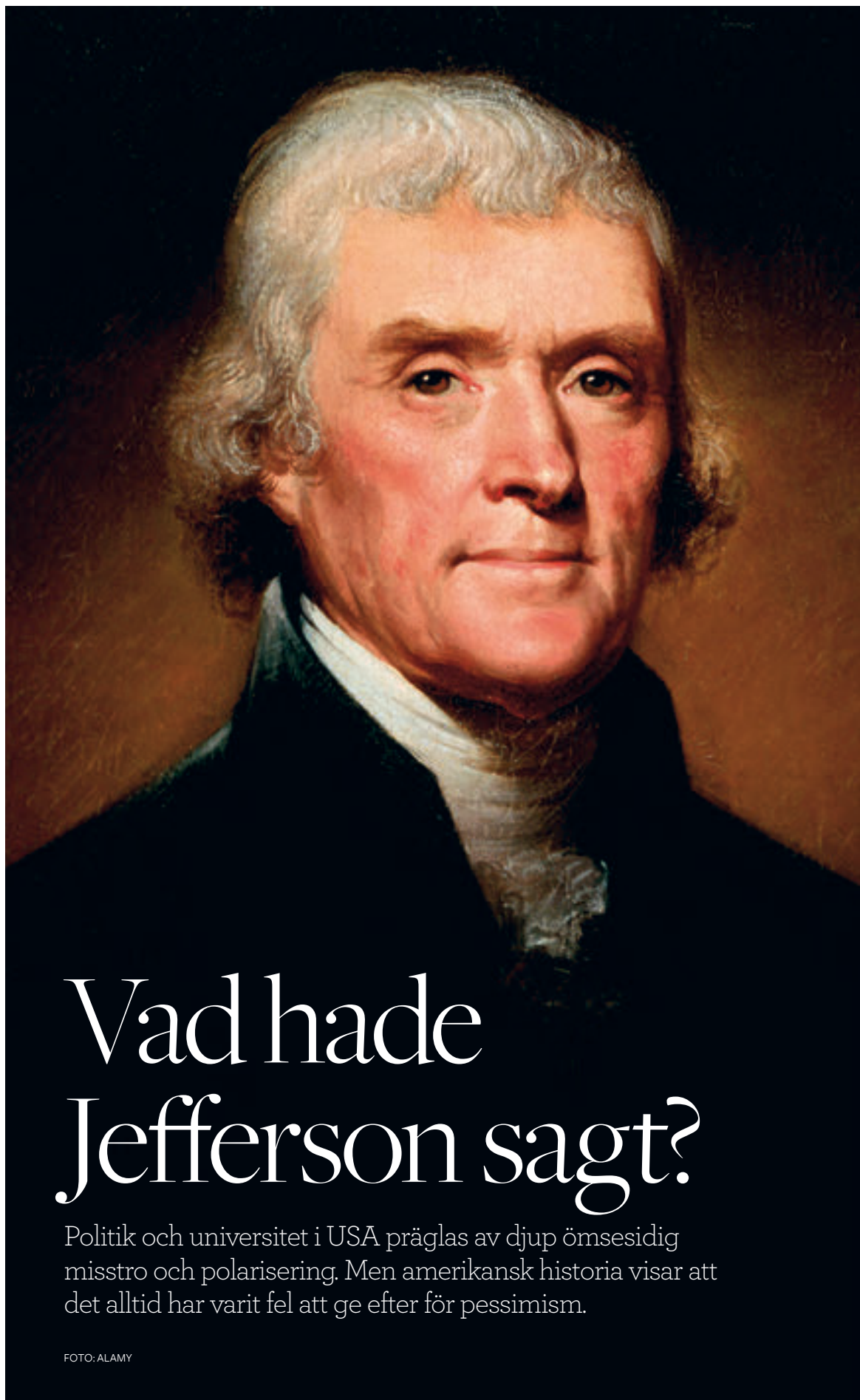
PJ Anders Linder

Av Jonathan
Haidt

1

Jonathan Haidt är professor i etiskt ledarskap på Stern School of Business vid New York University.

Vad hade Jefferson sagt?

Politik och universitet i USA präglas av djup ömsesidig misstro och polarisering. Men amerikansk historia visar att det alltid har varit fel att ge efter för pessimism.

FOTO: ALAMY

Våra grundlagsfäder var lyckligtvis goda psykologer. De visste att vi inte är änglar, de visste att vi är stamvarer. Som Madison skrev i *Federalist Papers* 10: "De latent fröna till splittring är alltså sådda i människans natur." De var också goda historiker. De var fullt medvetna om Platons åsikt att demokrati är det näst sämsta statsskicket eftersom den ofrånkomligen urartar i tyranni. I *Federalist Papers* 10 skrev Madison om rena eller direkta demokratier, som snabbt förtärs av majoritetens känslöslöd: "Sådana demokratier har ständigt varit skådeplats för oro och tvedräkt [...] och har i allmänhet varit lika kortvariga i livet som de varit våldsamma i döden."

Vad gjorde då grundlagsfäderna? De byggde in garantier mot skenande splittring, till exempel maktindelningen mellan de tre grenarna och en invecklad serie kontrollmekanismer och motviktter. De skapade en ny typ av republik som skulle kräva långt större mognad av sina medborgare än som behövdes i nationer där en kung eller ett monster av något annat slag härskade.

Om James Madison besökte Washington idag skulle han konstatera att vår statsledning är delad i två allt uppslukande fraktioner som skär rakt igenom mitten av var och en av de tre grenarna och förenar de tre röda halvgrenarna mot de tre blå halvgrenarna, utan någon gren som fyller den ursprungliga funktion han hade tänkt sig. Vad skulle Jefferson säga om han gjorde en tur runt Amerikas förnämsta universitet 2017? Vad skulle han tycka om säkra utrymmen, mikroaggressioner, varningar för innehållet i tidningar och andra medier, självutnämnda kontrollanter av politisk korrekthet och det klimat av rädsla, skrämsel och konflikt som nu härskar vid universiteten? Men först ska vi fråga oss: Hur kom det sig att vi ställde till detta elände?

Jag har studerat politisk polarisering sedan 2007. Siffror från Gallup och Pew visar att polariseringen stadigt har ökat sedan 1990-talet, om man frågar folk hur starkt de ogillar motsidan, hur övertygade de är om att motsidan är ett hot mot landet, eller hur illa de skulle ta vid sig om deras barn gifte sig med någon från motsidan.

Varför hatar och fruktar vi varandra så mycket mer än vi gjorde så sent som i början av 1990-talet? Statsvetaren Sam Abrams och jag skrev 2015 en uppsats där vi räknade upp tio orsaker. Jag ska inte ta upp alla här utan ge er en sammanfattande idé: håll ögonen på balansen mellan centrifugala och centripetala krafter. Tänk er tre ungdomar som bildar en mänsklig kedja med armarna, en av dem med sin fria hand runt en stång. De börjar springa runt stängen, snabbare och snabbare. Centrifugalkraften ökar. Det är den kraft som drar utåt när den mänskliga centrifugen får fart. Men samtidigt stärker ungdomarna sitt grepp. Det är centripetalkraften som drar dem inåt längs kedjan som deras armar bildar. Till sist blir centrifugalkraften

starkare än centripetalkraften och händerna glider isär. Kedjan bryts. Jag tror att det är detta som just nu händer i vårt land. Jag ska i korthet nämna fem av de trender som Abrams och jag lyfte fram och som alla kan sägas förstärka centrifugalkrafterna eller försvaga centripetalkrafterna.

Externa fiender: Att USA utkämpade och vann två världskrig, följda av kalla kriget, hade en enorm enande verkan. Vietnamkriget var något annat, men generellt är krig den starkaste kända centripetalkraften. Sedan 1989 har vi inte haft någon enande gemensam fiende.

Medierna: Under republikens första tid var tidningarna partibundna och ofta riktigt otäcka. Men med televisionens ankomst vid mitten av 1900-talet upplevde Amerika något nytt: medierna blev en gigantisk centripetalkraft. Invånarna fick huvuddelen av sina nyheter från tre tv-bolag som var reglerade och skyldiga att iakttä politisk jämvikt. Så kunde det inte fortsätta, och situationen började förändras på 1980-talet med kabel-tv och lokalradio, följt av internet på 1990-talet och sociala medier på 2000-talet. Nu drunknar vi i chockerande uppgifter av högsta dignitet, ofta förstärkta av skrämmande filmat material. De sociala medierna är på väg att bli en gigantisk centrifugalkraft.

Invandring och mångfald: Detta är komplicerat och politiskt laddat. Jag vill tydligt framhålla att jag anser att invandring och mångfald i stort sett är goda företeelser. Nationalekonomerna verkar vara ense om att invandring medför stora ekonomiska fördelar. Amerikas totala dominans i Nobelpris, musik och kultur och nu i tekniksektorn skulle inte ha uppstått om vi inte varit öppna för invandrare. Men som socialpsykolog måste jag påpeka att invandring och mångfald har många effekter på samhället av vilka några är skadliga. Den viktigaste är att de minskar det sociala kapitalet – de band av tillit som finns mellan individer. Detta konstaterade statsvetaren Robert Putnam i en uppsats med titeln "E pluribus unum", där han drog en slutsats av sina data som han uppenbarligen inte var glad åt: "På kort sikt reducerar invandring och etnisk mångfald den sociala solidariteten och det sociala kapitalet. Nya siffror från USA tyder på att invånare av alla folkslag i etniskt varierande områden tenderar att dra sig inom sitt skal. Tilliten (även till den egna etniska gruppen) är svagare, altruism och samarbete i lokalsamhället är ovanligare och vännerna färre."

De båda sista orsakerna jag ska nämna kommer säkert att väcka störst oenighet eftersom jag pekar ut ett specifikt parti och en specifik sida och klandrar dem: republikanerna i Washington och vänstern vid universiteten. Båda har förstärkt de centrifugalkrafter som nu sliter isär oss.

Det radikalarare republikanska partiet: Medan demokraterna hade makten i representanthuset i nästan sextio år, före 1995, uppträdde de inte särskilt hyggligt mot den republikanska minoriteten. Därför kan jag förstå att New Gingrich var hämndlysten när han 1995 övertog posten som representanthusets talman. Men många av de

”

Problemet vid universiteten – den mycket starka illiberalismen – är koncentrerad till några få institutioner som går in för politisk aktivism.

»

”

Orättvisa är centrifugal. Den fördärvar tilliten och väcker rättmätig vrede.

förändringar han vidtog polariserade kongressen, försvårade tvärpolitiskt samarbete och förde in oss i en ny epok av förbittring och konflikter i Washington. Särskilt en förändring tilldrar sig min uppmärksamhet i min egenskap av socialpsykolog: han lade om kalendern för beslutsgången så att alla lagstiftningsärenden handlades från tisdag till och med torsdag, och han uppmanade nykomlingarna från sitt eget parti att *inte* flytta till Washington. Han *ville inte* att de skulle bygga upp privata vänskapsrelationer med demokrater. Han *ville inte* att deras fruar eller män skulle sitta i styrelsen för samma välgörenhetsorganisationer. Personliga kontakter mellan kongressmedlemmarna och deras familjer i Washington hade länge varit en mycket stark centripetalkraft. Gingrich försvagade den medvetet.

Vänsterns nya identitetspolitik: Jonathan Rauch har en enkel definition på identitetspolitiken: en ”politisk mobilisering organiserad kring gruppkaraktäristika som ras, kön och sexuell läggning, i motsats till parti, ideologi eller ekonomiska intressen”. Han tillägger: ”I Amerika är denna typ av mobilisering inte ny, ovanlig, oamerikansk, olaglig, skambelagd eller särskilt vänsterbetonad.” Med denna definition får vi lätt att identifiera två slags identitetspolitik. Den goda är den som i det långa loppet är en centripetalkraft. Den dåliga är den som i det långa loppet är en centrifugalkraft.

Orättvisa är centrifugal. Den fördärvar tilliten och väcker rättmätig vrede. Institutionaliserad rasism bakar in orättvisa i systemet och sår fröna till en slutlig explosion. När slaveriet skrevs in i författningen beredde den marken för den största explosionen i vår historia. Det var en nödvändig explosion, men under återuppbyggnadsperioden skötte vi inte läkningsprocessen väl. När diskriminering skrevs

in sydstaternas lagar ledde det till ännu en period av nödvändiga explosioner på 1960-talet.

Medborgarrättskampen var i högsta grad identitetspolitik, men den var ett försök att rätta till ett misstag, att göra oss bättre och starkare som nation. Martin Luther Kings retorik klagade på att den var en kampanj för att skapa villkor för en nationell försoning. Han hämtade fram den amerikanska civila religionens moraliska resurser för att aktivera vår gemensamma identitet och våra gemensamma värderingar: ”När vår republiks arkitekter skrev de storartade orden i författningen och självständighetsförklaringen undertecknade de en skuldförbindelse.” Och: ”Jag drömmer alltså en dröm. Det är en dröm som är djupt rotad i den amerikanska drömmen. Jag drömmer att denna nation en dag ska resa sig och förverkliga sin trosbekännelses verkliga innebörd: ’Vi ser dessa sanningar som självklara, att alla människor är födda fria och lika i värde och rättigheter.’”

Somliga betraktade naturligtvis medborgarrättsrörelsen som splittrande eller centrifugal. Men Kings tal hör till de mest berömda i Amerikas historia just för att *det formulerade vårt största moraliska misslyckande som en möjlighet till centripetal försoning*. Det är vad jag kallar den goda sortens identitetspolitik.

Nu ska vi ställa Kings identitetspolitik mot den version som lärs ut vid universiteten idag. Det finns en ny variant som har svept genom den akademiska världen de senaste fem åren. Den kallas intersektionalitet. Termen och begreppet presenterades 1989 i en uppsats av Kimberlé Crenshaw, professor i juridik vid UCLA, som lade fram det högst rimliga resonemanget att en svart kvinnas erfarenheter i Amerika inte kan sammanfattas genom att man lägger ihop den svarta erfarenheten och den kvinnliga erfarenheten. Hon analyserade ett rättsfall där svarta kvinnor var offer för diskriminering på General Motors, också då företaget kunde visa att det anställde gott om svarta (för fabriksarbeten dominerade av män) och anställde gott om kvinnor (för kontorsarbete dominerat av vita). Trots att GM befanns oskyldigt till att diskriminera svarta eller kvinnor anställde det knappt några svarta kvinnor. Detta är ett utmärkt resonemang. Vilken akademiker skulle kunna invända mot påståendet att vi måste se på interaktionseffekter, inte bara huvudeffekter, när vi analyserar ett komplicerat system?

Men vad händer när unga människor studerar intersektionalitet? Den är inarbetad i många kurser för vissa högre examina. Studenterna memorerar diagram som visar matriser för privilegium och förtryck. Det är inte bara vitas privilegier som orsakar förtryck av svarta eller manliga privilegier som orsakar förtryck av kvinnor. Här finns heterosexuella kontra hbtq, fullt arbetsföra kontra funktionshämjade, unga kontra gamla, vackra kontra fula, till och med fertila kontra sterila. Allt gott eller högt värderat som en grupp har uppfattas som ett privilegium, och det orsakar förtryck av dem som inte har det. Det händer något egendomligt när man

>>

Demokratisk urkund: den amerikanska konstitutionen.

FOTO: GETTY IMAGES

Martin Luther King håller tal om sin dröm.

FOTO: ALAMY

”

Dagens identitetspolitik har ett annat intressant inslag: den lär studenterna att tänka på sätt som är raka motsatsen till vad en humanistisk utbildning ska göra.

tar unga människor, med hjärnor utvecklade för stamkrig och vi/de-tänkande, och fyller dem till brädden med binära dimensioner. Man säger till dem att den ena sidan av varje binär dimension är god och den andra dålig. Man sätter i kabeln till deras urgamla tribala elledningar och förbereder dem för strid. Många studenter tycker att det är spännande, och det översvämmar dem med en känsla av mening och mål. Och här har vi det strategiskt briljanta drag som intersektionaliteten gör: alla förtryckets binära dimensioner sägs vara hopkopplade och överlappa varandra. Amerika påstås vara en enda stor förtrycksmatrix och dess offer kan inte utkämpa sina slag separat. De måste alla samlas och bekämpa sin gemensamma fiende, gruppen som sitter högst upp på förtryckspyramiden: de heterosexuella, vita, arbetsföra kristna eller judiska eller eventuellt ateistiska männen. Det är därför som det en offergrupp uppfattar som en förolämpning utlöser protester från alla offergrupper. Intersektionalitet är som Nato för aktivister för social rättvisa.

Detta innebär att konflikten aldrig tar slut vid ett universitet där intersektionaliteten frodas, eftersom inget universitet förmår utplåna allt stötande, alla mikroaggressioner och alla missförstånd. Det är därför som utvissling, skrämsel och till och med våld som svar på ord och idéer är vanligast vid våra mest progressiva universitet i landets mest progressiva regioner. Det är lärosäten som Yale, Brown och Middlebury i New England och U C Berkeley, Evergreen och Reed på västkusten. Är det där som förtrycket är värst, eller är det där som detta nya sätt att tänka är mest utbrett?

Här vill jag påminna om grundlagsfädernas vision av den framtida utbildningen, återgiven av E D Hirsch: "Det amerikanska experimentet [...] är en alltigenom artificiell konstruktion, byggd för att motväga de naturliga impulserna till miss-tankar och hat hos gruppen. [...] Denna väldiga, konstgjorda, stamgränsöverskridande konstruktion var vad våra grundlagsfäder ville uppnå."

Intersektionaliteten strävar efter raka mot-

satsen: att blåsa eld i tribal misstänksamhet och hat för att hetsa till vrede och aktivism hos studenterna och värva dem som soldater för professors politiska mission. Den identitetspolitik som lärs ut vid universiteten idag är en helt annan än Martin Luther Kings. Den förkastar Amerika och amerikanska värderingar. Den talar inte om förlåtelse eller försoning. Den är en massiv centrifugalkraft som nu sträcker sig ner till gymnasier, i synnerhet progressiva privatskolor.

Dagens identitetspolitik har ett annat intressant inslag: den lär studenterna att tänka på sätt som är raka motsatsen till vad en humanistisk utbildning ska göra. När jag läste vid Yale på 1980-talet fick jag många instrument för att förstå världen. När jag tog min examen kunde jag fundera över saker och ting som en utilitarist eller en kantian, som en freudian eller en behaviorist, som en dataingenjör eller en humanist. Jag fick många olika förstoringsglas att betrakta en situation genom. Men nu för tiden får studenter på institutioner som prioriterar social rättvisa framför opartiskt sökande efter sanningen bara ett enda förstoringsglas – maktens – och blir tillsagda att använda det i alla situationer. Allt handlar om makt. Alla situationer ska analyseras med utgångspunkt i hur de onda agerar för att bevara sin makt över de goda och sin privilegierade ställning. Detta är inte utbildning. Detta är införandet i en kult, en fundamentalistisk religion, en paranoid världsåskådning som skiljer människor från varandra och skjutsar dem till alienation, rädsla och intellektuell vanmakt.

En ung queeraktivist beskriver kulturen i en uppsats med titeln "Everything is Problematic": My journey into the center of a dark political world, and how I escaped." Skribenten pekar ut fyra drag hos denna kultur: dogmatism, grupptänkande, korstågsmentalitet och antiintellektualism. Följande ord är av största relevans för vår utforskning av tribalismen: "Ett sådant tänkesätt delar snabbt världen i en innergrupp och en utegrupp – troende och hedningar, rättfärdiga och orättfärdiga. ... För varje litet kätteri som man begår knuffas man längre bort från gruppen. När jag ingick i sådana grupper hade alla exakt samma åsikt om en misstänkt lång rad frågor. Intern oenighet var sällsynt."

Kan ni tänka er en kultur som kontrasterar skarpare mot ett universitets uppgift? Kan ni föreställa er att många universitet erbjuder dusintals kurser som underblåser ett sådant sätt att tänka? Några kräver rentav att samtliga studenter läser en kurs med det innehållet.

Låt oss återvända till Thomas Jeffersons vision: "Ty här fruktar vi icke att följa sanningen vart den än leder, ej heller att tolerera alla villfarelser så länge förnuftet får behålla sin frihet att bekämpa dem." Om Jefferson kom tillbaka idag och gjorde en tur runt nationens främsta universitet, skulle han bli chockerad över kulturen av fruktan, dominansen av oemotsagda villfarelser och bojorna som fjättrar förnuftet.

När jag nu har berövat er allt mod ska jag sluta med några strålar av hopp och några tankar om vad som går att göra. Jag är pessimistisk om vår

Grundlagsfäderna i Philadelphia.

FOTO: GETTY IMAGES

Georgetown University: för yttrandefrihet men mot att vice presidenten ska få tala.

FOTO: ZAID JILANI

framtid, men jag vill klart och tydligt säga ifrån att *jag misstror min pessimism*. Det har *alltid* varit fel att slå vad mot Amerika, och det är antagligen fel att göra det nu.

Och för den som vill ha mer hopp ska jag berätta varför jag tror att läget på universiteten kommer att förbättras från och med hösten 2018. Efter hand som läget förvärras där börjar fler göra motstånd och fler söka efter lösningar. Några rektorer börjar opponera sig. De vet alla att de sitter på en krutdunk och vill desarmera den. En annan faktor är att de i allmänhet är liberala forskare som inte vill veta av illiberalism.

Jag har ringt i larmklockan om politisk obalans och renlärighet sedan 2011, och än så länge har jag inte råkat ut för något obehagligt. Jag har inte ostracerats. Problemet vid universiteten – den mycket starka illiberalismen – är koncentrerad till några få institutioner som går in för politisk aktivism. När man ser vilka som undertecknar protestupproppen mot professorer för vad de har skrivit, eller vilka som kräver att tidskriftsatiklar ska dras tillbaka, finner man att det mestadels är professorer från ungefär sju institutioner för humaniora och identitetsstudier. Knappast några professorer vågade utsätta sig för vreden hos denna illiberala vänster 2015, men för varje ny häxjakt, varje aggressiv utvissling är fler medlemmar av den liberala vänstern villiga att resa sig och säga: Nu räcker det. Detta strider mot mina värderingar.

På Heterodox Academy (www.heterodoxacademy.org) följer vi dessa trender mycket noga och sprider idéer och redskap som hjälper människor att kämpa för åsiktsmångfald och öppet ifrågasättande. Vi har skapat en guide för universitet och högskolor som ska leda sökande till lärosäten där det råder större åsiktsmångfald. Vi har byggt upp en översikt online som man kan använda till att bedöma graden av renlärighet och rädsla vid ett universitet eller i vilken föreläsningssal som helst. Framförallt har vi skapat en app som heter Openmind. Den är självstyrd och undervisar studenterna om värdet av åsiktsmångfald och utbildar dem i att tala med människor som inte delar deras värderingar. Vi har många fler initiativ planerade för 2018.

Förtvivla inte. Var oroliga – situationen är sannoligen oroande. Men de flesta amerikaner är hyggliga, tänkande människor som inte vill släppa taget om sitt land eller dess universitet. Det finns mycket vi kan göra för att reducera tribalismen, göra våra barn starkare och reparera våra lärosäten. ✨

Översättning: **Margareta Eklöf**

Detta är en redaktionellt omarbetad och nedkortad version av "The Age of Outrage" ursprungligen publicerad i *City Journal*. <https://www.city-journal.org/html/age-outrage-15608.html>

På spaning efter

Av Anders
Alvestrand

2

Anders Alvestrand är
professor emeritus vid
Karolinska institutet.

FOTO: ALAMY

vitaminer

Skörbjugg var länge en plåga både till havs och på landbacken. Utan marsvin hade vi inte upptäckt C-vitamin och inte kunnat bota skörbjugg.

Det går knappast en dag utan att vi får läsa eller höra om vitaminer i nyheterna, om hur mycket eller lite vitaminer det finns i maten vi äter, eller hur viktigt eller onödigt det är att inta alla de vitaminpreparat som upptar hylla efter hylla på apoteken och i hälso-kostbutiker. Vitaminer definieras som organiska ämnen som inte eller bara delvis kan bildas i kroppen och därför måste tillföras i små mängder för att upprätthålla hälsa och välmåga. De olika vitaminernas funktion varierar, vilket avspeglas i den varierande flora av sjukdomssymtom som uppkommer vid brist på ett specifikt vitamin. Nu är sjukdom orsakad av vitaminbrist ovanlig. Den som lever ett normalt liv och äter en allsidig kost får i sig de vitaminer kroppen behöver. Men så har det inte alltid varit.

Skörbjugg må vara en nu nästan bortglömd sjukdom, men dess betydelse genom historien kan knappast överskattas. De som drabbas av sjukdomen får svullet tandkött och tänderna lossnar, de blir trötta, apatiska och mentalt påverkade och dukar under av inre blödningar. Under århundraden drabbades sjöfarare under långa seglatser utan tillgång på färsk proviant. Den franske upptäcktsresanden Louis Antoine de Bougainville rapporterade i mitten av 1700-talet från ett av sina skepp: "Människor har länge tvisat om var helvetet är beläget. Vi har funnit det."

Nu vet vi att sjukdomen orsakas av brist på C-vitamin och att den kan förebyggas och botas genom intag av födoämnen som innehåller C-vitamin, framförallt citrusfrukter, bär och färska grönsaker. C-vitamin är nödvändigt för bildandet av kollagen, som är ett protein som fungerar som armering i bindväven i kroppens alla organ och kan sägas hålla ihop vävnaderna. Det tog årtusenden att nå den kunskapen.

Den första beskrivningen av skörbjugg hittar man i Papyrus Ebers från omkring 1500 f.Kr och redan där rekommenderade man behandling

med lök och grönsaker, som man nu vet innehåller rikligt med C-vitamin.

Vasco da Gama, som 1498 seglade runt Godahoppsudden och fann sjövägen till Indien, och efter honom engelska och holländska kaptener rapporterade på olika sätt om att sjömännen fick låg puls, brunblek eller likblek hud, att benen svullnade och förlorade all kraft och inte bar den sjuke som också fick svullet, stinkande tandkött och tandlossning och inre blödningar. De beskrev också hur uppkomsten av skörbjugg kunde förhindras med färska grönsaker och citroner och apelsiner. Men i dåtidens uppfattning om sjukdomar fanns ingen plats för idéer om att de kunde orsakas av att någonting vitalt saknades. Mycket troligare var att sjukdom uppkom då kroppen hade utsatts för någonting giftigt, och enligt den "lärdas" uppfattningen berodde skörbjugg på fuktig, dålig luft under däck eller på för mycket salt eller tilltäppta hudporer som rubbade balansen mellan kroppsvätskorna och framkallade symtomen.

Den unge skeppskirurgen James Lind seglade 1747 med det brittiska skeppet HMS Salisbury, som under det österrikiska tronföljdskriget deltog i flottblockaden mot Frankrike. Många i besättningen blev svårt sjuka i skörbjugg, och i ett försök att hitta en bot valde Lind ut tolv svårt drabbade sjömän, delade in dem i sex grupper som vardera dagligen under två veckor fick ett av sex olika tillägg till den vanliga, enformiga skeppskosten. Resultatet av försöket var otvetydigt: de två patienter som fått apelsiner och citroner blev symtomfria efter 6 dagar och fick sköta om de övriga 10 sjömännen, som inte visade några tecken på förbättring.

Linds försök har betraktats som medicinhistoriens kanske första kontrollerade behandlingsstudie, det vill säga en studie där två eller flera likvärdiga grupper av individer behandlas på samma sätt med undantag för den faktor som man vill undersöka. Samtidigt som de 12 sjömännen behandlades var de alltså "försökskaniner" eller, eftersom försöket utfördes på ett brittiskt skepp, "human guinea pigs". Det verkliga marsvinet skulle göra en mycket större insats, men det skulle dröja till början av 1900-talet.

Under amerikanska frihetskriget var 25 procent av de brittiska sjömännen sjuka och en historiker har skrivit: "Man kan nästan säga att de amerikanska kolonierna förlorades på grund av skörbjugg." Det dröjde, men till slut tog amiralitetet intryck av skeppsläkarnas rapporter, och från sekelskiftet 1700–1800 för-sågs alla brittiska skepp med juice från citroner, >>

”

Den som lever ett normalt liv och äter en allsidig kost får i sig de vitaminer kroppen behöver. Men så har det inte alltid varit.

och sjuktalet minskade drastiskt. När britterna besegrat Napoleon sades det att det först och främst var tack vare citroner och karronaden, det vill säga den nyintroducerade korta, grovkalibriga, slätslipade kanonen.

Skörbjugg uppfattades länge som en sjukdom som enbart drabbade sjöfarande, men under krig, belägringar och perioder av missväxt insjuknade långt in på 1900-talet också människor på landbacken. Den anses ha varit en av de vanligaste sjukdomarna i de nordiska länderna under 1500–1700-talen, och rapporter om att enskilda växter kunde förebygga och bota skörbjugg föranledde kung Kristian IV av Danmark att kräva en total översikt av alla plantor som växte i Danmark och Norge. Detta blev den första Flora Danica som utgavs i tre band 1646–49. I ett av banden citeras ett brev från en tysk läkare som besökte Bergen och hörde hur folk i norra delarna av Norge botade skörbjugg med hjortron: ”Du kan inte tro vilka mirakel dessa människor i Norge varje dag åstadkommer med denna enda medicin.” Under Karl XII:s fälttåg i Ukraina år 1708–09 angreps soldaterna svårt av skörbjugg, men även hos de svårast sjuka lindrades symtomen när de på inrådan av kungens livläkare drack te bryggt på tallbarr.

Men man hade ingen aning om varför citronerna, hjortronen, tallbarran, et cetera gjorde nytta, och hundra år senare ifrågasattes på nytt om de alls gjorde det. Under senare delen av 1800-talet blev skörbjugg på nytt ett stort problem inom den brittiska flottan, trots att besättningarna fick daglig tillförsel av juice av citrusfrukter.

Vi vet nu att den konserverade juicen innehöll helt otillräckliga mängder av C-vitamin. Av kostnadsskäl hade citroner från Medelhavsländerna övergivits till förmån för limefrukter från de brittiska kolonierna i Västindien, men dessa innehöll bara en fjärdedel så mycket C-vitamin, och C-vitaminet förstördes när juicen upphettades i kopparkärl under konserveringsproceduren.

Mot slutet av 1800-talet började också symtom på skörbjugg uppträda hos barn i England och USA. De flesta som insjuknade var 6–18 månader gamla och kom från ekonomiskt välbärgade familjer, och det blev snart uppenbart att majoriteten av de sjuka barnen hade fått ”barnmat” och olika typer av mjölkersättningsprodukter.

Det började bli dags att på allvar lösa skörbjuggens gåta.

De som till slut lyckades var två normmän: Axel Holst och Theodor Frölich. Men de gjorde det inte ensamma – utan hjälp av ett antal marsvin hade de inte lyckats. Holst var professor i bakteriologi vid universitetet i Kristiania (dagens Oslo) och hade arbetat hos Robert Koch i Berlin när denne upptäckte tuberkelbakterien. Hans forskning var inriktad på att hitta en mikrobiologisk förklaring till varför sjömän som under slutet av 1800-talet anlände hem till Norge efter långa seglatser från Fjärran Östern ofta plågades av trötthet, svaghet och smärtor i muskler, symtom som liknade dem vid beriberi, en allvarlig sjukdom som var vanlig i Fjärran Östern. Men ett besök i holländska Ostindien 1902 fick honom att ändra inriktning. Sjömännens symtom liknade inte riktigt dem vid beriberi. Och viktigare, den holländske läkaren Christiaan Eijkman och hans medarbetare hade visat att kycklingar och duvor utvecklade beriberi när de enbart utfodrades med polerat ris. Det föreföll som om dieten kunde spela en roll. Kunde sjömännens symtom ha med dieten att göra? Och kunde man utesluta att sjömännens symtom berodde på skörbjugg?

Holst inledde samarbete med barnläkaren Theodor Frölich som hade intresserat sig speciellt för skörbjugg hos barn. De utfodrade marsvin med en enformig diet bestående av sädeskorn och bröd och sedan, när djuren uppvisade grava symtom på skörbjugg, kompletterade de födan med färsk kål, citronsaft och äpple, vilket medförde att marsvinen snabbt tillfrisknade. Färsk komjölk kunde förebygga och bota skörbjugg, men om mjölken kokades försvann dess skyddande effekt, liksom kålens om den blev gammal eller fuktig. Holst och Frölich menade att deras försök tydligt visade att vissa födoämnen, om de intogs i färsk form, innehöll någonting som botade skörbjugg. Under tiden hade Eijkman rapporterat att nervskadorna hos

Bidrog till gåtans lösning.

FOTO: ALAMY

kycklingar och duvor snabbt botades om de tillfördes ett vattenextrakt av risskal. Därmed hade han bevisat att beriberi inte berodde på en infektion utan på avsaknaden av någonting i födan. Vid ungefär samma tid visade engelska och amerikanska forskare att råttors diet, för att de skulle kunna växa normalt, utöver kolhydrater, fett och protein måste innehålla ”speciella näringsfaktorer”.

Holst och Frölich publicerade 1907 sina resultat i en erkänd vetenskaplig tidskrift. Men liksom många andra upptäckter som i efterhand uppfattas som epokgörande genombrott möttes Holsts och Frölichs resultat med misstro och de förkastades av vissa som uppenbart felaktiga, och det skulle dröja många år innan de skulle få något verkligt erkännande.

Översiktliga redogörelser för medicinens historia kan ge intrycket att en upptäckt snart leder till nästa och att utvecklingen följer en rak väg, ungefär som en armé som marscherar mot ett bestämt mål, men verkligheten är oftast en annan. Historiker har förundrats över hur det kunde ta många århundraden för en så nära till hands liggande lösning på skörbjuggens gåta att vinna acceptans. I själva verket tycktes vetenskapen periodvis gå bakåt. Man kan med fog säga att det var ett av vetenskapshistoriens största genombrott som ställde till det. Efter upptäckten på 1870-talet att bakterier kan orsaka sjukdom antog man att bakterier låg bakom allt ont. Holst och Frölich blev direkt motarbetade forskare som menade att skörbjugg orsakades av föda som förgiftats av bakterier. Störst uppmärksamhet väckte och hårdast tog Holst den skarpa kritik som Fridtjof Nansen framförde, inte i någon vetenskaplig tidskrift utan i en artikel i den norska dagstidningen *Morgenbladet*.

Och Nansen var inte vem som helst. Han var zoologen som blivit polarforskare och nationalhjälte och var på god väg att bli nationalhelgon och var en ivrig anhängare av teorin att skörbjugg orsakades av mat som förstörts av bakterier. När han 1893 med fartyget *Fram* gav sig iväg mot nordpolen var alla födoämnen noggrant konserverade i tennförslutna plåtkärl. Nansen nådde inte nordpolen men alla de tolv expeditionsdeltagare som seglat iväg med *Fram* kom hem. De hade tillbringat tre strapatsrika år i Arktis. Ingen hade uppvisat några symptom på skörbjugg. Och de hade inte haft tillgång till citrusfrukter. Nansen gav inte mycket för påståendet att det var citroner eller något annat som saknades i kosten. Men han förbisåg att *Fram* förutom konserver också lastats med ett halvt ton hjortron. Och när han själv tillsammans med en av expeditionsdeltagarna under osannolika umbäranden skidat över isen och övervinttrat i ett litet tält hade de livnärt sig på bland annat färskt sälkött.

Holst och Frölich var de första som använde djur för att experimentellt studera skörbjugg, och Nansen ville inte acceptera att ett konstgjort laboratorieförsök kunde avspegla verkligheten. Han menade att när det gällde sjukdomar som drabbade människor var det experiment på

James Lind: bevisade att frukt var bra för hälsan.

FOTO: ALAMY

människor som räknades, och expeditionen med *Fram* hade varit just ett sådant noggrant kontrollerat experiment på människor. Det var omöjligt att dra slutsatser angående näringsbehovet hos människa från försök på marsvin – ”som zoolog kan jag inte tro något annat”.

Den polskfödde kemisten Kazimierz Funk lyckades 1912 identifiera den substans, tiamin, som om den saknas i dieten orsakar beriberi. Han spekulerade i att andra sjukdomar kunde bero på brist på liknande substanser och upprättade en lista på sådana ämnen, som han kallade vitaminer, och reserverade bokstaven C för den fortfarande oidentifierade substans som han var övertygad om skyddade mot skörbjugg.

Det skulle dröja ända till början av 1930-talet, då både Holst och Nansen var döda, innan skörbjuggens gåta fick sin av alla accepterade lösning. Den ungerske läkaren och biokemisten Albert Szent-Györgyi isolerade och karakteriserade en substans som finns i bland annat citrusfrukter och färska grönsaker och som i försök på marsvin visades skydda mot och bota skörbjugg. Substansen fick namnet askorbinsyra. Under tiden hade vitaminerna upptäckts och askorbinsyra blev C-vitamin.

Szent-Györgyi fick Nobelpriset i fysiologi eller medicin 1937.

När skörbjuggen definitivt förklarats som en följd av C-vitaminbrist skrev den brittiske marinläkaren och historikern J J Keevil: ”Kanske är en av de märkligaste aspekterna på skörbjuggens historia det sätt på vilket en bot igen och igen upptäcktes, bara för att förkastas på grund av en felaktig uppfattning om det sätt på vilken den verkade eller för att någon annan okontrollerbar faktor tycktes kunna erbjuda en bättre förklaring till dödsfallen.”

Under andra världskriget, då det var ont om grönsaker och i synnerhet citrusfrukter i England, deltog unga individer, som av samvetsskäl vägrat vapentjänst men ändå inte ville undandra

”

Men i dåtidens uppfattning om sjukdomar fanns ingen plats för idéer om att de kunde orsakas av att någonting vitalt saknades.

>>

FOTO: ALAMY

”

Substansen fick namnet askorbin-syra. Under tiden hade vitaminerna upptäckts och askorbinsyra blev C-vitamin.

sig umbäranden och risker, i en studie för att bedöma behovet av C-vitamin. Som tillskott till en diet som bara innehöll minimala mängder C-vitamin men i övrigt var allsidigt sammansatt fick de dagligt tillskott på antingen 10 respektive 70 mg C-vitamin eller följa dieten utan något tillskott av C-vitamin. Efter 20 veckor började tecken på skörbjugg uppträda och efter 30 veckor uppvisade alla som inte fått tillskott av C-vitamin hudblödningar, svullet tandkött och tandlossning och ett par försökspersoner fick akuta bröstsmärtor som tolkades som tecken på blödning i hjärtsäcken. Under dagligt tillskott av 10 mg C-vitamin läkte snart alla symtom på skörbjugg och ingen fick något bestående men. De som hela tiden fått tillskott av 10 mg C-vitamin följdes under 36 månader utan att några tecken på skörbjugg kunde iaktas.

Albert Szent-Györgyi upptäckte askorbinsyra.

FOTO: ALAMY

Marsvinen hjälpte till att lösa skörbjuggens gåta och bidrog till upptäckten av C-vitamin. Nu hade ett antal "human guinea pigs" gett ett tillförlitligt besked om hur mycket, eller kanske snarare lite, en människa behöver och samtidigt visat vad som händer om hon inte får i sig den nödvändiga dosen. Man skulle tro att forskningen kring C-vitamin därmed hade gått i mål. Men ett par decennier senare fick historien en sorglig fortsättning.

Linus Pauling var en av 1900-talets verkligt stora vetenskapsmän. Han är den ende som ensam tilldelats två odelade Nobelpris, i kemi 1954 och fredspriset 1963, och sågs som den lysande stjärnan bland samtidens vetenskapsmän. Men han gjorde sig till åtlöje. Under ett föredrag i New York 1966 sade han: "Jag är 65 år men hoppas att få leva i ytterligare 15–20 år, så att jag kan få uppleva hur vetenskapen utvecklas ytterligare till gagn för mänskligheten." En åhörare rådde honom att dagligen inta 3 g C-vitamin, då skulle han leva åtminstone 25 år till. Pauling följde rådet och rapporterade att han kände sig friskare och att han slapp förkylningar. Uppmuntrad av resultatet ökade han intaget till 18 g dagligen, det vill säga 1 800 gånger mer än den dos som visats vara tillräcklig. Flera kontrollerade studier visade att stora doser C-vitamin inte skyddade mot förkylningar, men Pauling gav sig inte. I början på 1970-talet ökade han insatsen när han påstod att stora doser C-vitamin också hjälpte mot cancer och 1977 skrev han att "enligt min bedömning kan en minskning av all cancer med 75 procent uppnås enbart med C-vitamin och ytterligare minskning med andra näringstillskott". Enligt Pauling var C-vitamin bara verksamt om patienterna inte tidigare fått cellgiftsbehandling. Stora kontrollerade studier, där cancerpatienter som behandlades med C-vitamin jämfördes med direkt jämförbara patienter som fick sedvanlig behandling, kunde inte påvisa någon effekt av höga doser C-vitamin, oavsett om patienterna tidigare fått behandling med cellgifter eller inte. Pauling var inte läkare men tog ändå hand om behandlingen av sin hustru när hon insjuknade i cancer. På sin makes bestämda inrådan avstod hon från all cellgiftsbehandling för att istället inta allt högre doser C-vitamin. Hon blev hans enda egna patient, eller kanske försökskannin, men hans behandling lyckades inte och hon dog i sin cancer. Självdog Pauling, 93 år gammal, i prostatacancer.

Utan marsvin, såväl de verkliga som den mänskliga varianten, hade C-vitaminet inte blivit upptäckt och boten mot skörbjugg blivit funnen. Holst förklarade aldrig varför han valt just marsvin för sina försök men valet var synnerligen lyckosamt. Senare har man visat att det bland däggdjur förutom människan och vissa apor bara är marsvin som inte själva kan producera C-vitamin och som alltså kan drabbas av skörbjugg. Av ren tur blev det marsvinet som löste skörbjuggens gåta. ✿

Den långa trampen

I flera år och i etapper cyklade Sveriges ambassadör i Peking till Hongkong och tillbaka. Han avverkade 10 000 kilometer och återupptäckte Kina med hela kroppen. FOTO: LARS PETER FREDÉN

Av Lars Peter Fredén

Mellan 2010 och 2016 var jag Sveriges ambassadör i Peking. På långhelger och semestrar cyklade jag Peking–Hongkong tur och retur, i etapper. Inte rakt ner och upp igen genom Hubei och Hunan utan i en cirkel. Då blir det längre. I öster längs kusten. I väster via Guangxi, Guizhou och Sichuan över bergen ner till Xi'an slätten och så upp igen över Shanxi till Peking.

Det blev ganska precis 10 000 km. Det är inte extremt långt, men inte heller så kort. En fjärdedel av jordens omkrets. Längre än New York–San Francisco, tur och retur.

När valborgsledigheten 2011 nalkades insåg jag att även jag hade semester men glömt att planera vad jag skulle göra med den. Renons på bättre idéer tog jag fram cykeln ur garaget, trampade ut genom ambassadgrinden, sen till höger på Tredje ringvägen, och med en vag tanke att komma till Wutaibergen och där återse Den Strålande Buddhas Tempel där jag övernattat i juli 1982 och vars minne aldrig lämnat mig. Dit kom jag också omsider, och när jag gjort det fortsatte jag vidare ner genom landet och när jag nått Hongkong tyckte jag att det sportsliga var att cykla tillbaka igen, längs en annan rutt.

Så blev av detta infall en föresats som tog sju år >>

3

Lars Peter Fredén var ambassadör i Peking 2010–2016.

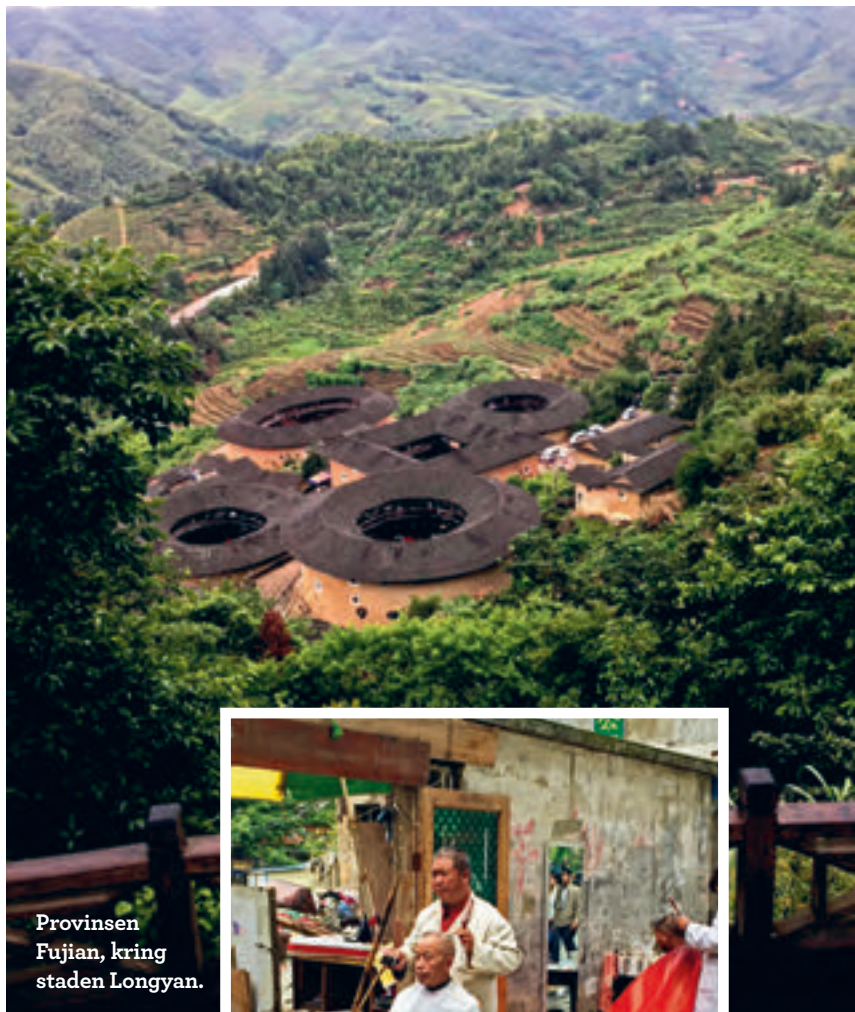

Provinsen Fujian. Ännu en punktering omhändertas.

Byn Xiangyang, Chongqing. Majsskörden skalas.

Provinsen Fujian, kring staden Longyan.

Barberare i staden Guiyang.

”

Jag har med näsa, mun och hud känt att den observerbara miljöförstörelsen är sanslös.

att förverkliga. Än en gång bekräftades observationen att det viktigaste är sällan varför man börjar, oftare varför man inte slutar.

Nu när cirkeln fullbordats tycker jag att jag äntligen förstår hur Kina ser ut. Ändå hade jag studerat dess språk och historia seriöst sedan 1972 och jag hade bott i Kina i åtta år innan jag blev cyklist där. Jag hade sett alla sevärdheter många varv med början 1979. På 1980-talet kunde jag delar av tågtidtabellen utan till. 1982 liftade jag till och från Lhasa på lastbilsflak och genom Sinkiang reste jag med buss. På 90-talet körde jag över hela landet i egen bil på då ännu ödsliga motorvägarna. På cykelturen nu intresserade mig allt som låg emellan sevärdheterna. Vardag. Matvanor. Vegetation. Terräng. Ljus. Väder. Dialekter.

Efter cyklingen begriper jag varför provinsgränserna går där de går, för jag har dem i benen. (Kan man förresten i grunden förstå något, annat än med hela kroppen?)

Resterna av Kejsarliga kanalen från Peking till Hangzhou har jag följt. Delar av den långa marschen har jag cyklat. Gula floden har jag korsat en gång ner och en gång upp och likadant med Yangtse. Uppifrån Guilins sockertoppsberg har

jag sett båtarna som forslar turister långt där nere på Lijiangfloden, leksakssmå.

Pärlflodsdeltat norr om Hongkong har jag genomkorsat, en själlös konurbation, en veritabel motorvägsspaghetti. I Hebei, Shanxi och Henan låg koldammet över allting och i den miljön lever några hundra miljoner människor. I oktober skördas majs i Nordkina och de knallgula kolvarna som läggs ut till tork på tak och tröskplatser, som strös ut över vägbanan och hängs på husväggarna blir färgexplosioner som bryter lössjordens grå.

Kolgruvor och grustag, aluminiumfabriker och cementfabriker: något hundratal har jag passerat. Affärer som säljer byggnadsmaterial, stål och cement och tegel. "Gaffeltruckar uthyres." "Släp uthyres." "Svetsning." Och så hela denna infrastruktur för lastbilssektorn: matställen, härbärgen, verkstäder, däckreparationer och prostitution.

Resan lärde mig att på riktigt inse att Kina är stort, väldigt stort, och helt olika från provins till provins. Levnadsstandarden skiftar mycket. Det är inte för inte som en av de klassiska frågorna inom sinologin är varför Kina finns och inte brutits upp i olika suveräna stater som Europa. (Mitt svar: att språket skrivits med tecken och inte med ett ljudefterliknande alfabet.) Begreppet ”Kina” skymmer ibland lika mycket som det förklarar.

Jag har lärt mig, verkligen lärt mig, att landet är kuperat. Utom Nordkinesiska slättlandet, Mittslätten runt Xi'an, Norra Yangtse-deltat, Sichuanbäckenet och några till är Kina berg, berg och åter berg. Det finns ingen kustväg längs Sydkinesiska sjön, Taiwansundet och Östkinesiska sjön. De gamla och cykelbara vägarna går inte där, utan en bra bit innanför. Kusten är för brant. Det hade jag inte räknat med.

Jag har med näsa, mun och hud känt att den observerbara miljöförstörelsen är anslös; den ej observerbara antagligen ännu värre. På Nordkinesiska slättlandet fastnar dammet i tänderna. Plastavfallet, efter mångårig luftdans grått snarare än vitt, dansar framför styrstången. I byarna är vattendragen gula-gröna-orangea och flyter grötlågsamt. Markföreningarna törs jag inte tänka på och tyvärr, verkar det, inte så många andra heller.

Jag har blivit angenämt överraskad över att människorna på landet är så hjälpsamma och glada. Skolbarnen som skrattar och vinkar när de före åtta på morgonen, sex dagar i veckan, går eller cyklar till skolan och mellan tolv och två trampar hem till lunch och sen tillbaka till skolan igen och sen hem i skymningen, pojkarna för sig och flickorna för sig. I Guangdong och Fujian har de likadana träningsoveraller och var och en av dem bär hela klanens förväntningar blytungt på sina axlar.

Jag har förvånats över att det på landsbygden finns så många syskon. Kina har sedan 1979 officiellt en ettbarnspolitik. Den har visserligen alltid haft många undantag, och luckrades upp ordentligt 2013, men ändå. Det vanliga är att man skaffar ett andra barn om det första var en flicka. Vad händer med ett folk där pojkar är små kejsare – ofta riktigt provande för omgivningen, en rimligt hänsynsfull pojkkrobat hör till undantagen i detta land – samtidigt som de under de första åren står intellektuellt i skuggan av sin äldre syster, som efter broderns födelse får lära sig att hon resten av livet ska stå tillbaka för honom? Om familjen har råd att skicka bara ett barn till högskolan så blir det alltid han och inte hon.

Och så har jag på nära håll bevittnat världshistoriens största migration, den från land till stad. Kina har 160 städer större än en miljon. Det finns 20 städer över fem miljoner och 8 städer över tio. Urbaniseringsgraden 1980 var 20 procent. Ännu 2000 var den bara 35 procent. 2011 gick andelen av befolkningen som bor i städer över 50 procent. När detta skrivs har det måttet stigit till 57 procent. 2030 är prognoserna att urbaniseringsgraden kommer att ligga på 70 procent. (Sveriges urbaniseringsgrad är 85 procent.)

Ingen förändring i Kina under den tid som jag kan överblicka har haft eller kommer att få större betydelse än den.

Jag går igenom mina foton från cyklingen och ser hur på landet mellangenerationen är frånvarande. Den har rest till städerna för att tjäna pengar. Kvar är barn och gamla. Kina har sextio miljoner ”kvarlämnade barn”, barn som uppfostras av sina far- och morföräldrar och som träffar sina föräldrar bara någon gång om året. De mår inte bra av det. I längden inte samhället heller, kan man misstänka.

Storstäderna ser numera färdigbyggda ut. Även i det avseendet håller Kina på att bli medelålders. Urbaniseringens väldiga kraft sveper istället vidare ner till tredje- och fjärde-rangsstäderna, och även in i byarna. Därvid sker en omfattande kulturförstörelse. Hur mår ett folk som talar så mycket om sin historia men som river nästan alla fysiska lämningar av den? Jag vet inte, men mina instinkter säger att där finns ett minfält som det återstår att trampa på.

Det är inget fel med städer, tvärtom, och de som bor på landet i hus med kolbrikettseldad kamin och jordgolv och med fönsterrutor av tidningspapper vill förstås flytta till element och wc i lägenheten och varmvatten i kranen, men så mycket av det som byggs nu är så illa gjort och så mycket som rivits kunde ha renoverats istället.

I varje liten stad finns fem splitternya byggnader – insprängda i den gamla bebyggelsen ser de ut som vilsna rymdskepp, var och en med sin landningsplatta av ett torg som ingen beträder, med en överdimensionerad flaggstång på en terrass i vit marmor och med drakmönster – nämligen: partihögkvarteret, polisen, uppbördskontoret, åklagarmyndigheten och tingshuset.

”

Hur mår ett folk som talar så mycket om sin historia men som river nästan alla fysiska lämningar av den? Jag vet inte, men mina instinkter säger att där finns ett minfält som det återstår att trampa på.

»

Oftast finns också ett modernt hotell, där det aldrig gick någon nöd på mig.

Där ser jag mot kvällningen i lobbyn hur partikadrerna kör med servitriserna, röker, spottar (på landsbygden gör man det på golvet) och dricker mer än som är bra för dem.

Alla fastighetsprojekt är "ekologiska". På deras reklampelare härskar det idealiserat västerländska: utländska modeller som står intill grekiska karyatider och med vagt europeisk bebyggelse bakom sig, hon i aftonklänning och han i smoking. Arkitekturens betecknande vilenshet: Vad är en modern, kinesisk byggnadsstil?

Det är dålig kvalitet på nästan allt nytt jag ser, och bor i. Kina kommer snart att behöva ett postmiljonprogram. Hela städer kommer att rivas för att folk inte vill bo där, i takt med att bättre alternativ byggs, och för att befolkningen snart minskar (den beräknas toppa på 1,46 miljarder redan om femton år). Miljövänlig rivningsteknik kommer att bli en storbransch i Kina.

Efter tiotusen kilometer är jag en oreserverad beundrare av Kinas bönder vorden. Alltid redo att avbryta det de håller på med för att hjälpa mig med mina små cyklistbekymmer. Starka personligheter med självrespekten kvar, underligt nog med tanke på allt de utsatts för.

Jag är också tacksam över att jag inte är en av dem. På sommarhalvåret när det mesta av jordbruksarbetet ska ske är det vansinnigt varmt över nästan hela Kina, inte bara i de södra provinserna. Minst 30 grader, ofta 35 eller 40, och hög luftfuktighet. Att sätta risplantor kräver böjd rygg i timtal. Alla arbetar, småbarnen klänger runt mamma, eller sitter i en korg på hennes rygg. Från fyrafemårsåldern sätts även barnen in i arbetet. I gryningen ser jag bönderna vandra ut till fälten, med redskapen på ryggen. Och i skymningen tillbaka igen. Arbetsdagen börjar innan den börjar och den är inte över när den är över.

Skillnaden i standard mellan stad och land är fortfarande stor.

I augusti kommer resultaten från riksproven för gymnasiet. Det märker även cyklisten. Skolor vars elever klarat sig bra prisas med plakater och banderoller. "Gratulationer till Wangdi Mellanskola som för nionde året i rad fått första priset i Guangdong för bästa studieresultat!" Lärare bjuds på festmåltid av tacksamma elever och ännu tacksammare föräldrar: reklam för denna verksamhet är vanlig på hotellen vid denna tid.

Cyklande i gryningen genom en trist föroret i Fujian 2013 ser jag en röd flagga nedanför ett fönster på ett av höghusen: "Gratulerar Wang Quanxin som erövrade första platsen i Fujian i provet för naturvetenskap!"

Flit och förkovringsvilja, framåtanda och storlagen optimism, ibland mot bättre vetande. Se där några av den kinesiska civilisationens mest tilldragande egenskaper.

Hur hittar man? Jag hade en kinesisk kart-app i mobilen (*Baidu*). I övrigt tittade jag på vägschilderna och höll reda på milstenarna. Riksvägar,

provinsvägar och häradsvägar har markeringar för varje hundra meter och överst på varje kilometermarkering påminns man om vägnumret så då vet man att man fortfarande är på rätt spår. De första åren hade jag bara papperskartor och de var som bäst i skala 1:500 000. Bisarrt, men det gick också.

Men alla kartor över Kina saknar höjdlinjer, en rätt fatal brist för en cyklist. Uppgifterna om altitud är hemliga.

- Lexikon hade jag i mobiltelefonen och därmed blev packningen 1,5 kg lättare jämfört med de första cyklingsåren.

- Nej, jag planerade aldrig mina resor, bortsett från en vag tanke att jag skulle söderut och sen upp igen. Bokade aldrig logi. Det finns så många hotell och rum för resande i Kina att man alltid hittar en säng att sova i. En del hotell tar inte emot utlänningar; men de flesta gör det. Enklare boende, små kyffar med cementgolv ovanför en speceriaffär, har egentligen inte rätt att ge utlänningar nattkvarter men vet inte om det själva och ringer inte polisen och frågar.

- På landsbygden undrade bönderna var jag kom ifrån, hur gammal jag var, och vad jag gjorde och hur det kunde komma sig att jag cyklade ensam, för i Kina reser man aldrig ensam. Därefter gick genomsnittsbonden över till att fråga om det han verkligen ville veta, nämligen var cykeln var gjord och hur mycket den kostade. Förvånansvärt många hade hört talas om Sverige, kunde skilja det från Schweiz och brukade tillägga att var inte Sverige "en välfärdsstat" och när jag bekräftade det blev kommentaren "ja, mycket bättre än hos oss" och då bytte jag ämne.

Samtalen var ibland intetsägande men alltid en angenäm kontrast till åttioalet då det som långnäsa inte gick att röra sig på landsbygden eller i andrarangsstäder utan att omges av hundratals personer. Då var jag en zoologisk företeelse och en upploppsrisk.

På riktiga landsbygden blev det ingen reaktion alls på att jag talar kinesiska; det gör ju alla människor.

- Vad är det sämsta med en långcykling i Kina? Mitt svar är "långa tunnlar". De är trånga och mörka och med oförutsägbar vägbeläggning som man inte ser. Till höger har man en hög trottoarkant och kommer man för nära den med pedalen vurpar man. Så man håller ut till vänster och riskerar därmed att bli påkörd av omkörande trafik. Mötande fordon bländar. Oväsendet är oerhört, avgaserna kväljande.

Näst värst är motvind: den får en att känna sig makt- och hjälplös, cykellivet en enda utstuderad elakhet, makterna är uppenbarligen ute efter just dig. Därefter på icke gilla-listan kommer branta uppförslut. Sist kommer regn, som inte är så farligt som man kanske tror. Det är bara att trä på sig regnskyddet och förlika sig med tanken att ben och fötter inte går att skydda och att det blir svårt att se genom glasögonen.

Men dammet blir lera och hamnar i kugghjulen och då hoppar kedjan till sist, så det blir tidsstjälande materialvård efter ankomst. Och inga

Bröllopsgäster nära berget Hua i provinsen Shaanxi.

I provinsen Guizhou.

”

Det mest bestående intrycket från min lilla resa är de många tecknen på respekten för studier och kunskap jag såg snart sagt överallt.

cykelväskor har jag hittills hittat som inte blir blöta från insidan, sidan mot hjulen.

Man har alltid ont någonstans, men det var en lättnad att sysselsättas av det, snarare än av hjärnans egenheter och echaufferade infall. Som ambassadör var mina dagar och kvällar inrutade och flödet av människor och måsteläsning upphörde aldrig. Cyklingen gav mig tid att reflektera. Även besvärliga personalfrågor och en och annan gåtfull idé från sittande regering fick efter några timmars trampande sina rätta proportioner.

• Vad tänker man på medan timmarna går? Jag tänkte på vägbanan så att jag inte kraschade.

I bergen tar kroppen över helt: den egna andningen, flåsandet, hjärtat som bultar, insekterna, svetten som droppar ner på cykeldatorn och

gör den svårläst. Då kan man känna sig ensam och rädd men alla berg tar slut fast man inte vet var eller när. Ibland vet man inte ens efteråt var de tog slut.

• Trafiken är tämligen livsfarlig. Lastbilarnas *basso continuo* ekade i min hjärna länge efter varje cykling. Framaxelns smäll i ojämnheter, och sen dubbelsmällen från boggien. Signalthornens vrål går in i solarplexus.

• Det som mest behövs är tålamod och förtröstan. Till sist blir varje tio meter hundra meter och varje hundra meter en kilometer och efter några timmar blir det svenska mil av alltihopa.

Man behöver inte vara i form när man börjar cykla, man blir det. ✨

”

Många barn får idag tillgång till både dator och Ipads genom sin skola. Varför inte en stegräknare också?

Folkhälsa är inte längre en fråga om att äta och må bra utan om fördelningspolitik. Folkhälsopolitiken är på väg att ersättas av "jämlik hälsa".

Hälsa som klasskamp

Av Marie Söderqvist

Folkhälsopolitik. Själv ordet är aningen belastat. Man kan inte låta bli att tänka på social ingenjörskonst, Alva och Gunnar Myrdal, tvångsterilisering, barnbidrag och statliga tv-kampanjer på bästa sändningstid. Under rekordåren på 1960- och 70-talen kunde Sverige utropa sig som vara världsmästare i grenen långt liv. Folkhälsopolitiska insatser som mödravård, barnbidrag och BVC ansågs utgöra grunden för den framskjutna positionen. 50 år senare har Sverige blivit omsprunget av flera länder. I de hårt arbetande nationerna Japan och Island lever man längre än vad vi gör, och i det rödvinsdrickande Spanien kan kvinnorna se fram emot fler levnadsår än svenskorna.

Varför är det så? Under senare år har fokus i i folkhälsoarbetet förskjutits från åtgärder inom vad som vanligtvis kallas för hälsa, till insatser som ska påverka fördelningen i samhället, det vill säga jämlikhet. I officiella texter visar det sig genom att begreppet folkhälsopolitik är på väg att ersättas av "jämlik hälsa". Även i själva definitionen av folkhälsa betonas strävan efter jämlikhet. Så här står det till exempel på ansvarig myndighets hemsida: "Definitionen av en god folkhälsa innebär att hälsan är så god som möjligt och samtidigt så jämlikt fördelad som möjligt bland olika grupper i samhället." Den vedertagna definitionen av hälsa är den som slagits fast av WHO: Ett tillstånd av fysiskt, psykiskt och socialt välbefinnande och inte bara frånvaro av sjukdom och handikapp. Vi ska inte bara slippa vara sjuka utan vi ska också må bra. I mer radikala folkhälsotexter skrivs det som att "vi har rätt till hälsa". Vi utgörs av jag, du och alla andra, som besitter rätten till ett kon-

stant och allomfattande välbefinnande. Det är inga modesta krav.

När den nya rödgröna regeringen tillsattes 2014 fick Gabriel Wikström hand om folkhälsan, och tillsatte Kommissionen för jämlik hälsa, som skulle reda ut begreppen om vad som behövde göras. Som den aktive politiker han är ville han ta ett förnyat och än mer radikaliserat grepp om folkhälsan (ironiskt nog tvingades han bara något år senare sluta för att hans arbete lett honom in i en utmattningsdepression). Kommissionen fick i uppdrag att granska skillnader mellan olika socioekonomiska grupper, något som påstods vara upphovet till den bristande folkhälsan.

Redan här, i formuleringen av uppdraget, har man förflyttat sig från att konstatera att det finns skillnader i levnadslängd beroende på utbildningsnivå och socioekonomisk status, till att istället ha bestämt sig för att folkhälsopolitik är att ta bort ojämlikheter i samhället. Den svenska folkhälsopolitiken är därför ett bra exempel på det som kallas The New Public Health, eller enkelt uttryckt politik som fokuserar på samhället i stort snarare än på individens faktiska hälsoval. Viktigast för folkhälsan sägs därför nu vara den sociala miljön. En tydlig förflyttning av fokus från individens egna förmågor till politiken och det kringliggande samhället.

Den individorienterade politiken har varit riktad direkt till individer, grupper eller institutioner, med syftet att förmedla kunskaper, hjälpa och öka medvetenheten om sambandet mellan levnadsvanor och hälsa. Konkreta uttryck för sådan folkhälsopolitik är projekt där man sökt att för- må invandrarkvinnor att både vistas mer

Bra för hälsa och betyg.

FOTO: MALIN HOELSTAD / TT

ute för att exponeras för solljus och äta extra D-vitaminer, eller genom att hjälpa dem som fått motion på recept att verkligen genomföra träningen. De två sidorna av folkhälsoarbete kan jämföras med föreställningarna om kvinnoförtryck. Det finns de, som till exempel Gudrun Schyman, som hävdar att samhällseliga strukturer skapar förtryck av kvinnor. Därför blir det direkt förkastligt eller i varje fall helt ointressant att prata om biologi, kultur eller enskilda individer. Lösningen enligt dem som håller med Schyman är därför att riva ner förtryckande strukturer på en samhällselig, politisk nivå.

Folkhälsoarbetet idag bland forskare och tjänstemän är i mycket inriktat på just strukturer och sociala skillnader. Och därför är slutbetänkandet från Kommissionen för rättvis hälsa fullt med uppmaningar om högre bidrag, rättvisare skola, mer omfördelning och ökat inflytande på arbetet.

Det som lätt händer när forskare och tjänstemän mest ägnar sig åt att diskutera olika orättvisor och dess eventuella effekter på hälsa, är att mer individinriktade insatser glöms bort. Aktiviteter vars syfte är att få människor att äta bättre och att röra på sig, vilket är de två bästa förebyggande åtgärder man som enskild indi-

vid kan göra för att bibehålla hälsa, blir inte längre intressanta. Det trots att en av de största frågorna för många som jobbar med hälsa på ett mer handfast sätt är just frågan kring hur man ska kunna motivera människor att verkligen genomföra den subventionerade receptutskrivna träningen eller att äta nyttigt. Den paradoxala effekten av den politiska folkhälsopolitiken som slåss för ekonomiska utjämningsystem och använder de socioekonomiska skillnaderna som förklaringsmodell och lösning för allt som har med hälsa att göra, blir att intresset försvinner från de individinriktade insatser som kan göra stor skillnad för dem som får tillgång till dem. Nutritionsfrågor anses lite för futtigt att hålla på med. Och innovationer som till exempel nya metoder att friterat potatis som halverar oljeanvändningen, vilket förmodligen skulle betyda mycket för dem med absolut sämst matvanor och mest i riskzonen för välfärdssjukdomar, är så vid sidan av den moderna folkhälso-diskussionen att den överhuvudtaget inte skulle kunna tas upp.

Att arbetsplatser med tunga jobb ger utrymme för styrketräning på arbetstid och minskar förslitningsskadorna ligger också utanför den folkhälsopolitiska tankemodellen. Fast just sådana insatser kan vara den skillnad som gör att en anställd

med tungt jobb inte får skador utan istället får kroppen att hålla fram till pensionen.

Man skulle också kunna tänka sig att ett modernt folkhälsoarbete kunde vara inriktat på de områden där staten kan utöva inflytande som skolor och förskolor, sjukhus och andra offentliga miljöer. Alltför forskningsstudier visar att mer fysisk aktivitet inte bara leder till bättre hälsa utan också till bättre betyg, särskilt för pojkar. Det behöver inte innebära att gymnastiklektionerna måste vara fler, men att skolan får ansvar för att elever till exempel rör på sig minst 10 000 steg om dagen. Många barn får idag tillgång till både dator och Ipads genom sin skola. Varför inte en stegräknare också? Fyra av fem flickor och drygt hälften av alla pojkar i Sverige rör sig så lite att det har en negativ effekt på hälsan. Stadsplanering som skapar säkra gång- och cykelpendling. Skolmat av god kvalitet som möjliggör för alla barn att äta sig mätta på bra mat. Det finns många sätt att arbeta med att förbättra folkhälsan som inte behöver handla om klasskamp utan om att kombinera ny teknik, och offentligt ansvar med individuella förändringar.

Marie Söderqvist är skribent och konsult och jobbar med mat, träning och hälsa.

TEMA

MACRON VID MAKTEN

Emmanuel Macron blev president och vält förkalkade partivällden till vänster och höger över ända. Han lockade med genuin förändring och hade satt sig i sinnet att återupprätta politikens storhet. Ännu har rivalerna inte hämtat sig, men hur tål hans löften mötet med verkligheten?

En glamorös pragmatiker

Frankrikes unge och karismatiska president har gett sitt ämbete lyster. Men resultatet av hans reformer är hittills blandat.

Av Karin Stensdotter

Macron vill skriva in baguetten på Unescos världsarvslista, lyder en rubrik i *Le Figaro* den 13 januari. Jag läser och det visar sig att det är Frankrikes bagare som knådat fram idén, men de har Emmanuel Macrons fulla stöd. Harmlöst eller löjligt, smart eller snudd på genialt? Har han inget annat att göra? Jag kommer att tänka på det där med nationell självbild, bilden av Frankrike. Här har vi den, i ett nötskal, eller i en knaprig skorpa då.

När jag klagar på att fransmän inte har någon humor håller min make med, ler maliciöst och tillägger: Men vi har espri. Svårt att bemöta. Fast i mina ögon är Macrons stöd till landets bagare just en bild av den franska esprin. Högt och lågt blandas: Ja, vi är landet där de mänskliga rättigheterna sattes på pränt, men vi har också uppfunnit baguetten. Glöm inte det! Man tar sig själv med en klackspark och står för den man är.

Och är det något Macron gör så är det just det, han står för den han är och för det han representerar. Mänskliga rättigheter och ett avlångt, för att tala svenska, *världsledande*, bröd. Espri.

Även om franska kommentatorer kallar det för att han är pragmatisk. Hans pragmatism visar sig bland annat i att han inte låtsas som om han kan rädda nedläggningshotade fabriker och i stället säger till arbetarna att de kanske måste vara beredda att flytta. Men också i att han talar klarspråk med Erdoğan och Xi Jinping bakom lyckta dörrar, men inför tv-kamerorna med Putin. Där finns ju ändå inget att förlora.

Pragmatismen innefattar även en strävan efter resultat. Positionering är inget för Macron. Det är vad man får uträttat som räknas. Bara det.

Efter ett halvår vid makten åker Macron (Äntligen! enligt kommentatorerna) till Kina. Han väljer att först besöka Xi'an, den gamla kejserliga huvudstaden där där den fantastiska terrakottaarmén väntar honom liksom Mittens rikes nuvarande

ledargarnityr med Xi Jinping i spetsen. Han stannar i tre dagar (Bra. Men Angela Merkel stannar en vecka!) och han lovar att komma tillbaka varje år (Utmärkt.) Och han håller, som alltid, ett fantastiskt tal i vilket han går igenom de fransk-europeisk-kinesiska förbindelserna genom historien. Frankrike var det europeiska land som uppfann sinologin, vilket länge fick den konsekvensen att de européer som ville förstå Kina var tvungna att göra det via franskan och vice versa. Frankrike blev vägen för förbindelsen och apropå just vägar så vore det ju fint om Kinas nuvarande infrastruktur-satsningar, Sidenvägen, också blev ömsesidiga, att flygplan, tåg och lastbilar inte återvände tomma till Mittens Rike.

Med sig har Macron en grupp representanter för franska företag och man signerar högtidligt kontrakt på airbussar och vindkraftverk. Men Frankrikes handelsutbyte med Kina är litet, särskilt i förhållande till Tyskland som genom åren exporterat maskiner att bygga land och infrastruktur med. Vilket man förstås vet om, så med på resan är ett nytt gäng företagsledare inom nya domäner som vård och detaljhandel. Kina har ju en åldrande befolkning och kommer att behöva medicinska tjänster och utrustning, farmaceutiska produkter. Liksom Kina har en växande medelklass som skulle kunna köpa mer franskt högkvalitativt käk och franska konsumtionsvaror.

Linjerna Macron drar upp är långa. Går det inte att stoppa det kinesiska handelsembargot mot franskt nötkött denna gång, så går det kanske nästa. Eller nästa. Han knyter vänskapsband över tiden, börjar med Marco Polo som visserligen inte var fransk, men Macron vilar trygg i ett Europa under omstrukturering, och de långa linjerna får sin naturliga fortsättning in i framtiden. När man hör honom förstår man att talekonsten är politikerns främsta verktyg.

Men han vore väl inte Macron om han inte också fångade tillfället i flykten. Att hans ansikte pryder världspressens förstasidor »

MACRON VID MAKTEN

Vive la France!

FOTO: ROBERT GHEMENT/TT

beror förstås inte bara på honom själv utan också på omständigheterna. Angela Merkel har varit frånvarande sen Tysklands val, nu kommer hon väl tillbaka om än försvagad. Theresa Mays avgång spås var och varannan dag. Trump har vänt världen och framförallt Kina ryggen. Kvar blir i någon mån Macron, Macron som står för efterkrigstidens värderingar i en alltmer skakig omvärld. Och som är påpasslig, listig. När Trump grumsade om att det där Parisavtalet, det tänkte i alla fall inte han satsa på, så fanns Macron på Youtube i stort sett samma dag med en video där han på felfri men *very froggy* engelska förklarade att i Frankrike tar man klimatfrågan på allvar och forskare i ämnet var hjärtligt välkomna till Paris.

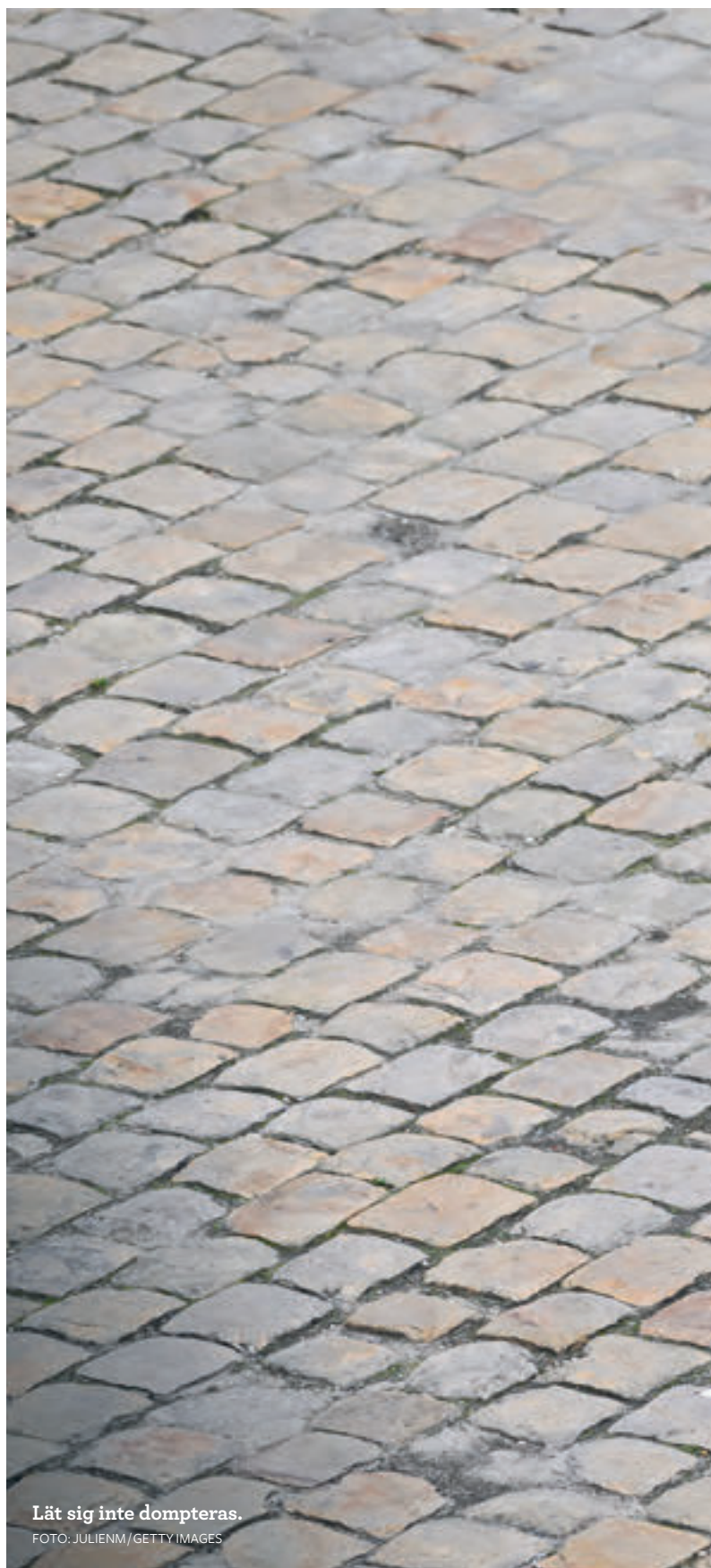
Eller när han retades med Trump på Natotoppmötet i Bryssel och gjorde en snabb undanmanöver för att hälsa på Merkel först, men ändå några veckor senare lyckade baxa in Trump på hederstribunen då 14 juli-paraden brakade igång med amerikanskt deltagande. Man firade 100-årsminnet av amerikanernas inträde i första världskriget. Någon dag senare läser vi i tidningen att Trump funderar på att initiera en ännu större militärparad den 4 juli i Washington. Vi kan väl hoppas att det var ett artigt sätt att tacka för senast.

I sin valkampanj drev Macron hårt frågan om Europeiska unionen. Till skillnad från i stort sett alla andra kandidater framstod han som renodlat positiv till EU, men han ville samtidigt förändra en hel del. En förutsättning var ett tajtare samarbete mellan Tyskland och Frankrike, vilket i sin tur förutsatte att Frankrike fick någorlunda ordning på sina statsfinanser. Det reformarbetet har påbörjats vilket skulle kunna leda till att EU på sikt styr åt Macrons håll. (Med alla reservationer som tänkas kan.)

Så om Macron får som han vill ska unionen fungera i "två hastigheter" som man kallar det. Och det är i det inre och snabbare Europa, eurozonen, som det mesta kommer att hända. Gemensam budget, en viss harmonisering av skatter, sociala avgifter och så småningom en gemensam minimilön för att förhindra att unionens medlemmar konkurrerar med varandra. Liknande åtgärder vad gäller ett, om inte gemensamt, så åtminstone långt mer integrerat europeiskt försvar med gemensam insatsstyrka och budget, liksom en polisiär struktur för underrättelseverksamhet, gemensamma beslut och databaser i fråga om organiserad brottslighet och terrorism.

I detta sammanhang får man nog också se förslaget på hur man ska hantera migrationen, EU:s ödesfråga, enligt den franske presidenten. Gemensam gränspolis och samordning av databaser. På sikt ett system med europeisk närvaro utanför unionen där asylansökningar ska behandlas. Vilket alltså skulle leda till en sorts kvotflyktingssystem. Men inte bara. Någon form av skatt till exempel på finanstransaktioner som ska användas till utveckling i framförallt Afrika. Man vet att Afrikas befolkning är den som kommer att öka mest under de närmaste årtiondena och man kan på goda grunder misstänka att trycket på Europa härifrån inte kommer att

*"Kvar blir i någon mån
Macron, Macron som står för
efterkrigstidens värderingar
i en alltmer skakig omvärld."*

Lät sig inte dompteras.

FOTO: JULIENM/GETTY IMAGES

MACRON VID MAKTEN

>>

minska. Ju fler afrikanska stater som kan erbjuda sina medborgare ett drägligt liv, desto bättre läge för både Europa och Afrika. Och Kina är redan på plats.

Migranterna är också en central inrikesfråga där Macron kavlat upp ärmarna och satt igång. Till allas förvåning. I sin valkampanj hyllade han Merkels vi-fixar-det-politik och lät också förstå att människor i behov av skydd måste få det. Det senare står han fast vid, men nu i kombination med, enligt kommentatorerna, hårdare tag än ens Nicolas Sarkozy vågade föreslå. Kanske beror det på att opinionen har hunnit ifatt, två tredjedelar av fransmännen vill se mer ordning och reda i asylpolitiken, vilket väl även här ska läsas som färre (utom europeiska) invandrare. Ett av Macrons svar är ett försök att få överblick över antalet papperslösa i landet, okonventionellt eller pragmatiskt nog genom att låta sociala myndigheter räkna dem då de söker natthärbärge i olika frivilligorganisationers lokaler. Ett förslag som kritiserats hårt av en del av vänstern, vilket hittills haft noll effekt. Idén är även att de som inte har asylskäl ska utvisas, något som ju i praktiken visat sig vara ganska svårt.

I paketet ingår också signalpolitik. Kortare tid att överklaga ett avslag för asylsökande, dubbelt så lång tid att hålla en person som saknar asylskäl i "förvar" i avvaktan på möjlig utvisning. Hårdare tillämpning av regeln om "första säkra land".

Macrons svar på kritiken är återigen pragmatiskt: Vi ser ju själva att vi varken klarar att ta emot alla som kommer eller ännu mindre integrera dem. Så låt oss då prioritera.

Och ja, det syns att Frankrike och Paris inte har resurser att, eller vill, ta emot alla som kommer. När François Hollande i slutet av sin mandatperiod lät riva och tömma lägret i Calais där ungefär 7 000 personer då uppskattades bo ökade antalet tält kring infarterna i norra Paris med runtomkring tusen stycken.

Ensamstående vuxna män som söker asyl i Frankrike bor oftast på gatan. Även det är ju en sorts "signalpolitik".

Calais, eller numera den delen av kusten där England hägrar på andra sidan vattnet, är också en fortsatt het fråga. Något nytt läger har inte uppstått, men små grupper av migranter syns på andra platser, jagas bort av polisen och flyttar på sig. Macron har träffat premiärminister May och lyckats förhandla sig till ytterligare 50 miljoner euro och ett löfte om att åtminstone ensamkommande minderårigas ansökningar ska handläggas. Något britterna lovat förut men hittills i stort sett inte gjort. Däremot betalar de utan att knorra för mer övervakningskameror, murar, taggtråd och vakter.

När den ekonomiska gräddan var på väg till Davos passade Macron återigen på. Dagen före ställde han till med jättebaluns på Versailles, och framhöll att även det skulle bli ett återkommande evenemang. 140 direktörer för de största företagen i världen dök upp, träffade varann, Macron och femton franska ministrar, åt gott och dansade, får man väl anta, men fick också veta mer om Frankrike. Ett Frankrike som nu håller på att reformeras vad gäller skatter, arbetsrätt och forskning. Att Frankrike redan har god infrastruktur, välutbildad och högproduktiv arbetskraft framhölls förmodligen också. Och än fler handelskontrakt signerades bland speglarna och guldets under överinseende av världspressens kameror och journalister.

Att Macron drar nytta av de reformer av arbetsmarknad och skatter som redan Hollande initierade nämns inte, kanske behövs det inte. Vad Hollande däremot inte lyckades åstadkomma var glamour, den gyllene infattningen. Den är däremot Macron specialist på. För dem som ibland funderar över bilden av ett land mer än landet självt kan Macron vara värd en djupare studie.

För detta är ju numera en inte liten del av toppolitikens

La Défense: Charles de Gaulles monument över sig själv.

FOTO: ALAMY

MACRON VID MAKTEN

vardag och ansvar. Våra nationella politiker kan förvisso fortfarande beskatta det som inte rör sig, löntagare, fastigheter och mat. Men stora delar av de ekonomiska rörelserna ligger utanför den nationella politikens inflytande, på global nivå. Vilket gör att kungligheter, presidenter och premiärministrar springer som skållade råttor för att företagen och investeringarna ska landa i deras respektive land. Hur stor betydelse bilden har går inte att mäta, själv miss-tänker jag att den är mycket viktigare än vi egentligen vill veta om.

Vilket inte hindrar att bakom bilden måste verkligheten stämma någorlunda. Och då kommer vi till vad Macron faktiskt gick till val på, eller till slut vann valet på (möjligen på ett bananskal och i brist på konkurrens). De viktigaste frågorna för fransmännen var arbetslösheten och köpkraften. Här har Macron och hans regering påbörjat, eller om man så vill fortsatt, ett mödosamt arbete som förhoppningsvis ska sänka den gigantiska statsskulden och förbättra den katastrofala handelsbalansen, och det tillsammans med en många gånger motsträvig och skeptisk befolkning.

Vill man få en överblick över La République en Marches valöften och hur det går med dem finns den liberala tankesmedjan IFRAP:s "Macronometer" (<http://www.macronometre.fr/>) på nätet. Smedjan följer i detalj lagförslagen, kommenterar och betygsätter dem. Sämst just nu går det att minska antalet offentliganställda, tre av tio möjliga poäng.

Att Macron själv numera ägnar sig mer åt statens hårda kärna än åt att tala om de ekonomiska reformer han gick till val på, hindrar inte att regeringen knogar på. Så vad har man då åstadkommit?

Ett av de viktigaste paketen är arbetsrätten, här reduceras de centrala fackförbundens makt till förmån för en lokalt förankrad modell. Varje enskilt företag ska kunna förhandla med sina anställda om det som är viktigt just där, på "skandinaviskt" sätt. Till exempel ska den 35-timmarsvecka som gjorde Frankrike berömt/ökant, lokalt kunna förhandlas bort och på så sätt i praktiken försvinna. Det ska bli lättare att framförallt att avskeda folk, något som har varit extremt kostsamt.

Arbetslöshetsförsäkringen håller på att stramas upp. Högre krav för att ersättning ska utgå, till exempel måste den som är arbetslös vara beredd att snabbare ta jobb som innebär att han måste flytta. Mer vidareutbildning utlovas också i den process av anpassning av arbetskraften till de krav som ställs på den i en globaliserad ekonomi.

Det andra området man kommit en bit med är skatthereformer. Regeringen tar bort en kommunal bostadsskatt för i stort sett alla, förändrar förmögenhetsskatten så att den omfattar mindre och färre, men fortfarande beskattas fastigheter vilket inte är en slump. Fransmännen sparar och de gillar inte risker. Fastigheter, livförsäkringar och sparkonton med riktigt låg ränta går bäst. Regeringen försöker få detta sparande att i större omfattning gå in i små och medelstora företag, vilket de flesta tror kommer att misslyckas. Man sänker också successivt skatten på inkomster av kapital för att den i slutet av mandatperioden ska ligga ungefär som i jämförbara länder, kring 25 procent.

Flera organisationer har räknat på de reformer som hittills klubbats och i år kommer endast den rikaste femtedelen att ha någon glädje av dem. På sikt kommer dock hela befolkningen

köpkraft att öka något samtidigt som skatteintäkterna är svåra att bedöma. Vilket gör det logiskt att Macron just nu kallas "de rikas president", även om han har tid att ändra på det, gå till historien som något annat.

För hur det än är vill franska presidenter gå till historien, det ligger tydligen i sakens natur. Och det verkar som om de inte riktigt litat på att den politiska gärningen räcker, de bygger ju alla monument över sig själva i Paris också. Något vi i Sverige gärna fnissar lite åt, men som jag antligen tror mig ha fattat.

Det är när jag läser en intervju med Nicolas Sarkozy som pengarna trillar ned. Fransmännen brukar ju jämföra sig med Tyskland, utom när det gäller en sak, Paris. Då och bara då är det London som gäller, i övrigt är britterna "insulära". Men det är Sarkozy som påpekar det självklara: I Europa finns två världsstäder, Paris och London.

Paris är större än Frankrike, Paris tillhör världen, och för en fransk president är det alltså bara att hänga på.

I och för sig började inte detta med femte republikens presidenter, historien är mycket längre än så. Kronan har byggt platser, gator och slott och Napoleon III gav baron Haussmann fria

händer att omdana Paris, vilket resulterade i de största rivningarna någon stad då hade genomgått under fredstid. Resultatet blev den täta och enhetliga stenstad som står där än. Charles de Gaulle insåg att Paris behövde ett city och lät bygga den futuristiska stadsdelen La Défense. Georges Pompidou grundade ett kulturhus och François Mitterrand fullkomligt pepprade stan med monument, glaspysmiden vid Louvren, det eleganta Institut du Monde Arabe och slutligen det enligt alla kritiker misslyckade nya National-

biblioteket som också fick hans namn. Jacques Chirac, något mer blygsam, lät grunda ett världskulturmuseum och sen kommer vi till just Sarkozy.

Intervjun jag läser handlar om det stora infrastrukturprojekt han initierat och som nu håller på att genomföras. Genom och runt Paris ska en förarlös snabbspårväg byggas om sammanlagt fyrtio mil. Tågen ska gå dygnet runt, knyta ihop periferin och kommer göra resvägen för miljoner pendlare enklare och snabbare. Den kommer också att skapa rikedom under lång tid framöver, tillåta stad och region att växa.

Och det är när jag läser om detta projekt som jag inser att jag felbedömt Sarkozy. Infrastruktur är motsatsen till monument. Istället för att sätta sig själv i första rummet har Sarkozy underordnat sig något större, en av Europas två världsstäder.

Vad François Hollande hittills åstadkommit är att han inte lyckats stoppa projektet, även om han nog gärna hade velat.

Macron å sin sida har skjutit upp delar av satsningen som förstås kostar hur mycket pengar som helst, också för den franska staten, särskilt som man inte vill ha med några kinesiska investerare.

Men blir han omvald kanske han kan vara med och slutföra det.

Frågan är bara om han nöjer sig med att få en förortsstation uppkallad efter sig. Det alternativ jag kan se i nuläget är att döpa om baguetten till "en Macron".

Tur att Macron är fransman och har *espi*. Han kommer säkert på något bättre.

Karin Stensdotter är författare och arkitekt.

Dags att leverera.

FOTO: TT

Uppskjuten revolution

Reformivern som låg bakom Emmanuel Macrons valseger har ännu inte avsatt några genomgripande förändringar. Än härskar centralism och särintressen.

Av Bo Bergson

För några år sedan gjorde en god vän i Paris en undersökning bland sina kolleger om hur de definierade uttrycket "om en stund". Detta visade sig vara mycket elastiskt och svaren varierade subjektivt mellan "inom den närmaste timmen", "före arbetsdagens slut", till "dagen därpå". Det senare alternativet verkar styra franska politiska prioriteringar. Ja, vi ska sänka skatter och pålagor. Snart, men inte nu. Ja, företagsamhet ska uppmuntras. I USA kanske, eller i Tyskland. Men inte här och i alla fall inte nu. Om en stund, kanske.

Är Gud fransman? Eller globaliseringsanhängare? När Emmanuel Macron valdes till president i maj 2017 fanns det vissa förhoppningar om att gamla strukturer i politiken äntligen skulle brytas ned till förmån för luft och ljus från det civila samhället.

Analysen av Frankrikes problem och ställning som Europas sjukling är väl etablerad och genomtröskad. Men trots radikal förnyelse av parlament, ministrar och även i viss mån av agenda, saknas den riktiga dynamik som Emmanuel Macrons presidentskap tycktes utlova. Mathieu Laine, vän och nära rådgivare till Macron, talade så sent som i maj 2017 i *The Economist* om presidentens "Thatcher moment". Här skulle man nu äntligen ta itu med fackföreningarnas järngrepp om offentlig sektor och statliga företag för att få spelrum för nödvändiga ekonomiska reformer, utan att Frankrike förlamas av strejker och kravaller.

Utan att överdriva Macrons förmåga till förändring är det uppenbart att vad Margaret Thatcher åstadkom är *sine qua non* även i Frankrike, det vill säga att de fackliga organisationerna i den offentliga sektorn (särskilt inom kommunikation, utbildning och infrastruktur) måste frångå sina privilegier. Dessa omfattar en finansiering som nästan helt grundar sig på subventioner, utan insyn i bokföringen, i princip straffrihet vid vandalisering i samband med strejkaktioner, samt närmast sovjetiska maktpositioner och kassaskrin som för tankarna till samtida oligarkers förmögenheter.

Situationen kan ledas tillbaka till 1946. För att undvika

inbördeskrig och som tack för sin roll i motståndsrörelsen fick kommunistpartiet och dess fackliga arm CGT fri lejd i vissa företag som förstatligades i samma veva, främst EDF/GDF (el- och gasverken) och SNCF (järnvägen). Och där sitter de kvar och motsätter sig varje försök till nyordning. (Några kommuner söder om Paris behålls också fortfarande av kommunistpartiet. En god vän som var nyanställd i kommunen Villejuif fick kommentaren att hennes jobb "strängt taget borde ha gått till en 'partikamrat'".)

Men någon mer omfattande reform av detta frälse har inte ägt rum.

I sin kampanjbok *Révolution* talar Macron om nödvändigheten av att sänka de offentliga utgifterna till 49 procent av BNP, en blygsam anpassning till euroområdets genomsnitt, främst för att förbättra de franska företagens läge gentemot de tyska konkurrenterna. En verklig stärkning av det franska näringslivet skulle dock kräva en kraftig offentlig utgiftsminskning, till 44 procent av BNP (jämfört med 56 procent idag). I år beräknas statsbudgetens utgifter öka med 5 miljarder euro. (Vilket inte hindrar protester: "nedskärningar" betyder inte att det blir mindre pengar, utan att utgifterna inte ökar lika snabbt som tidigare.)

Någon social nedrustning är det inte tal om heller. Även om Macron utlovade att ta bort 120 000 offentligt anställda har Frankrike med hänsyn till befolkningen 3 miljoner fler anställda i offentlig tjänst än Tyskland, Italien eller Nederländerna. (Det är heller inte statens utgifter som skenar, utan regionala och lokala myndigheters. Vid en så kallad reform på 1980-talet överfördes ett antal ansvarsområden till regioner och departement, och därmed skapades ett antal jobb på motsvarande nivå. Men man "glömde bort" att avskaffa samma jobb på ministerierna i Paris.)

För många år sedan var en kollega till mig inbjuden att frukostera med före presidenten Valéry Giscard d'Estaing samt den dåvarande

>>

rektorn för ENA (École nationale d'administration), där snart sagt alla nu levande toppolitiker har utbildats. Trots att "VGE" själv tillhört en av de första årgångsklasserna på ENA efter krigsslutet, ville han nu radikalt förändra institutionen. Följande dialog utspann sig:

- Eleverna vid ENA bör efter examen arbeta vid sjukkassan och på posten ett år för att få kontakt med verkligheten. Det är där man träffar vanligt folk.
- ...?? Jaha, men?
- Och sen bör de arbeta ute i näringslivet ett tag för att lära sig hur företag fungerar.
- Men, monsieur le Président, då kommer de aldrig tillbaka!
- Det är precis det jag hoppas på.

I slutet av 1990-talet organiserade jag månatliga konferenser om Frankrikes ekonomiska historia på Sorbonne. Min uppgift var att föreslå talare; min uppdragsgivare arbetade på gamla Commissariat au Plan och kom från École polytechnique. När jag föreslog namn till stundande konferens var hans första reflex att hugga tag i förteckningar över fd elever i olika Grandes Écoles, särskilt ingenjörsutbildade. "Vem är det? Har han gått École Centrale? École des mines? Ponts et chaus-sées?" Någon gång kunde jag bekräfta, men oftast var det fel bakgrund. Det prasslade frenetiskt i luren när han bläddrade i sina kataloger. De vars namn inte var upptagna var inte bara i onåd, de existerade inte enligt hans synsätt.

Attityden har fascinerat och skrämt mig; men den kan förklara mycket av den verklighetsbild som fortfarande präglar fransk politik och förvaltning, och därmed bevakelsegrunderna för makthavare och funktionärer, särskilt i negativ bemärkelse.

En professor i statskunskap, påpekade för direktören på Sciences-Po (ytterligare ett slags Grande École) att studenter i Storbritannien och USA ofta underhåller ett rikt föreningsliv, och fick svaret: "Utmärkt, vi ska tillsätta en kommitté i detta syfte." Att poängen var den rakt motsatta var inte ens värt att nämna.

Politiken som primus motor har nått vägs ände, men de grundläggande felsluten från årtal av franska femårsplaner dröjer sig kvar. Cirkelns kvadratur är alltså följande: sänka skatterna, slå vakt om de offentliga utgifterna och respektera EU:s underskottsregel på 3 procent. Som Prokrustes bäddar får man ligga, och alltså införa nya skatter när de gamla tagit slut. Och när utsikten att pungslå medborgarna tycks gynnsam utvecklar överheten en förbluffande flexibilitet. En gång är ingen gång: vi avskaffar förmögenhetsskatten och ersätter den med en "exceptionell avgift" på storföretag. Detta för att "finansiera" den avskaffade skatten på aktieutdelningar. Och när storföretagen krymper eller försvinner kan vi ju ge oss på dem som är mindre. Small is beautiful.

Med stöd i finansplanen för 2018 uppskattar Ernst & Young att en ny skatt per månad införts sedan Macron valdes i maj 2017. Rättvisan firar nya triumfer, ty vem kunde ana att bland skattefrälset sedan länge gömde sig både pappersindustrins utveckling och prospektering av kolväten och jordvärme? Och längst bort i trädgården döljer sig ett skjul eller en bod. Ve! Sådana skrymslen kallas för "niches fiscales" och måste nu beskattas. Är dessa krypin tillräckligt yppiga kan de så småningom med fördel klassas som lyxvillor eller sommarresidens.

På World Economic Forum i Davos nyligen uttalade Macron

sitt stöd för ett globalt finansiellt system under övervakning av Internationella valutafonden. Vilket verkar logiskt om han begriper lika litet om internationella kapitalmarknader som om fransk ekonomi. Det skulle vara lättare att i Davos läxa upp den indiske premiärministern Narendra Modi om tillväxt och sysselsättning, ifall Frankrikes resultat vore så lysande som presidenten tror. Ett samhällsfördrag av den typ som Macron förespråkar intresserar sannolikt få indier; en modell som skapar och permanentar fattigdom har redan prövats. Att Modi tvärtom hyllade frihandeln och varnade för protektionistiska krafter får väl omvänt skrivas på det postkoloniala inflytandets konto.

På hemmaplan har Macrons rörelse En Marche (EM) visserligen inneburit en frisk fläkt som jagat ut många äldre deputerade från nationalförsamlingen. EM, eller La République en Marche som det politiska partiet heter, har egen majoritet i parlamentet. Men tyngd utan substans räcker inte. Lika som efter Jacques Chiracs seger 1995 är det svårt att hitta en röd tråd i valmanifestet. Och att det civila samhället, kanske tredje ståndets samtida efterträdare, fått en oväntat stark röst innebär samtidigt att en skara glada amatörer ska lära sig lagstiftarens uppdrag. En inte alldeles enkel situation.

På EM:s webbplats kan man följa hur Kontraktet med Nationen ska fullföljas, och vilka förslag i valplattformen som redan blivit ny lag, som är på gång och som planeras. Samt rösta om vilka frågor som bör prioriteras. Detta blir dock lätt en kakofoni av särintressen: I skrivande stund är de mest efterfrågade åtgärderna investeringar i lärlingsplatser, möjlighet att utföra administrativa ärenden online, samt förbud mot pesticider. Metoden

påminner om den typ av postmodernt ledarskap som utmynnar i tusentals fokusgrupper och webbenkäter och som socialistpartiets kandidat Ségolène Royal försökte sig på under valkampanjen 2005. Hennes slogan "Mon programme, c'est vous!" uppfattades mest som en ovilja att formulera ett alternativ och ta ansvar för en tydlig politik.

Det finns en uppenbar risk att den reformiver som faktiskt bar upp Macrons upphöjelse drunknar i en springflod av participativ demokrati, där elitstyre och centralstyning ögonskenligen minskar, men där den enskildes inflytande över sin tillvaro knappast ökar. Alla ska med, Allah också och Aina, även om Aina har andra planer.

Och här finns en omisskännlig fransk folkhemsk nostalgi för "Les Trente Glorieuses" (1946–1974): efterkrigstidens tillväxtoptimism, med statliga trygghetsreformer som skydd mot anglosaxisk rovdraft och globalt barbari. Det inledande kapitlet i Macrons bok som avhandlar hans uppväxt i nordliga Picardie påminner starkt om Goscinnys berättelser om *Le Petit Nicolas*: kärnfamilj, läxor, raggsockor och varm choklad hos mormor.

Som den fransk-brittiska kolumnisten Anne-Elisabeth Moutet noterat har varje europeiskt land en populism av eget märke i dessa tider. Emmanuel Macron har drygt fyra år på sig att bevisa att hans program kan leverera på en gång större svängrum för medborgarna och mer svängrem för skattefinansierade särintressen. Skulle resultatet utebli är risken överhängande för att de extrema populisterna tar över nästa gång.

Bo Bergson är pseudonym för en tjänsteman i EU-kommissionen.

MACRON VID MAKTEN

Bara eliten har tillträde: Sciences-Po i Paris.

FOTO: PATRICK KOVARIK/TT

Nationens terapeut

Den franske presidenten är en meritokratisk socialingenjör med grandiosa planer för sitt land. Men kan han bemästra politikens nya centrifugalkrafter?

Av Karin Svanborg-Sjövall

Du vill bli president men du har begått ett stort misstag. Republikens president måste kunna ena det franska folket!”

Kampanjen hade börjat rulla på fint när Emmanuel Macron plötsligt gjorde ett antal uttalanden om Frankrikes koloniala historia. Mest upprördhet orsakades av att presidentkandidaten i en intervju kallade det franska överbäldet i Algeriet för ett ”brott mot mänskligheten”. När Macron så på en av sina ändlösa kampanjresor kom till den lilla staden Carpentras, slöt svartfötterna – *les pieds noirs*, slang för franska medborgare som bodde i Algeriet under kolonialtiden – själva upp för att delge Macron sin syn på saken. De var inte nöjda.

Mötet har fångats effektivt i den i övrigt plågsamt tillrättalagda Netflixdokumentären *Emmanuel Macron. Vägen mot segern*. Aggressiviteten formligen vibrerar genom rutan. Plakat och knutna nävar skär genom luften, dåliga tänder blottas. Efter några fåfänga försök att lägga fram sin sida av saken förs Macron skyndsamt bort från den skrånande folkhopen av säkerhetspersonal och in i en väntande bil. En nervöst småskrattande presidentkandidat hörs i *voice-over* när det blanka fordonet glider iväg, bort mot nästa valmöte, nästa konfrontation med Front Nationals fotfolk.

I eftervalsanalyserna framstår aritmetiken som ganska enkel. Det handlade om Det Stora Ödesvalet. Om de två Frankrike som möttes i envig. Och om den tredje rösten som avgjorde saken.

Lyssnar man lite utanför politiken, i näringsliv och kulturliv, hörs också ett fjärde tema återkomma: den allt djupare nationella depressionen. Michel Houellebecq, författaren som kanske mer effektivt än någon annan har lyckats sätta ord på den franska vantrivseln i kulturen, menade i en intervju strax före valet att Macron förkroppsligade ett slags kollektiv gruppterapi. Där Sarkozy bara hade förvärrat patientens allmäntillstånd genom att initiera en ändlös debatt om vad den franska identiteten handlade om – och kanske viktigare, vilka kulturyttringar den franska identiteten inte innefattade – lyckades Macron väcka en känsla av att det någonstans, långt bort, fanns en gryning, och en person som kunde guida landet dit.

Ändå var författaren inte speciellt lugnad. Självkritiskt och utan

omsvep erkände Houellebecq att han hade misslyckats med att förstå den verkliga konfliktlinjen i valet, den mellan de nedsläckta ”zones mal connues” och det evigt upplysta, glittrande Paris.

”Jag har begått det största felet en författare kan begå”, mumlade han i intervjun. ”Jag kan inte beskriva, ens föreställa mig ’la France périphérique’, det andra Frankrike som röstade på Le Pen.”

Själv har jag det senaste året följt den franska turbulensen med stigande frustration.

Förgäves har jag försökt få svar på ett antal till synes ganska enkla frågor som uppstår när en kandidat går till storms inte bara mot en sittande president utan mot ett helt politiskt system. Till exempel: Hur kom Macrons valplattform till, i avsaknad av ett parti? Jag har ställt frågan till ett tiotal personer men ständigt hänvisats tillbaka till en intetsägande hemsida. Möjligen var den entusiastiske kampanjarbetare som beskrev processen som ”magisk” något på spåren: ”[det är som en] modern arvtagare till the Federalist Papers – dock utan grundlagsfäder”.

Plattformen ska ha sitt ursprung i 30 000 medborgarförslag, som sedan kompletterats med klokskapen från 30 experter. Så långt inga konstigheter. Men från denna deliberativa övning trättades ett omfattande material, påfallande långt efter att Macron framstod som en inte bara möjlig utan realistisk segrare i presidentvalet, på något mystiskt sätt ner till en valplattform som omväxlande beskrivs som revolutionerande – och som tämligen innehållslös. Personen Macron var från första början det centrala: litade man på honom, litade man på att man skulle gilla hans förslag.

Så möjligen är det symtomatiskt att det var i en självbiografi, *Révolution*, som väljarna fick den mesta informationen om Macrons politiska program innan det sent omsider presenterades. I den gör han klart att han vill göra sig till talesperson för hela sitt land men framförallt för dem som försörjer sig (”non pas les emplois mais les salaires”). Att underhålla klassidentiteter på det sätt som partierna gör när de vänder sig till företagare eller arbetstagare var ju en tradition som Macron på alla sätt ville fjärma sig från.

Och kanske har en karismatisk teknokrat måhända inte heller >>

MACRON VID MAKTEN

FOTO: CHESNOT/GETTY IMAGES

samma behov av en omfattande politisk plattform som den traditionella politikern, som ju har att förhålla sig till ett partis alla institutionaliserade och konkurrerande intressen? Macrons främsta säljargument handlade om att han tillsammans med sina experter rationellt skulle hantera problem när de uppstår, fri från ideologiska dogmer och käbbel. "Den tredje rösten" som hans rörelse vände sig till efterfrågar förnuft, inte konflikt.

Men hur få ihop den förnuftiga socialingenjören med det grandiosa uppdraget?

Det är här någonstans sprickan i Macrons Janusansikte löper. Å ena sidan beskrivs han omväxlande som en fransk Blair, Reinfeldt eller Cameron – pragmatisk, driven, besatt av detaljer, till lika delar ormtjusare och politisk förvandlingskonstnär. I Netflixdokumentären ser man honom nedlägga det ena bytet efter andra på båda sidor blockgränsen, och allt däremellan. Den liberale evighetsförloraren Bayrou erkänner sig beseград av sin överman, den tidigare chefen Manuel Valls ansluter till segertåget. Macrons ögon glittrar när Hollande kastar in handduken, när Fillon ofrivilligt blir affischpojke för den korrupta och maktfullkomliga elit som En Marche! utmanar. När hans stab diskuterar vad han bör ha på sig i en viktig debatt småler han anspråkslöst och föreslår: "en t-shirt"?

A andra sidan möter den intresserade läsaren en veritabel solkung i en stort uppslagen intervju med *Der Spiegel*, en man som talar om sin "historiska uppgift" att "omorganisera hela det politiska livet". Han har inga "red lines, only horizons". I en av de mer intressanta passagera i intervjun parerar han en spetsig fråga om sin självbild med att konstatera att fransmännen, Europas mest jämlikhetsivrare, aldrig skulle acceptera en blygsam president:

"Frankrike är ett land av kungamördande monarkister. Det är en paradox: fransmännen vill välja en kung, men störta honom när de så önskar".

Uppgiften, som Macron tycks se den, är långt större än att bara få ett land på dekis att fungera hjälpligt igen genom reformer av arbetsmarknaden och en trimmad byråkrati. Den handlar om att

"I eftervalsanalyserna framstår aritmetiken som ganska enkel. Det handlade om Det Stora Ödesvalet. Om de två Frankrike som möttes i envig. Och om den tredje rösten som avgjorde saken."

göra Frankrike "Grande" Again. Och för detta krävs, med presidentens egna ord, inget mindre än "politisk heroism".

Här någonstans sätter nog de flesta svenskar bryggkaffet i hal-sen. Men innan man börjar göra sig lustig över blomsterspråket måste man inse att det faktiskt ligger en analys bakom Macrons ord som gör att de slitna liknelserna med Blair eller Reinfeldt inte riktigt träffar rätt. Om de två sistnämnda använde sig av triangulering dels för att avmagnetisera det ideologiska kraftfältet, dels göra både sig själva och sina partier mer tillgängliga, är Macrons ärende det motsatta. Presidentens postpolitiska avvisande av vänster-högerskalan handlar om att upphöja politiken till något större än hantverket.

Ätminstone så tolkar jag Macrons resonemang när han beskriver postmodernismen som "det värsta som kunde hända demokratin". Det ständiga dekonstruerandet, sönderplockandet av hierarkier, symboler och auktoriteter förstår Macron som den intellektuella draksådd som mer än något annat, till slut resulterade i Le Pen. Att skapa ett nytt, storslaget narrativ står därför inte i motsats till att genomföra några reformer, liberala eller andra. Snarare är projektet att återupprätta fransk "patrie" det första nödvändiga steget för att kunna möjliggöra faktisk politisk förändring, men också förbrödring.

Frågan som då infinner sig är förstås om den macronska grupp-terapi kommer att räcka för att skapa en ny känsla av gemensamt syfte, när han i så stor utsträckning förkroppsligar den livsstil och världsåskådning som Le Pen de facto mobiliserade mot? Alla är inte övertygade. I tidskriften *The Atlantic* går journalisten Pascal-Emmanuel Gobry så långt som att hävda att Macron i själva verket är "the Donald Trump of the elite class":

"Han är inte bara deras representant utan deras avatar. Trumps hårda kärna av supportrar älskar honom med sådan kraft, inte bara därför att de gillar vad han säger utan på grund av hans image som killen som de skulle vilja vara. Det är samma sak med Macron och hans egen bas i eliten. Och av sådan materia skapas messianska rörelser."

D en viktigaste indikatorn på att en väljare har röstat på Macron är hög utbildning, vilket inte bara korrelerar med högre inkomster utan även med högt kulturellt kapital. I tretton av nitton Parisdistrikt hade En Marches ledande kandidater också sin professionella hemvist i den kreativa, välavlönade miljö som vanligtvis omfattar globalisering och utveckling. Inget ont i det menar Gobry – intresseröstande är fullt legitimt.

Problemet, på sikt, är att den nya spelplanen alltmer handlar om att vänster-högerskalan ersätts med dem som äger, och dem som inte äger, detta kulturella kapital. Vilket i sin tur skapar sina egna centrifugalkrafter.

Vare sig den ideologiska eller den klassbaserade konflikten är egentligen löst, de är bara skurna på en annan bog, där "förnuft" ställs mot sin motsats. Ett högeralternativ som ställs mot ett vänsteralternativ handlar om konkurrerande uppsättningar lösningar på i bästa fall gemensamt identifierade problem. Men hur för man en meningsfull debatt där båda parter anser sig stå för sunt förnuft, utan att automatiskt idiotförklara sin motståndare? Man kan

Självkritisk: Michel Houellebecq.

FOTO: MICHELE TANTUSSI/GETTY IMAGES

MACRON VID MAKTEN

Zone male connue i Paris: långt bort från glittret.

FOTO: ALAMY

ifrågasätta om detta i grunden skapar så mycket bättre förutsättningar för att läka den splittring som polariserar landet, även om det är just detta Macrons ”politiska herorism” syftar till.

Om fallet Macron är unikt är förstås diskussionerna om det sönderslagna samhällskontraktet allt annat än platsspecifika. Redan 2003 beskrev den amerikanske författaren Fareed Zakaria i *The Future of Freedom. Illiberal Democracy at Home and Abroad* (2003) ett USA pre-Trump, som uppfyller den liberala demokratin alla formella institutionella kriterier, men som blivit alltmer demokratiskt dysfunktionellt. Det frihetliga samhället har berövats alltmer av sin ”inner stuffing”, och till stor del beror det på att vår tids meritokratiska ideal har förändrat samhällskontraktet, inte minst för ledarskiktet. Eliter som ständigt måste bevisa sig blir mer kortsiktiga och mindre angelägna att försöka föra den breda allmänhetens talan.

Jag har ingen aning om huruvida Macron har läst Fareed Zakaria. Men hans program, administration och framtoning antyder att han i grunden delar flera av Zakarias synsätt. Att gå tillbaka till ett ståndssamhälle är naturligtvis varken ett möjligt eller önskvärt alternativ för någon. Men oron för att ett alltmer avförtrollat, cyniskt massamhälle sprider ledarskapet så tunt att det i sig väcker en längtan efter okontrollerad auktoritet delas idag av många. Därför är det inte särskilt förvånande att diskussioner väcks om

att vissa delar av politiken borde skyddas från demokratin ständiga ifrågasättande och häftiga kastvindar, som Zakaria menade. Eller att det nu bildas mer eller mindre framgångsrika politiska alternativ som har en teknokratisk slagsida, samtidigt som mer energi läggs på samlande symboler som hade varit antingen pinsamma eller otänkbara, för bara några år sedan.

Macrons framtida prospekt kan tolkas på två helt olika sätt. Antingen visar det sig att han är precis lika mycket fånge i det ideologiska systemet som alla andra, för mycket blankpolerad medelklass för att någonsin kunna göra annat än ständigt förolämpa dem som anses ha erbjudits meritokratin alla chanser och möjligheter – och ändå inte lyckats. I så fall kommer Front National göra en dånande comeback i nästa val.

Eller så visar det sig att den franske presidenten har läst opinionen oändligt mycket bättre än de flesta andra, när de gång på gång försöker övertyga sina väljare att de är precis som de. För tänk om det är tvärtom – att det är någon som inte är representativ för snittet som många väljare i själva verket vill ha?

Juryn är ute.

Karin Svanborg-Sjövall är vd i tankesmedjan Timbro.

Den tyske sociologen **Hans Joas** gör upp med grundtanken i Max Webers pionjärarbete: antagandet att modernitet och sekularisering hör ihop.

Av Ylva Herholz

Weber hade fel

Han kom från Paris dagen innan, där han hållit det avslutande föredraget på en konferens om den amerikanska pragmatismen – ett av hans specialområden – på École normale supérieure.

Den tyske sociologen Hans Joas, honorärprofessor vid Humboldtuniversitetet i Berlin, är en av nutidens främsta tänkare på sitt fält; han har också en sociologiprofessur vid universitetet i Chicago – tillbringar ungefär ett kvartal årligen där – och är därutöver ständig ledamot av Swedish Collegium for Advanced Study, SCAS, i Uppsala. Det är där vi träffas, för att tala om hans uppmärksammade nya bok, *Die Macht des Heiligen* (De heligas makt), som kom ut i oktober. En bok som lägger fram ett alternativ till sociologigiganten Max Webers tes om avförtrollningen av världen – och som sannolikt kommer att bli epokgörande.

– Alltså, jag har verkligen den högsta respekt för Weber och hade överhuvudtaget ingen avsikt att polemisera mot honom. Jag vill dock säga: i denna fråga har han inte rätt.

Han har bayersk accent, med skarpa r. Men Berlin är hans fasta punkt sedan årtal. Ja, han reser mycket. Till Sverige numera tre fyra gånger per år; denna gång för ett tredagarsbesök.

Vi sitter i ett arbetsrum någon trappa upp i kollegiets lokaler i Linneanum, blekt vinterljus silar in från Botaniska trädgården utanför. Hans smårutiga skjorta är uppknäppt i halsen. Kostymen blyertsgrå.

Joas gör i sin bok upp med narrativet om *die Entzauberung*, avförtrollningen, som kommit att få ett oöverskådligt inflytande på västerländskt

tänkande och leverne. Inte minst på teorierna om en (pågående) sekulariseringsprocess, och antagandet att modernitet och sekularisering hör ihop. Joas bok raserar hela tankebygget. Han leder i bevis att Weber hade fel – och presenterar en ny religionssociologisk syntes.

Det finns de som jämställer Webers betydelse på sitt område med Einsteins för fysiken. Under Joas lupp visar sig Webers begreppsanvändning flertydig, att elementa och olika storheter blandas ihop, att Weber gör glidningar så att det alltmer förtrollande ordet Entzauberung – i olika sammansättningar – får en allt vidare innebörd: exempelvis då han i sitt välkända föredrag "Vetenskap som yrke" från 1917 hänvisar till "den genom årtusenden fortsatta avförtrollningsprocessen".

– Många gånger under arbetet tänkte jag "Jag kan inte tro det!". Tänkte att jag yrade, att andra förstätt Weber, bara inte jag... Det är därför jag ägnar så många sidor åt hans egna texter, visar väsentliga delar ur dem i mikroskopisk detalj.

Webers Entzauberungs-tes har förts vidare av åtskilliga senare teoretiker – med en snöbollseffekt av enorma proportioner. Även om den också varit omstridd. Nu har den efter drygt hundra år genomskådats, i ett verk på 547 sidor. *Die Macht des Heiligen* bygger på en gedigen forskningsgenomgång.

Hans Joas tycker det är lite ironiskt i sammanhanget att han tidigare, i nio år, var så kallad Max Weber-professor, i Erfurt. Bokprojektet började för den delen helt utan Weber, i den amerikanska pragmatismen som Joas är starkt influerad av, särskilt i religionsfrågan och främst av William James. Han har också tagit intryck av den sene Émile Durkheim. Och av Ernst Troeltsch, tysk

”

Han ser sig mer som en religiös krympling. Att detta är en brist. Ändå tar Weber sig för att tala om religion som något förgånget.

”

*Jag skulle börja med
att säga: det är inte så
att det finns en sorts
människor som har
religion, och en annan
art, som inte har det.*

kulturfilosof och teolog – en av 1900-talets största tänkare enligt Joas, som oförskyllt hamnat i skuggan av Weber.

Joas tror inte att Max Weber avsiktligt ville bidra till en sekulariseringsprocess med sin avförtrollningstes. Sekulariseringsteorietikerna har likväl tagit avstamp i den.

– Jag går ju i boken in på berömda avsnitt i Webers brev, där han beskriver sig själv som ”religiöst omusikalisk”, och i samma mening säger att han inte är anti-religiös. Han ser sig mer som en religiös krympling. Att detta är en brist.

Ändå tar Weber sig för att tala om religion som något förgånget. Såsom Durkheim före honom, och Weberanhängarna efteråt.

– Jag har också tidigare skrivit om detta att de troende beskrivits som något historiskt, sägs ha blivit omkörda. Men så kan man ju bara säga om man känner till framtiden. Det gäller allt möjligt annat också... I DDR sa exempelvis regimen ”Vi är en epok före”.

Den föll ju snart. På sin egen oskälighet.

Joas själv växte upp i München, dåvarande Västtyskland. Är katolskt uppfostrad, bodde i en katolsk Wohnungs-Genossenschaft som barn, ett slags kollektivhus. Miljön var sluten. Han träffade inte på någon enda protestant förrän han var 13; föräldrarna var ändå inte särskilt troende, som han säger. Faderns död då han själv var tio väckte en stark religiositet. I tonåren tog han avstånd från kyrkan för två årtionden framåt men hittade tillbaka mycket tack vare just filosofen William James, och hans *The Varieties of Religious Experience*, som han läste främst av personliga, existentiella skäl.

– Han gav mig redskapen för att inte längre bekämpa min dragning till tron, så att säga. När jag pratade om det, i olika sammanhang, fick jag väldigt starka reaktioner.

Det var då, på 1990-taket, som han började skriva i ämnet.

Har det hela tiden varit känt bland kolleger att han själv är troende? undrar jag.

– Det är en bra fråga. Det finns åtskilliga bland dem som behandlar någon som tror... hänfullt. Eller aggressivt. Eller utsluter sådana. Så är det. Jag har ingen anledning att klaga, men skulle kunna berätta ett och annat... Det finns kolleger som inte är ”vänner” med mig längre, exempelvis.

Har attityden ändrats nu på 2010-talet, då intresset för religion vuxit?

– Det är olika i olika länder. I USA är flera kolleger icke-troende, men där är det inte anstötligt att vara troende. En del kan man träffa i kyrkan; det är helt annorlunda där. Säkert har detta påverkat mig. I Tyskland har attityderna inte ändrats. Inte hos klickarna som närmast diskriminerar religiösa. Men intresset för religion, ja, det har ju tilltagit dramatiskt.

Så som i Sverige. Joas har i en intervju sagt att som medierna skriva om ”religionens återkomst” ger en felaktig bild. Religion har bara länge legat under deras radar.

– Från Sverige har jag ett brett spektrum av erfarenheter. En del kolleger är intresserade, nyfikna. Någon har följt med mig i mässan. Andra kan fråga ”Men du är väl inte själv religiös?”, med förbluffad min.

Hans Joas har helt nyligen haft anledning att säga ”jag hoppas att mitt coming out som troende inte ska påverka vår relation” till en fellow på SCAS.

En tredje forskarkollega i huset blir lätt hätsk då det religiösa kommer på tal.

Religion är laddat. Mer i vissa kretsar än andra.

– Jag har förresten hört att man i Sverige gör sig omöjlig för toppuppdag i politiken om man är ”religiös”. I USA är det tvärtom – för presidentkandidater. Bah! Båda varianterna är hemska, tycker jag.

Mer om svenskarna:

– Jag skulle säga att de är utbrett sekulariserade – men också ytterst präglade av den lutherska protestantismen. Alltså i folksjälen. Landet är korrupt i liten utsträckning, har en hög offentlig moral; det skattar jag högt. Det är förebildligt, i det avseendet. Det som gör att jag förbluffas här, det är detta att nästan alla har ett så stort förtroende för staten. Det är främmande för mig som katolik – och även som tysk, på grund av associationen till den nationalsocialistiska och kommunistiska staten. Här tänker man på staten som något positivt, något som tar omsorg om. Jag tror att svenskarna är för förtroendefulla i detta.

På tal om förtroende häpnar han också över svenskens stora benägenhet att betala med kort – och överge kontanterna. Också där är tyskarna präglade av nazist- och kommuniststyrena: vill inte lämna några spår efter sig, som sen lagras någonstans...

Att Sverige lär vara det allra mest sekulariserade landet i västvärlden tror Hans Joas har att göra med att vi hade en statskyrka, till helt nyss.

– Där en sådan finns skapas missnöje, med politiken eller religionen – vilket leder till att missnöjet antar en icke-religiös gestalt. Såsom i Frankrike på 1700-talet. Här finns å andra sidan inget militant negativt förhållande till kyrkan. De flesta har inget emot att några ändå går i högmässan.

Så här långt kommen har Joas blivit varm, och tar av sig kavajen. Läger den i fätöljen intill och hämtar ett glas vatten.

När jag ber honom definiera religion säger han att han inte gärna gör det. Han talar istället om ”mänsklig erfarenhet”. Och om det heliga i sammanhanget. Men hur förklara religion, för någon som inte vet vad det är? Vilket inte är så få, i vår avkrok av världen.

– Begreppet är ju en abstraktion, av flera mänskliga fenomen. Jag skulle börja

med att säga: det är inte så att det finns en sorts människor som har religion, och en annan art, som inte har det. Om man tänker så är man redan på irrvägar.

Han möter det dock ständigt: kolleger inom socialvetenskaperna, historia eller filosofi, som vet att han är troende, och säger: ”Ja, du har ju tillgång till ett område, som jag inte har...”

– Då säger jag: Det är fel. Vi får inte börja med antropologiska skillnader, religiösa mot icke-religiösa. Sådana här erfarenheter är tillgängliga för alla. Ja...?

Han säger detta lite frågande ”ja”, med öppet tyskt a, då och då i sina resonemang. Kollar att jag hänger med. Är lika pedagogisk och logisk klar i muntlig argumentation som han är i skrift.

– För det andra skulle jag säga att de flesta mänskliga erfarenheter ju är vardagliga. Jag går upp för en trappa... fem minuter senare tänker jag inte på det, det har inte lämnat några spår. Utöver detta finns – vilket också är Max Webers terminologi – de utomvardagliga erfarenheterna, som genom speciella kvaliteter skiljer sig från de alldagliga. Vi minns dem, som något som sticker ut från vardagen. På ett närmast sceniskt och fotografiskt sätt. Och inte enbart intellektuellt.

Som exempel berättar han om något han upplevde som 16-åring:

– Jag stod uppe på ett berg och såg solen komma fram ur molnen,

med sådana breda strålar man ser på vissa målningar. Det var ett närmast extatisk moment, en begeistring över världens skönhet, eller skapelsens. Den scenen minns jag än. Varför? För att det var en erfarenhet av självtranscendens. Något som inte har något med religion att göra, i sig – utan är något som drar mig ut ur mig själv. Så att jag är mer i världen, än i mig själv, så att säga.

– Något liknande är förälskelsen. Första mötet.

Det här skulle han kunna tala om i timmar, säger han. Också om att det även finns svåra och hemska sådana erfarenheter. Men alltså: alla har upplevt dem.

– Nästa steg blir att införa begreppet det heliga. Att: beståndsdelarna i sådana erfarenheter blir förknippade med intensiva känslor. De laddas. De kan vara triviala: som biljetten till en konsert, där man träffade sin blivande fru första gången... Man kanske sätter den i ram på väggen; det är inte längre ett neutralt föremål. Personer, saker, platser – de fylls med en förreflexiv intensiv emotionell kvalitet; det kallar vi helighet.

Religion är därmed ett "system som formulerar erfarenheterna av helighet i teologiska eller kvasiteologiska doktriner". Organiserar, inför praktiker för att föra kunskapen vidare – så att fler kan få dessa erfarenheter.

Joas var själv i (katolska) mässan klockan 11 idag, här i staden; det är söndag då vi träffas. Han kan lite svenska efter alla sina vistelser – men hade svårt att uppfatta allt i predikan, som för dagen handlade om domedagsprofeter och dagsaktuella samhällsproblem. Att läsa går bättre.

Första gången han var här på kollegiet som fellow var 1992, då för ett halvår. Det har blivit ytterligare sammanlagt två och ett halvt års forskarvistelse sedan dess. Första Sverigeresan ägde rum för 40 år sedan: då for han med tåg, mot Uppsala och en sociologisk världskongress, och blev betagen av det småländska landskapet på vägen. So schön. Så vackert, att det därefter blev en lång rad svenska somrar med familjen i hyrd stuga i skogen, intill en sjö. I Halland. Men "det såg ut som Småland".

– En idyll, helt enkelt.

Tonen och ansiktsuttrycket då han säger detta får mig att ana att platsen gav upphov till flera stunder av självtranscendens.

Den sortens erfarenheter tolkas av troende människor med den egna religionens hjälpmedel, som Joas uttrycker det.

– Inom de egna religiösa referensramarna. Tänk på scenen på berget, med solstrålarna: en kristen, en jude, kan tala om "skapelsens skönhet" i en sådan stund. Tänker "Gud, jag tackar dig...". En icketroende talar snarare om "världens skönhet". Erfarenheten är densamma.

Här kommer han så in på "den sekulära optionen":

– Sedan 1700-talet i Europa finns även organiserade former för icke-religiositet. Men jag menar att dessa själva är baserade på erfarenheter av helighet. Det rör sig om system av "sekulär helighet". Som den socialistiska arbetarrörelsen, till exempel. Eller människorättsrörelser. Och så vidare.

I *Die Macht des Heiligen* skriver han i ett kapitel kort om hur just ideologier är formade på liknande sätt som religiösa trossamfund – med nazismen och leninismen som två exempel; ett slags sekulära religioner.

– En religionskritiker upplever kanske att "evolutionen fyller mig med en sublim känsla". Som Dawkins skriver någonstans. Han bekämpar religionen utifrån erfarenheter som jag skulle kalla sakrala.

För vissa erfarenheter måste så tolkningen finnas där i förväg, menar Joas. Han kallar dessa sakramentala erfarenheter. Hans

exempel: då man äter av brödet i den katolska mässan. Prästen säger, då han räcker fram hostian: "Kristi kropp". Brödet blev dessförinnan transformerat – att äta det betyder för den troende att man erfar en fusion med Kristi lekamen.

– Det är en erfarenhet som icke-troende inte kan göra. Man måste ha gått i lära först. Det rör sig om "en genom reflexion framställd föreställning".

Då jag försöker greppa vad det heliga då är, enligt hans terminologi, tycks han återigen uppfatta frågan innan jag kommit till frågetecknet. "Ja, ja...", "mmm".

– Begreppet helig är tvetydigt, i moraliskt hänseende. Det kan skilja sig mellan olika tänkare och författare, men: också det onda, det diaboliska, kan betecknas som "heligt"; alltså den intensiva kraften kan vara en ond kraft, som vill förföra mig, till det onda. Det kan vara en negativ "förtrollning", något man kanske inte vill, men inte blir fri från...

De flesta menar väl ändå med heligt något som är moraliskt gott? För mig är Joas beskrivning av begreppet förvirrande och delvis magstark.

Jag undrar vad som är heligt för honom själv. Först gör han en utveckling om socialvetenskapliga forskningsprojekt och frågeteknik: att iakttagelse ofta är ett bättre verktyg; att vi "inte alltid reflexivt vet" sådant som det jag just frågade.

– Men för mig, och hela min utveckling, även intellektuellt, har detta en central roll: uppgörelsen med våra faders nationalsocialism. Min fars nazism. Och onklars, grannars... Och så vidare.

Och den tyska situationen – och min egen, som efterkrigsbarn – som samtidigt kännetecknades av vetskapen att dessa nationalsocialistiska fäder ju inte var enbart onda. Att de på en gång kunde vara kärleksfulla fäder. Ingen människa är enbart ond. Alla har också en historia.

Han minns hur han en gång fick skriva uppsats i skolan kring ett citat av Lessing (Gotthold Ephraim): "Nein, es gibt keine völlige Unmenschen" – nej, det finns inga totala icke-människor.

– Jag skrev: Just det, det finns inga. Att Lessing hade rätt. Jag blev kritiserad för det. Det berör mig än. För mig hör den tanken till det centrala i kristendomen.

Som heligt ser han också den "ofta fullkomligt överraskande möjligheten till försoning". Mellan människor i en till synes olöslig konflikt, exempelvis.

– Att finna en väg. Som Martin Luther King gjorde: organiserade en rörelse för att övervinna rasdiskrimineringen – utan hat mot rasisterna! Det är grandios. Och mänskligt oerhört svårt. För mig som vetenskapsman är detta att förstå heligt.

Och hur ska vi förstå den religiösa extremismen av idag? Vad säger Hans Joas till dem som hävdar att religion leder till våld...?

– Det enklaste svaret är att peka på att det mest omfattande våldet under 1900-talet utövades av sekulära diktatorer. Att det skulle finnas ett kausalitetssamband mellan religion och våld är rent Unsinn. Non-sens. Jag skulle säga: det är inte religionen i sig som har en tendens till våld, utan det är människor. Hos extremister är det ofta just våld som är attraktivt: bland fascister och kommunister, islamister, terrorister.

Hans Joas har skrivit en del i ämnet i *Tro som alternativ*; som finns på svenska.

– Och det är inte bekämpande av religioner som leder till fred. Utan det är bemödandet att en viss religionstillhörighet inte ska vara förbunden med sociala eller politiska orättvisor. ✨

Ett eget litterärt universum

Särlingen Jean Paul är en klassiker i den tyska litteraturen. Men trots att både Almqvist och Ekelund beundrade honom är han förbluffande okänd i Sverige.

Av Martin Lagerholm

I brytpunkten mellan Weimarklassicismen och romantiken i den tyska litteraturhistorien är det framför allt fyra namn som utskiljer sig: Friedrich Hölderlin, E T A Hoffmann, Heinrich von Kleist och Jean Paul. De var alla litterära särlingar som medvetet gick sina egna vägar och aldrig riktigt tillhörde någon särskild konstnärlig gruppering eller strömning. Än idag har litteraturforskarna svårt att fastställa deras respektive roll och position under den aktuella perioden.

Utanför de tyskspråkiga länderna hålls de tre förstnämnda ännu vid liv genom ständiga nyutgåvor och nyöversättningar, medan Jean Pauls namn för länge sedan har glömts bort. Bortsett från utgivningen av en minimal prosatextbok på 1940-talet, *Fyra drömmar*, publicerades den senaste Jean Paul-titeln på svenska 1829. Innan dess trycktes ett antal utgåvor av hans väldiga roman *Titan* upp, plus ett par upplagor med några "blomsterstycken" och ett par andra mindre skrifter. Det är i stort sett allt. Av hans övriga tio-talet stora romaner och längre berättelser finns just ingenting att tillgå i svensk översättning.

Var och en som haft den stora förmånen att åtnjuta denna udda diktares bevisligen hejdlösa snille vet vad våra stackars landsmän går miste om. "Att ha läst Jean Paul är som att ha gjort en färd till någon av de utforskade delarna av jordklotet", lyder Vilhelm

Ekelunds träffande omdöme. Annars är, som sagt, den svenska uppskattningen av Jean Paul liten. Diskrepansen mellan detta ointresse i stora delar av dagens litterära omvärld och hans solida inflytande över såväl sin tyska samtid som senare generationer diktarkolleger och läsare, är hur som helst frapperande. Det är egentligen bara under romantikens sista decennier, fram till 1840, som han alls haft någon påverkan på den svenska litteraturen, och då främst

på Carl Jonas Love Almqvist och Adolph Törners ("Den svenske Jean Paul"). Därefter ett sekels tystnad innan Ekelund upptäckte honom. År 1996 spred den nu avsmnade tidskriften *Res Publica* förvisso också ett litet ljus i mörkret med sitt tema-

nummer om den tyske excentrikern. Men i övrigt ingenting.

I gnoransen är inte helt oförklarlig – Jean Pauls språk och stil skulle av många nutida läsare sannolikt betecknas som "ålderdomlig" och "svår" – men tystnaden är icke desto mindre olycklig och smått besvärande. Den uppslagsrike fabulerarens livsverk är nämligen betydligt mindre föråldrat och knepigt än det är frigjort, vidsynt, leklystet och spirituellt, på trots mot – eller kanske tvärtom påhejat av – vad den framstående franske germanisten Robert Minder på sin tid kallade kufen Pauls "patologiskt tvångsmässiga karaktär". Härav möjligen också Pauls metod i vansinnet, hans briljanta behärskning av språkets och berättarkonstens

Martin Lagerholm
är litteraturkritiker
och kulturskribent.

Jean Paul.
FOTO: TT

>>

många instrument i det litterära hantverkets rymliga verktygslåda. Ulf I Eriksson, som i nämnda tidskriftsnummer introducerar temablocket, har möjligen en poäng i att ”det lilla, självupptagna allvaret i svenskt ostentativt kulturliv” alls intet vet ”om glädjens energier och förnöjsamhetens konst”. Nej, Jean Paul är ingen diktare för de förtrytsamma och entoniga, däremot ett utsökt sällskap för dem som uppskattar storartade drömvisioner, hejdlösa infall, omtumlande satskonstruktioner, raffinerade ordlekar och ett oförskämt gott berättarhumör – kort sagt en diktning som med Stefan Georges ord utmärks av ”de mest glödande färger och djupaste resonans”.

Hos Jean Paul är det verkligen befogat att tala om ett eget litterärt universum. Hans samlade produktion är lika bemängd med ljusstarka figurer som det finns stjärnor på himlavalvet. Och för var och en av dessa som till äventyrs skulle falna, tänds omedelbart två nya på diktarens egenhändigt uppresade firmament. Även om Jean Paul på sina håll, bland annat i den ofta återopade litteraturteoretiska textsamlingen *Vorschule der Ästhetik* (1804), ger uttryck åt ett par typiskt förromantiska idéer, som till exempel sammansmältningen av alla konstarter till en ”universalkonst”, försvor han sig som sagt aldrig åt någon särskild skola eller litterär sammanslutning. Till det var han alltför egen-sinnig och självständig, såväl i konsten som i det levande livet.

Wunsiedelsoonen Jean Paul, med dopnamnet Johann Paul Friedrich Richter (1763–1825), har förvisso sin givna plats i idyllens och den småborgerliga triviallitteraturens traditioner, men hör i än högre grad till skålmromanens, humoreskens och satirens stolta kärntrupp. Om han hade levt ett par hundra år tidigare hade han möjligen hängt med gudabenådade gamänger som Rabelais eller Cervantes, och omvänt ett sekel senare kanske rumlat runt på de joyceanska pubarna i Dublin, förslagsvis i sällskap med författarfadern John Stanislaus Joyce, legendarisk stordrinkare och *storyteller* vid stadens många bardiskar. Bland sina europeiska samtida är han i stil och ton tydligt besläktad med snillrika kvickhuvuden som Georg Christoph Lichtenberg och Laurence Sterne, men också äldre landsmän som Grimmshausen, och varför inte rentav med den berömde ljugarbaronen von Münchhausen. Och skulle fjädrarna vid något enstaka tillfälle måhända vara lånta, pryder de likväl honom bättre än den stackars diktardroder som har blivit bestulen på dem.

Jean Paul kan beskrivas som en encyklopedisk författare av en litteratur med universella anspråk, men i rent biografiskt hänseende är han starkt förknippad med Oberfranken i dåvarande kurfurstendömet (sedermera kungariket) Bayerns nordöstra hörn. Han studerade visserligen teologi i Leipzig och flackade under en handfull år runt i övriga delar av vad som idag utgör östra Tyskland. Övriga orter på hans livsresa var emellertid belägna inom ett par mils omkrets i just Oberfranken: gymnasiestudierna bedrevs i Hof, elementarskolan som han grundade blott 27 år gammal var belägen i Schwarzenbach an der Saale, och de sista tjugo åren av sitt liv var Bayreuth hans hemstad.

Jean Pauls tidigaste alster var satiriska småskrifter i upplysningens anda (under pseudonymen J P F Hasus), men de fick aldrig någon större uppmärksamhet i offentligheten. Det var först när han under 1790-talet förädlade sin satiriska stil och kombinerade den med sina omsider stoltaste adelsmärken som diktare – det djärva växelbruket mellan sentimentala och ironiska element – som ryktet om honom på allvar kom i svang.

Berömmelsen tilltog med stormstyrka efter publiceringarna av de två första romanerna i fullformat, den ofullbordade *Die unsichtbare Loge* (1793) – som för övrigt innehåller den egentligen helt självständiga berättelsen *Leben des vergnügten Schulmeisterlein Maria Wutz in Auenthal*, av många betraktad som Pauls enskilt främsta verk – och *Hesperus oder 45 Hundsposttage* (1795). Redan i de här litterära kraftproven framträder han som en skicklig balanskonstnär mellan naturtrohet och idealisering, och lyckas ge excellenta exempel på sin förmåga att förpacka de utsvävande motivfärerna och det omfångsrika idéinnehållet i en berättartekniskt experimentell form, som än idag ter sig närmast modernistiskt. I synnerhet *Hesperus* lyckades till och med väcka Goethes och Schillers nyfikenhet. Det sakrosankta diktarparet bjöd så in den unge märklige solitären till Weimar, men Jean Paul avböjde – inte bara inviten utan också erbjudandet om att medverka i Schillers nygrundade och just då normgivande litteraturtidskrift *Die Horen*. Istället sällade han sig till den i likhet med honom själv betydligt mer folkliga och samhällsradikale Johann Gottfried Herder, som vid tiden för bekantskapen med den unge diktaren pikant nog nyligen brutit med just Goethe. Småningom skulle Paul beskriva denne upphöjde diktarfurste vid hertig Karl Augusts hov som en ”genialisk egoist” med en ”förfärlig karaktär”.

Som en naturlig följd av den här ungdomligt sturska attityden till den tyska litteraturens okränkbara parnass, utgjorde den monumentala kardinalromanen och flerbandverket *Titan* (1800–03) en mer eller mindre oförtäckt uppgörelse med Weimarklassicismen, vars estetiska strömningar han här slutgiltigt tillbakavisar. Det lustiga i sammanhanget är att den väldiga romanen i

hög grad faktiskt liknar just Weimarklassicismens bildningsromaner, men där han blandat den episka historien med desto mer Jean Paulska komponenter: bisarra infall och patenterade utvecklingar, allt kryddat med en besk kritik av det Goetheska bildningsidealet. Så kan också två av romanens centralfigurer, den världsfrånvände esteten Roquairol och den kylige politiske teoretikern Gaspard, läsas som lätt förklädda nidsbilder av Goethe och Schiller, vilket ytterligare bekräftas av talrika passager i romanen som baserar sig på Pauls intryck av sina besök i Weimar. Den oemotståndligt odydiga stilen i *Titan* kan stundom föra tankarna till E T A Hoffmanns fantasmagoriska roman *Katten Murrs tankar om livet*, som kom i tryck tjugo år senare. Även denna visade sig vara en praktfull karikatyr av

den borgerliga utvecklingsromanen *par excellence*, Goethes *Wilhelm Meisters läroår*.

Så småningom skulle Paul förvisso avvika från sin dristigt radikala och rentav revolutionsvänliga syn på samhällsordningen och istället närma sig Goethes harmoniska ideal och bildningsborgerliga position. Denna ”vändpunkt” inträffade betecknande nog ungefär samtidigt som Paul och Hoffmann efter en tids kollegial vänskap bröt med varandra. Hoffmanns beundran för den äldre och vid tiden betydligt mer ryktbare Jean Paul var inte helt okomplicerad, slutligen rentav motvillig. Detta bland annat för att det förord som Paul skrev till Hoffmanns debutverk *Fantasiestücke in Callots Manier* (1814–15) blev mer omtalat än boken i sig, och att den tidens recensenter gärna jämförde Hoffmanns *Katten Murr* med Jean Pauls romaner, ofta till den förres nackdel.

De närmaste åren efter *Titan* inföll ett slags närmande till den mer etablerade ”romantiska skolan”, och inte minst i redan nämnda *Vorschule der Ästhetik*. Men den teoretiska skriften antingen

*”Jean Paul är ingen diktare
för de förtrytsamma och
entoniga, däremot ett
utsökt sällskap för dem
som uppskattar storartade
drömvisioner, hejdlösa
infall, omtumlande
satskonstruktioner,
raffinerade ordlekar
och ett oförskämt gott
berättarhumör.”*

negligerades eller sablades ned av de tongivande romantikerna, exempelvis Ludwig Tieck som klandrade den för att helt enkelt vara Jean Pauls privata "räkenskap över sitt eget arbete". Det är i ärlighetens namn en inte helt felaktig analys; den litteraturteoretiska skriften utgör inte minst ett slags bekräftande av författarens egna estetiska principer och praktiker, där Jean Paul införlivar och bearbetar de element hos de olika litterära riktningarna som han kan utnyttja i sin egen litterära verksamhet. Än en gång visar han upp sin icke förhandlingsbara autonomi gentemot allsköns kottier och kollektiva intressen.

Storverket *Flegeljahre* (1804–05) kan tjäna som exempel på hur han på en gång tar ett tidstypiskt och utbredd motiv i anspråk – konflikten mellan dikt och verklighet – och förvandlar det till sina högst egna privata erfarenheter. Romanens centrala tvillingpar, Walt och Vult, representerar poesin mot den småborgerliga inskränktheten; den förstnämnde i egenskap av svärmarer, den senare som cyniker. De inbördes oförenliga principerna bör här inte bara läsas som vidlyftiga filosofiska konstruktioner, utan kanske hellre som motsvarigheter till betydligt mer gripbara och livsnära konflikter inom Jean Paul själv. Så drar han ånyo ned de abstrakta begreppen från de besjunga himlarna och ger dem kropp och substans i en högst påtaglig och inte sällan grotesk sinnevärld – dock inte heller här utan satirens förlösande komik.

Så skriver den schweiziske diktaren Gottfried Keller om sin ungdoms upptäckt av Jean Pauls litterära storhet: "Där var det lilla livet, precis iakttaget och känslösamt, jämte fina speglingar av det mänskligt mest närliggande [...] där var anden uppsluppen, lättsinnigt gränslös och ombytlig, för att i nästa ögonblick förbytas i själens dröm och försjunka; där var leende förtrogenhet med nöd och vemod vid sidan av den sig allt bemäktigande poesins salighet, vilken med en gyllene ström sköljde undan alla små plågor och huvudbryn och lät mig försjunka i en lycklig glömska."

Keller är långt ifrån den ende som förlorat sig i den hängivne berättarens fiktiva och på en gång provinsiella och exotiska världar, utan inflytandet sträcker sig över generationer. Vid 1800-talets mitt påverkade han Arthur Schopenhauer, liksom den liberala litterära rörelsen Das junge Deutschland, och ytterligare senare landsmän som Wilhelm Raabe, Stefan George (som korade honom till "tyskarnas största diktarkraft") och Günter de Bruyn, för att inte tala om den brittiske författaren och Tysklandskännaren Thomas Carlyle.

Hur ser då den litteratur faktiskt ut som utövat ett sådant avgörande inflytande på en lång rad av framstående diktare? Eller snarare: Hur ser den *inte* ut? Listan över möjliga genrebestämningar av de stora romanerna kan i princip bli hur lång som helst: allegori, idyll, bildningsroman, reseskildring, satir, fantastik, avhandling, nonsenslitteratur, traktat, pikaresk, essä, epos, skräckromantik, kärleksroman... Och i så gott som var och en av dem kan man stöta på allt från komiska förväxlingar, hemlighetsfulla antydningar och sentimentala kärlekshistorier till dueller, bortbytingar och rånöverfall. Kolportage i höglitterär lyxförpackning? Om man så vill, men man skulle lika gärna kunna beskriva verken som sofistikerade och intrikata planritningar till en frodigt växande trädgårdslabyrint. Att enkelt redogöra för händelseförloppen och för de många huvud- och sidointrigerna hör hur som helst inte till de enklaste uppgifterna. I allt detta är han en på en gång tidstrogen och tidsbrytande diktare som vet att utnyttja periodens gångbara genrer, och samtidigt gyckla med dem.

Helt i enlighet med samtidens myckna bruk av så kallade

paratexter, är Jean Pauls verk rågade med dedikationer, ändlösa förord, ursäkter till läsaren, kommentarer och utvikingar; på sina håll så till den grad att man ännu efter ett femtiotal sidor av eviga resonemang och anmärkningar – till exempel om fenomenet "ofullbordade romaner" – frågar sig om själva huvudberättelsen egentligen börjat, eller om det ens finns någon sådan. Men man inte bara undrar, man roar sig också kungligt.

Alla dessa företal och exposéer var inte bara en tidstypisk stil och litterär tradition, utan berodde delvis också på att Paul till följd av sin snabba popularitet – i synnerhet efter *Hesperus* – omarbetade, korrigerade och gjorde evinnerliga tillägg till senare utgåvor, och som då hopades i inledningen till var och en av dessa uppdaterade upplagor.

Hans flitiga bruk av romantisk ironi – och särskilt hur han blandar sig i handlingen, kommenterar och anmärker på sina figurer – är ett annat särpräglat drag som binder Paul vid tiden kring sekelskiftet 1800. Detta frar särskilda triumfer i idyllen med den närmast Lars Gustafsson-klingande titeln *Leben des Quintus Fixlein*, där berättaren Jean Paul i finalen helt sonika kliver in i berättelsen och botar den sjuke titelgestalten och innerligt tackas av dennes fästmo Thienette.

Andra utmärkande attribut är kronologiska hopp och ett ymnigt flöde av anspelningar på den klassiska och samtida litteraturen, på välkända och obekanta namn ur världshistoriens hävder, liksom de ständiga hänvisningarna till allt från filosofi och politik till religion och vetenskap. På en slumpmässigt vald sida i exempelvis debutromanen *Die unsichtbare Loge* genomträngs texten

av referenser till Linnés taxonomi och österrikiska tortyr- och avrättningsmetoder, till Lavaters fysionomik och en intertextuell blinkning till Laurence Sternes vägröjande *Tristram Shandy*, en av Pauls mest uppenbara inspirationskällor. Att Jean Paul-forskningen entydigt visar att dessa myllrande texter i encyklopedisk stil och med

sin uppsjö av kommentarer, citat, utländska excerpter och fotnoter var minutiöst planerade, systematiskt inordnade och inför själva romanbygget nedtecknade i tabeller och register, säger åter någonting väsentligt om Jean Pauls "planmässiga kaos".

Bortsett möjligen från James Joyce är det svårt att erinra sig någon annan författare hos vilken man får bekanta sig med en sådan enorm mängd olika glosor, och där man så frekvent ställs inför sällsynta och fantasieggande begrepp och fenomen som "fallopiska modertrumpeter", "platoniska år", "glädjelymfor" och "petrografiska kartor". Detta ymnighetshorn av kunskap, språklig frenesi och skaparlust gör att varje kapitel hos Jean Paul sammantaget tycks motsvara en grundkurs i valfritt universitetsämne. I dessa excesser finns förstås också ett visst mått av högfärdsgalenskap (August Schlegel läste hans romaner som ett slags förtryckta monologer), men i all sin överdimensionerade orimlighet måhända också av den "humoristiska totalitet" och den humorns mildhet och överseende med enstaka dårskaper, som han talar om i *Vorschule der Ästhetik*.

Och visst är det också svårt att inte skratta högt, eller åtminstone le en smula i mjugg åt det lustiga sammanträffandet att flera Jean Paul-titlar publicerades samtidigt som bemärkta verk av Goethe och Schiller. Så såg exempelvis *Die unsichtbare Loge* (1793) dagens ljus i samma stund som Schillers estetiska avhandling *Vom Erhabenen* (Om det sublimala), liksom den muntra satiren *Dr. Katzenbergers Badereise* (1809) publicerades parallellt med Goethes högtstående *Valfrändskap*. Händelser som onekligen ser ut som en skälmisk tanke. ✨

ARKITEKTUR

Farväl till funktionalismen

Funktionalismens estetik upprätthålls av en ideologiserad arkitektkår. Men bostäder byggda före dess genombrott är mycket efterfrågade, skriver **Lars Anders Johansson**.

TROTS ATT DET finns goda kunskaper om vilken typ av boendemiljöer som människor efterfrågar och som får oss att må bra arbetar politiker och exploatörer oförtrutet med att göra dessa miljöer alltmer sällsynta och därmed också till ett privilegium för ett fåtal.

Det är naturligtvis inte illvilja som driver kommunaltjänstemän eller privata exploatörer. Orsaken är snarare en kombination av kolliderande intressen och bristande insikter i vad som krävs för att fler skall komma i åtnjutande av den boendemiljö som de önskar, samt en brist på förståelse för hur attraktiva platser skapas – och förstörs.

Ett vanligt misstag handlar om att platsens läge överskattas medan dess utformning underskattas. En centralt belägen plats, med närhet till kommunikationer, antas alltid vara attraktiv oavsett hur den gestaltas avseende byggnadernas utformning och relation till varandra.

Skulle läge och kommunikationer vara de enda viktiga faktorerna vore Fisksätra på södra sidan av Lännerstasundet i Nacka mer attraktiv än Lännersta på norra sidan. Båda stadsdelarna ligger vackert vid vattnet, omgivna av grönska. Fisksätra har dessutom med sin närhet till motorvägen, och med Saltsjöbanan, betydligt bättre kommunikationer.

Nu vet alla att så inte är fallet. Medan villapriserna i Lännersta är bland de högsta i landet så räknas Fisksätra till ett av de mest ökända utanförskapsområdena. Från Fisksättras miljonprogram flyttar man så snart man har ekonomiska förutsättningar. Kvar blir de som inte har möjlighet att välja.

Så ser det ut i många av de modernistiska förorter som byggdes inom ramen för miljonprogrammet under 1960- och 70-talen. Själva utformningen av dessa stadsdelar tycks med andra ord bidra till boendesegregation och problem i form av gängkriminalitet och socialt utanförskap.

Den typ av boende som 1960-talets

sociala ingenjörer och stadsplanerare förespråkade efterfrågades av få. Endast de som inte har de ekonomiska förutsättningarna att själva välja sin boendemiljö blir kvar i dessa områden. Faktum är att i flera delar av världen rivs motsvarigheterna till det svenska miljonprogrammet eftersom det är en stadsplanering och arkitektur som leder till utanförskap. Det mest kända exemplet är Saint Louis-stadsdelen Pruitt-Igoe som stod färdig redan 1955 och revs 1972, det vill säga tre år innan det svenska miljonprogrammet stod färdigt.

TROTS ATT DET redan fanns flera exempel på vad den modernistiska stadsplaneringen och arkitekturen fick för konsekvenser fortsatte man på den inslagna vägen, av ideologiska skäl. För att förstå hur det kunde bli som det blev behöver man gå tillbaka till funktionalismens genombrott.

Det var i samband med Stockholmsutställningen 1930 som funktionalismen slog igenom på bred front i Sverige. Året efter publicerade ett antal av utställningens arkitekter – bland dem Uno Åhrén, Sven Markelius och Gunnar Asplund – pamfletten *acceptera*, som skulle få långtgående konsekvenser för det framtida stadsbyggandet i Sverige. Där formulerades den ideologi som skulle ligga till grund för de svenska städernas utformning under efterkrigstiden. Manifestet gick hårt åt den traditionella arkitekturen och stadsplaneringen som ansågs förlegad och bakåttsträvande. Konsekvenserna av den nya ideologin kan vi se överallt omkring oss.

När manifestet gavs ut i nytgåva 1980 hade verkligheten emellertid hunnit ifatt den siste överlevande författaren Wollter Gahn, som i efterskriften konstaterade:

acceptera var ganska snabbt gjord, och det vid en tid då diskussionen bara var i sin början, och nästan ingenting var byggt. Där kunde inte stå – t. ex. i bostadsfrågan – det som det

Lagerlöf och socialismen

64 Martina Björk läser *Antikrists mirakler*

Bina som förebilder

66 Lotte Möller om olika tolkningar av bisamhället

Naturvetenskapens början

68 Bengt E Y Svensson om Aristoteles och fysiken

Ännu ett problem för Akademien

70 Magnus Ljunggren om skandalen med Sjölochov

Krönika

71 Katarina O'Nils Franke minns sin mammas långa samtal

I korthet

71 David Andersson om att inte läsa klart

skulle ta årtal för arkitekter och politiker att komma fram till.

Inte heller är det rimligt att ställa författarna till svars för det som sedan hände. I en tid där det nästan ingenting byggdes hade vi ingen möjlighet att förutse de enorma kvantiteterna i framtidens byggande och de konsekvenser som skulle följa av detta.

Men säkert underskattade vi det psykologiska, trivselen och människornas behov av att själva bestämma [...]

Samma år, 1980, publicerade Hans Asplund *Farväl till funktionalismen!*. Författaren var son till Gunnar Asplund och boken var en svidande vidräkning med det arkitektoniska arv som fadern och hans medförfattare hade lämnat efter sig. Redan 1980 stod det alltså klart vilken estetisk, social och ekonomisk katastrof den modernistiska arkitekturen och stadsplaneringen hade blivit. Asplund förutspådde funktionalismens nära förestående undergång.

Så blev det inte. Nybyggena i våra stadsområden är alla i mer eller mindre samma stil som 1970-talets områden. Ett

sådant exempel är Tollare i Nacka, alldeles i närheten av tidigare nämnda Lännersta, en ny stadsdel med magnifik utsikt över vattnet.

Man hade kunnat tänka sig att utformningen skulle inspireras av de kringliggande, populära stadsdelarna Länner-

Endast 10–15 procent av det totala byggandet i Stockholm utgörs av småhus – den boendeform som flest efterfrågar.

sta, Saltsjö-Boo och Dufnäs, som är mycket attraktiva. Tyvärr har kommunen godkänt en detaljplan som snarare påminner om miljonprogrammet i Fisksätra. På en av Nacka kommuns mest attraktiva platser byggs därför fyrkantiga grå lådor i betong,

i en stil som få efterfrågar. Denna typ av diskrepans mellan utbud och efterfrågan kan endast uppstå på säljarens marknad. I bostadsbristens och de upprissade bostadsprisernas Stockholm är det inte bara de sämre bemedlade som är hänvisade till vad de kan komma över.

FÖR ETT SEKEL sedan, då många av de mest attraktiva stadsdelarna byggdes, var förhållandet det omvända. Då fanns ett överskott på byggbar mark vilket innebar att byggherrarna var tvungna att konkurrera om köparna med andra medel. Resultatet kan vi se än idag i stadsdelar som Östermalm och Vasastan, som när de uppfördes låg i utkanten av centrum. De praktfulla fasaderna är resultatet av att byggarna tillmötesgick marknadens efterfrågan, en efterfrågan som står sig än idag att döma av bostadspriserna.

Här kanske någon invänder att priserna beror på att de nämnda stadsdelarna ligger centralt, men faktum är att förhållandet även gäller de få stadsdelar som hann byggas utanför den nuvarande stadskärnan, >>

innan modernismen tog över som dominerande stil. Gamla Råsunda i Solna och Aspudden i Hägersten är två exempel på stadsdelar byggda i traditionell stil där priserna följdriktigt är högre än områdena runtomkring.

Funktionalismens estetik och planeringsfilosofi upprätthålls av en ideologiserad arkitektkår och byggherrar som inte bryr sig så länge husen blir sålda. Frågan är varför den politiska makten tillmötesgår exploatörernas intressen. Samma stadsbyggnadskontor som nekar boende att bygga balkonger eller sätta in vindsfönster med hänvisning till den känsliga kulturmiljön kan i nästa stund godkänna detaljplaner för brutalistiska betongkolosser i samma områden.

DET ÄR INTE bara rent estetiskt som politikernas och exploatörernas intressen går på tvärs med medborgarnas, utan också när det gäller vilka boendeformer som byggs. Det mesta som byggs idag är storskaliga flerfamiljshus och den bostadspolitiska debatten handlar i stor utsträckning om hur man skall bygga fler hyresrätter. Men är stora hyreshus verkligen vad medborgarna vill ha? Extra ironisk är socialdemokraternas fäbless för hyresrätter – partiet som en gång i tiden betraktade egnahemsrörelsen som ett sätt att befria arbetarklassen ur hyreshusens bojor.

Enligt en enkät som Boverket gjorde 2014 tycks det inte vara så. De som ville bo i Stockholmsområdet ville bo så här: 43 procent i småhus, 8 procent i radhus, 38 procent i lägenhet. 54 procent av de tillfrågade ville äga sin bostad, 28 procent ville ha bostadsrätt och 16 procent ville hyra. Den förda bostadspolitiken går med andra ord på tvärs med folkets intressen. Endast 10–15 procent av det totala byggandet i Stockholm utgörs av småhus – den boendeform som flest efterfrågar.

Det går inte heller att motivera denna diskrepans med att det skulle råda brist på byggbar mark. Som Jerker Söderlind påpekat i en artikel i *Smedjan* är runt hälften av all nyproduktion i tätbefolkade länder som Belgien och Danmark småhus. Den ensidiga svenska prioriteringen av lägenhets- hus är ideologiskt motiverad. En rimligare hållning vore att bygga mer av det som människor uppskattar mest: småhusbebyggelse i form av trädgårdsstad och tät stenstad av 1800-talstyp. Med andra ord behövs en ny egnahemsrörelse som skulle göra det möjligt för fler att bo i stadsnära småhusbebyggelse. Det skulle sänka priserna och minska trycket på lägenhetsbeståndet. ✿

LITTERATURHISTORIA

Lagerlöf och socialismen

Selma Lagerlöfs roman *Antikrists mirakler* blir ofta missförstådd. Den är inte ett försvar för socialismen utan ett angrepp på den, skriver **Martina Björk**.

KRISTUS OCH MARX sida vid sida. Det är faktiskt inget motto från 68-kyrkan, utan en iakttagelse som Selma Lagerlöf gjorde redan för drygt hundra år sedan. När författarinnan under sin vistelse på Sicilien 1895 såg socialismen växa sig stark bland de fromma öborna förundrades hon över fenomenet och författade *Antikrists mirakler* (1897), sin andra roman efter *Gösta Berlings saga*.

Lagerlöfs resa till Italien är aktuell på flera sätt. I år utkommer Anna Smedberg Bondessons *Gösta Berling på La Scala. Selma Lagerlöf och Italien* (Makadam förlag). Dessutom pågår utställningen "Två ensamma fruntimmer på resa" på museet i Landskrona, den stad där Lagerlöf verkade som lärarinna under tio år. Utställningen visar ett digert fotografiskt material och

"Det måste vara någon brist i Er kristendoms kunskap." Att Antikrists lära är socialismen "har jag ju tydligt och klart visat".

ackompanjeras av Lena Carlssons bok *Frithetslif! Selma Lagerlöf och Sophie Elkan: "två ensamma fruntimmer" på resa med kamera* (Votum & Gullers förlag).

Antikrists mirakler är ett av Lagerlöfs minst lästa och mest missförstådda verk. Flera forskare och levnadstecknare vill göra gällande att romanen är ett försvar för socialismen och att den förespråkar en förening med kristendomen. Inget kunde vara mer fel. Selma Lagerlöf var uttalad motståndare till socialismen, en hållning som också är tydlig i romanen.

Antikrists mirakler utgår från en

siciliansk folksägen och tar sin början den allra första julnatten. Platsen är Rom. Kejsar Augustus är på väg till stadens heliga kulle Capitolium för att be gudarna om lov att uppföra ett tempel till sig själv. Sibyllan uppenbarar sig för kejsaren och visar honom den gud som skall tillbedjas på Capitolium: det nyfödda barnet i stallet i Betlehem. Efter denna uppenbarelse beslutar kejsaren att ett tempel skall resas åt gudabarnet. Kyrkan Aracoeli, "himmelens altare", byggs, den med de många trappstegen, som står där än idag. Intill kyrkan uppförs under medeltiden ett franciskankloster, vars munkar har som främsta uppgift att hålla borta Antikrist. I deras ägo finns (även i verkligheten) en skulptur av Jesusbarnet, "Santo Bambino". I romanen blir en rik engelsk kvinna så förtjust i bilden att hon lägger beslag på den och sätter en kopia i dess ställe. Hon låter inrista "Mitt rike är endast av denna världen" för att skilja den från den äkta skulpturen som bär inskriften av Jesu ord "Mitt rike är icke av denna världen". Antikrist har skapats.

STÖLDEN UPPTÄCKS. Det förfälskade Kristusbarnet kastas ut av munkarna och vandrar sedan genom världen. Den dag då han hamnar i byn Diamante på Sicilien ringer kyrkklockorna av sig själva. Den fattiga befolkningen kopplar dock inte samman varningssignalen med Antikrists ankomst, utan placerar den oäkta skulpturen i kyrkan, där han dyrkas under det att sjuka botas, fattiga blir rika och människor känner sig fria. I byn bor den föräldralöse Gaetano som försörjer sig på träsnideri, men som drömmer om att bli något större. Under sin tid i England, där han går i lära hos en mästare blir han övertygad socialist. Han reser tillbaka till Sicilien för att göra uppror. Han hyllas som hjälte men hamnar i fångenskap. Hans käresta Micaela avskyr egentligen socialisterna, men kärleken till Gaetano gör henne

Selma Lagerlöf och Sophie Elkan.

FOTO: TT

”förvirrad och dum”, och på uppmaning av honom genomdriver hon ett projekt på ön, en järnväg (som byggdes just vid tiden för Lagerlöfs resa). Micaelas insats som projektledare framstår snarare som driftigt entreprenörskap och ett självförverkligande företag än som kollektivt strävande i socialistisk anda, men vad Lagerlöf vill framhålla är invånarnas upptagenhet av det jordiska.

I denna avförtrollade värld tillmäts det materiella all betydelse, eftersom människan har glömt bort att hon äger en själ. Selma Lagerlöf skrader inte orden när hon talar om den nya läran. Den är förrädisk, eftersom den liknar kristendomen, som liksom den ”älskar och försakar och lär och lider”. Den är förledande eftersom den lovar ett paradiset här på jorden. Den är en ”antikristendom”.

Till författarinnans förvåning var det många som inte förstod syftet med verket, bland dem kollegerna Oscar Levantin och Ellen Key. I ett brev till den senare skriver Lagerlöf: ”Det måste vara någon brist i Er kristendomskunskap.” Att Antikrists lära är socialismen ”har jag ju tydligt och klart visat”.

I SLUTET AV romanen kommer en franciskanmunk, pater Gondo, till Diamante. Med sorg och bestörtning ser han på utvecklingen i byn. Han förstår att invånarna haft Antikrist bland sig och kallar dem avgudadyrkare. Folket försvarar sig med att de trots att de har varit rätttroga och att gudabilden varit god och barmhärtig såsom Kristus. Patern bränner belätet och reser till Rom för att rapportera händelsen till påven, som enligt berättaren ”är den visaste av alla, som nu leva”. Påven vet redan att Antikrist har kommit till världen i form av den folkrörelse ”som brinner av kärlek till nästan och hatar Gud”. Dock menar han att Gondo gjort orätt då han bränt bilden. Han skickar honom därför till katedralen i Orvieto för att han skall se Signorellis berömda målning av Antikrist. Konstnären har i sin fresk framställt Antikrist som en fattig man, lik Kristus, en som botar sjuka och predikar så att de rika offrar sina skatter, men som också låter bränna präster på bål, alltmedan djävulen viskar i hans öra om hur han skall handla och tala.

Antikrist är styrd av djävulen och har kommit för att bekämpa Gud. Någon förhandling eller försoning med honom får

inte ske. Men hur skall då Antikrist bemötas? Påven uppmanar Gondo till undervisning och icke-våld. Folkrörelsen, som fortfarande är ett barn, skall inte brännas utan behandlas kärleksfullt medan den ännu är i sin linda. Den skall föras till Jesu fötter så att den förstår att den bara är en efterbildning av Kristus, och så knäfallande erkänna honom som herre och mästare. Den skall ledas rätt – innan den har vuxit sig för stark. Det är den som måste sona sin bortvändhet från Gud. Endast därigenom kan den omvändas och uppge sina idéer.

VID TIDEN FÖR Selma Lagerlöfs Italienresa var Leo XIII påve. Lagerlöf beundrade honom djupt, och det finns en byst föreställande honom på Mårbacka. Lagerlöf-biografierna omtalar honom som en påve med intresse för socialismen. Det är ett märkligt påstående. Påvens intresse för socialismen låg i att varna för den. Samma år som Leo XIII tillträdde, år 1878, formulerade han en encyklika som avhandlar socialismen. I den är påven mycket skarp i sin dom än Lagerlöf. Den nya rörelsen kallas en sekt (*secta*) och dödsbringande pest (*lethiferam pestem*), som krälar genom >>

det mänskliga samhällets allra innersta delar. Socialisterna, menar han, stjäla evangeliet för att gynna sina egna syften. Det finns inget som han anser vara så väsensskilt från kristendomen som socialismen. Utifrån katolsk filosofisk tradition argumenterar han för att jämlikhet mellan människor endast existerar inför Gud och varken är möjlig eller ens önskvärd att uppnå på jorden. Var och en har olika gåvor som bör få komma till sin rätt.

PÅ INDET SÄTT förnekar påven de sociala problemen eller arbetarnas hårda villkor – tvärtom – men dessa skall inte avhjälpas genom en omstörtning av samhället, utan genom välgörenhet och barmhärtighet och krav på arbetsgivarna att behandla sina anställda väl. Arbetsgivarnas skyldigheter utläggs i en encyklika från 1891, *Rerum novarum*, som anses utgöra grunden för katolsk sociallära. Både påven och Selma Lagerlöf var alltså intresserade av sociala frågor men ansåg att socialismen var fel lösning. Katolsk sociallära börjar i kristendomen, i det andliga.

Antikrists mirakler varnar alltså för socialismen och dess vilja att liera sig med kristendomen. Idén om att socialismen börjar med Paulus och de tidigaste församlingarna kommer därmed på skam, åtminstone i *Antikrists mirakler*. Klosterordnar som kräver fattigdom och gemensam egendom har inget politiskt program. Tiggarmunken Gondo har av sagt sig sina tillgångar eftersom de inte betyder något i ett evighetsperspektiv. Det evighetsperspektivet saknas i socialismen, som dyrkar det materiella. Däri ligger Selma Lagerlöfs skarpaste kritik. ✱

KULTURHISTORIA

Bina som förebilder

Ändå sedan antiken har bisamhället framställts som en symbol för det mänskliga samhället. I vår tid beskriver managementböcker vad företag kan lära av bina, skriver **Lotte Möller**.

BIODLING ÄR INNE. Fram till slutet av 1900-talet dominerades den och dess organisationer av äldre män på landet, så kallade bigubbar – pensionerade stinsar, konsumföreståndare, lärare och småbrukare – och sågs allmänt som en lite pittoresk och lustig syssla. Idag är den massivt gentrifierad. Stadsbor, kvinnor, ungdomar och välutbildade fyller nybörjarkurserna och diskuterar sakkunnigt drottningodling, avläggare och stödfodring. Binas överlevnad har dessutom blivit en fråga som upptar många utanför biodlarkretsarna.

Men om biodlarkåren har förändrats har bisamhället inte gjort det. Det fungerar som det gjorde långt innan människan fanns, och alltsedan de gamla egyptierna började odla bin har människorna förundrats över hur deras samhälle fungerar. ”Vi har mycket att lära av dem”, brukar biodlare säga med förundran i rösten.

Men exakt vad har vi att lära av dem? Den frågan har genom tiderna upptagit filosofer, poeter, och inte minst makten, både den kyrkliga och den världsliga. Bina har varit en symbol som använts av de mest skilda intressen.

Under antiken liknades bina vid tack samma undersåtar i en monarki. Att de styrdes av en kung var självklart. Det hade Aristoteles sagt på 300-talet f Kr och hans ord – inte bara om bin utan om det mesta – förblev sanning i bortåt tvåtusen år. ”Varken Egyptens folk eller Lydiens väldiga rike, parthernas stam eller meder som bor vid det fjärran Hydaspes, vördar sin konung som de”, skrev Vergilius. Den stoiske filosofen Seneca framhöll bikungens dygder för sin elev, den blivande kejsaren Nero. Han ledde de andras arbete men – påstod Seneca oriktigt – saknade gadd: ”Naturen önskade honom inte grym eller hämndlysten och avlägsnade därför hans sting och gjorde hans vrede obeväpnad. Detta är en förebild för stora konungar.”

Önsketänkande! Nero lät avrätta alla som misshagade honom, inklusive sin egen mor. Seneca beordrades begå självmord vilket han också gjorde, stoiskt lugn in i döden.

Inom den katolska kyrkan har det föredömliga bisamhället ideligen framhävts. I den heliga Birgittas uppenbarelser förekommer bin flera gånger. En egenskap hos bina som kyrkan särskilt uppskattat är deras kyskhets och jungfrulighet. ”De ägnar sig inte åt att tjäna Venus eller åt liderlighet och berörs inte heller av barnafödandets smärta”, hävdade skolastikern Bartholomeus Anglicus. Renässansen återupplivade de antika författarnas bild av bisamhället som en perfekt monarki, styrd av en ädel kung. Erasmus av Rotterdam menade att binas härskare är den mäktigaste av alla eftersom han inte förtrycker sina undersåtar utan är deras välgörare. Bina älskar honom och arbetar med glädje för honom.

FÖRST OMKRING ÅR 1600 började den aristoteliska sanningen att bina styrdes av en kung ifrågasättas. I *The Feminine Monarchie* (1609) hävdade den engelske prästen och vetenskapsmannen Charles Butler att bina hade en drottning, dock utan att framlägga några bevis. Men eftersom England i fyrtiofem år framgångsrikt hade styrts av Elisabet I ansågs det inte längre orimligt. Holländaren Jan Swammerdam (1637–1680) var den förste som med mikroskopets hjälp studerade binas könsorgan. Förutom att drottningen var en hona kunde han också fastställa att arbetarna var honor och drönarna hannar.

Under franska revolutionen visade det sig att binas metaforiska kraft inte var beroende av det fanns en motsvarande monarkisk hierarki. Först var bikupan en symbol för adelns, prästerskaps och det tredje ståndets samverkan i

Odlare med sina bin.

FOTO: TT

nationalförsamlingen. När sedan republiken införts fick den stå för flit och medborgerlig anda. Problemet var bara att ett bi tycktes ha makt över de andra. Att det var en hona gjorde det inte precis saken bättre. En motsvarighet till den avskydda Marie-Antoinette!

DEN MEST KÄNDA av alla biallegorier genom tiderna är Bernard de Mandevilles *The Fable of the Bees* (1714). Han skildrar en bikupa där invånarna agerar egoistiskt, ändå blir resultatet ett blomstrande samhälle. Men några samvetsömma bin beslutar sig en dag för att skapa ett hederligt samhälle. De gör sig kvitt alla skurkar och lättingar och ersätter dem med osjälviska medborgare. Följden blir att ekonomin kollapsar och välståndet förvandlas till armod och nöd. Slutsats: Fåfänga, njutningslystnad och girighet är nödvändiga drivkrafter för att ett samhälle ska utvecklas.

Samtidens dom var hård: en sedeslös bok som hädade de kristna värdena. Idag räknas Mandeville som en framstående samhällsfilosof och eftervärlden – eller åtminstone delar av den – har prisat honom. Ludwig von Mises hyllade honom ”för att ha visat att egenintresset och önskan efter materiellt välmående, vanligen brännmärkta som laster, i själva verket är de krafter som skapar välfärd, rikedom och civilisation”.

*Ludwig von Mises
hyllade Mandeville
”för att ha visat att
egenintresset och
önskan efter mate-
riellt välmående,
vanligen bränn-
märkta som laster,
i själva verket är de
krafter som skapar
välfärd, rikedom
och civilisation”.*

UNDER ARBETARRÖRELSENS och frikyrkorörelsens framväxt på 1800-talet framhölls emellertid motsatsen till Mandevilles teser: sammanhållningen mellan bina, deras sparsamhet, flit och osjälviskhet. Den tidiga fackföreningsrörelsen i England gav ut tidningen *The Beehive*. Sparbanken Bikupan grundades 1872. Samma år kom det första numret av Svenska missionsförbundets *Bikupan, tidning för söndagsskolan och barnet i hemmet*.

Men 1911 hände något dittills otänkbart (och fortfarande biologiskt omöjligt). Ett

bi, inte ett helt samhälle, trädde fram som förebild och ett varsel om en ny tid med individen i centrum. Hon hette Maja och var en skapelse av tysken Waldemar Bonsels, författare till barnboken *Die Biene Maja*. Detta glada, nyfikna bi accepterar inte kollektivets enformiga ordning utan lämnar kupan för att leva ett äventyrligt liv bland andra insekter i det fria. Men när hon får reda på att bälgetingarna planerar att angripa kupan där hon växt upp inser hon var hon hör hemma. Hon återvänder och räddar sitt folk. Sedan stannar hon kvar för att som älskad lärare dela med sig av sin visdom och erfarenheter till den unga generationen.

Boken blev en succé, översattes till fyrtio språk och kom även ut i en fältutgåva, avsedd för de tyska soldaterna i första världskrigets skyttegravar. År 1926 filmades Majaboken, en dramadokumentär med äkta bin i rollerna. På 1970-talet kom den som tecknad japansk-amerikansk teveproduktion och sedan dess har Maja – eller Maya som hon heter internationellt – blivit en global kändis. Hon finns som dataspel, pussel, platsleksak och som sjungande mjukisdocka.

Barry i Jerry Seinfelds tecknade *Bee Movie* från 2007 är en andlig bror till Maja, ett busbi som så småningom inser vad som är viktigt i livet. Barry vill inte arbeta i kupans honungsfabrik.

>>

Surr

FOTO: TT

Men trots Maja/Mayas och Barrys framgångar har inte bisamhället som helhet tjänat ut som föredöme. Det finns managementböcker som beskriver allt som företagsledare kan lära sig av det: beslutsdecentralisering, långsiktighet, jobbroation, tydlighet, fungerande feedback och fasta rutiner. Samtidigt har biet blivit en frontfigur för det motsatta: det ekosystem som människans girighet så illa har skadat.

MEN HUR FUNGERAR bisamhället egentligen? Förslagen har varit många. Ett kastsamhälle, en kibbutz eller en diktatur? Ett av de senaste buden har kommit från Thomas D Seeley, en amerikansk forskare och författare till *Honeybee Democracy* (2010), som har studerat beslutsfattandet i en bisvärm som ska välja ett nytt boställe.

Några hundratal av de mest erfarna fältbina bildar en spaningskommitté vars medlemmar flyger iväg kilometervis åt olika håll och kollar de håligheter som de finner på sin väg, som skorstenar, trädstammar, ventiler och fågelholkar. När en spejare hittar ett ställe som ter sig attraktivt inspekterar hon det i åtminstone fyrtio minuter. Sedan återvänder hon till svärmen där hon på andra spejares ryggar utför en dans som talar om vad hon har spanat in. Andra spejare berättar om andra tänkbara boställen. De som verkar mest lovande besöks av ytterligare bin. Urvalsprocessen tar många timmar, dygn ibland, men leder praktiskt taget alltid fram till att svärmen flyttar in i den bästa håligheten.

Det som enligt Seeley kännetecknar binas sätt att fatta beslut är att de har gemensamt mål. De bidrar med olika kunskaper men har samma preferenser. De delar fritt med sig av sitt kunnande, debatten är öppen och ledaren ligger lågt. Inte många människogrupper kan fungera på samma optimala sätt, men att sträva efter det kan inte vara fel. 🌸

IDÉHISTORIA

Naturvetenskapens början

Även om många av hans föreställningar är förlegade är Aristoteles *Fysik* väl värd att läsas idag, skriver **Bengt E Y Svensson**.

ARISTOTELES GÄLLER MED rätta för att vara den förste naturvetenskapsmannen. Visserligen hade andra naturfilosofer under några århundraden före honom börjat tänka i banor bort från det mytiska och övernaturliga till försök att finna rationella förklaringar till naturfenomenen. Det var för dem inte längre gudarnas vrede som var orsak till solförmörkelse; det fanns naturliga förklaringar. De ställde också frågor om materiens innersta beskaffenhet och svarade, oftast med olika uppfattningar sinsemellan. Likaså började de fundera över vad de yttersta orsakerna var, ja vad en "orsak" överhuvudtaget var för något. Och de började använda sig av matematiken som verktyg för sitt tänkande, en matematik som visserligen i våra ögon var mycket primitiv – det rörde sig egentligen bara om aritmetik (läran om de fyra räknesätten) och om linjers och cirkels geometri – men som ändå med sin logiska uppbyggnad kunde tjäna som inspiration för förklaringar av fenomen i naturen.

Aristoteles (384–322 f Kr) såg som sin uppgift inte bara att redogöra för och sammanfatta detta tidiga tänkande utan framförallt att fördjupa det på ett sätt som skulle göra honom till Auktoriteten med stort A på området under de följande två årtusendena. Han var inte bara en av alla tiders mest inflytelserika tänkare, han var också en synnerligen produktiv författare.

Man kan dela upp hans verk i två grupper, de som var avsedda för en bredare allmänhet och de som mer var av karaktären samlade föreläsningssanteckningar, i första hand avsedda för hans elever. Skrifterna i den första gruppen känner vi bara till genom att de nämns av andra antika tänkare; inget av dessa verk har bevarats till eftervärlden. De ansågs allmänt vara av god litterär kvalitet. Det kan man däremot verkligen inte säga om de av hans arbeten som har karaktären av föreläsningssanteckningar eller föreläsningssmanus. Men till skillnad från de mera litterärt högtstående verken är ett stort antal av dessa manuskript väl kända.

Trots att det ofta är tungläst materia, ibland till och med svårtolkad, så ger de sammantaget en god bild av Aristoteles som tänkare. Det är alltså från dem som eftervärlden har sin uppfattning om honom. Och såväl araberna som de medeltida skolastikerna i Västeuropa satte Aristoteles som den främsta bland filosofer.

EN AV DESSA skrifter med samlade föreläsningssanteckningar bär titeln *Fysik*. Detta verk tillhör dem som haft störst inflytande på eftervärlden. Nu finns den för första gången översatt till svenska av filosofen Charlotta Weigelt (Bokförlaget Thales). Det är verkligen en bragd hon har gjort. Att överföra denna svårbemästrade materia till ärans och hjältarnas tungomål måste ha krävt en enorm insats, även om Weigelt har kunnat luta sig mot tidigare översättningar till andra moderna språk. Lägg därtill att utgåvan är försedd med en mycket lärorik inledning, och med förklarande fotnoter, som är till stor hjälp när det gäller att förstå Aristoteles tänkande.

"Med Aristoteles *Fysik* tänds naturvetenskapens eld i västerlandet", lyder första meningen i Weigelts inledning. Det ligger mycket i det påståendet. Kanske man ändå bör lägga till att några av teserna i *Fysik* hör till dem som genom århundraden varit bland de mest ifrågasatta av Aristoteles idéer. Och idag står, milt uttryckt, Aristoteles inte särskilt högt i kurs bland verk samma fysiker. Däremot beundras faktiskt hans insatser som biolog fortfarande; denna sida av Aristoteles har skildrats förnämligt i boken *The Lagoon. How Aristotle Invented Science* (2014) av evolutionsbiologen Armand Marie Leroi.

Man bör också ha klart för sig att innehållet i *Fysik* skall ses tillsammans med flera av Aristoteles andra naturvetenskapliga verk för att man skall få en helhetsbild av Aristoteles som fysiker. Dessutom bedrar man sig lätt på titeln: *Fysik* står inte enbart för det vi idag avser med den termen. Beteckningen "kunskap om naturen" ge en bättre föreställning om vad som

Aristoteles.

FOTO: ALAMY

inbegrips. Ända långt fram i tiden kallades det också för "naturfilosofi".

Trots dessa förbehåll har det varit en upplevelse för mig som nutida fysiker att läsa *Fysik*. Där finns ett tankedjup som än idag är såväl aktuellt som hisnande.

LÅT MIG SOM exempel ta Aristoteles behandling av begreppet tid. Lite hårdtagat kan man säga att vetenskapen idag inte kommit så värst mycket längre i att förstå tiden än vad Aristoteles gjorde. Hans utgångspunkt är att en gång för alla avfärda flera av sina föregångares föreställning att tiden skulle vara något som aktivt påverkar vårt handlande. Han motsätter sig också sin lärofader Platons åsikt att tiden på något sätt skulle vara *frambringad* av de himmelska kropparna och deras rörelse och att tiden skulle vara skapad – enligt Platon – som en "rörlig bild av evigheten", vad nu det betyder. Aristoteles är också helt på det klara med att man till exempel aldrig kan tala om att tiden går långsammare eller fortare – annat än som vi ibland *upplever* den – eftersom tiden då på något sätt måste jämföras med något annat, och något sådant annat finns inte.

Nej, skriver Aristoteles, tid är inte det samma som rörelse. Men han förbinder tiden med vår *förmimelse* av rörelse och

Aristoteles föreställning om nuet som något speciellt ligger faktiskt inte alls långt bort från de tankegångar som flera idag verksamma fysiker fört fram kring tidens natur.

knyter därigenom tiden till centrum för våra sinnesintryck, vilket för honom är själen: ingen tid utan själ. Han säger själv att "när vi faktiskt blir varse före eller efter, då talar vi om tid. För detta är tiden: ett tal för rörelse med avseende på före och efter." Och det är här som himlakropparnas rörelse kommer in: deras rörelse kan tjäna som ett mått, ge en enhet, för att mäta tiden.

I Aristoteles analys av tiden spelar nuet en avgörande roll. Nuet inte bara delar tiden i förfluten tid och kommande tid, det håller också samman det förgångna med framtiden: "Nuet är vad som är kontinuerligt hos tiden [...] och är en gräns för tiden. Det är ju början på en tid och slutet på en

annan." Aristoteles föreställning om nuet som något speciellt ligger faktiskt inte alls långt bort från de tankegångar som flera idag verksamma fysiker fört fram kring tidens natur.

I *Fysik* spelar också Aristoteles orsaksbegrepp en stor roll. För honom finns fyra olika slag av orsaker till förändringar: materiella (det hos vilket förändringen sker), formella (vilken form eller "ritning" som uttrycks), den effektiva (det eller den som åstadkommer förändringen) och den finala (målet eller syftet för förändringen).

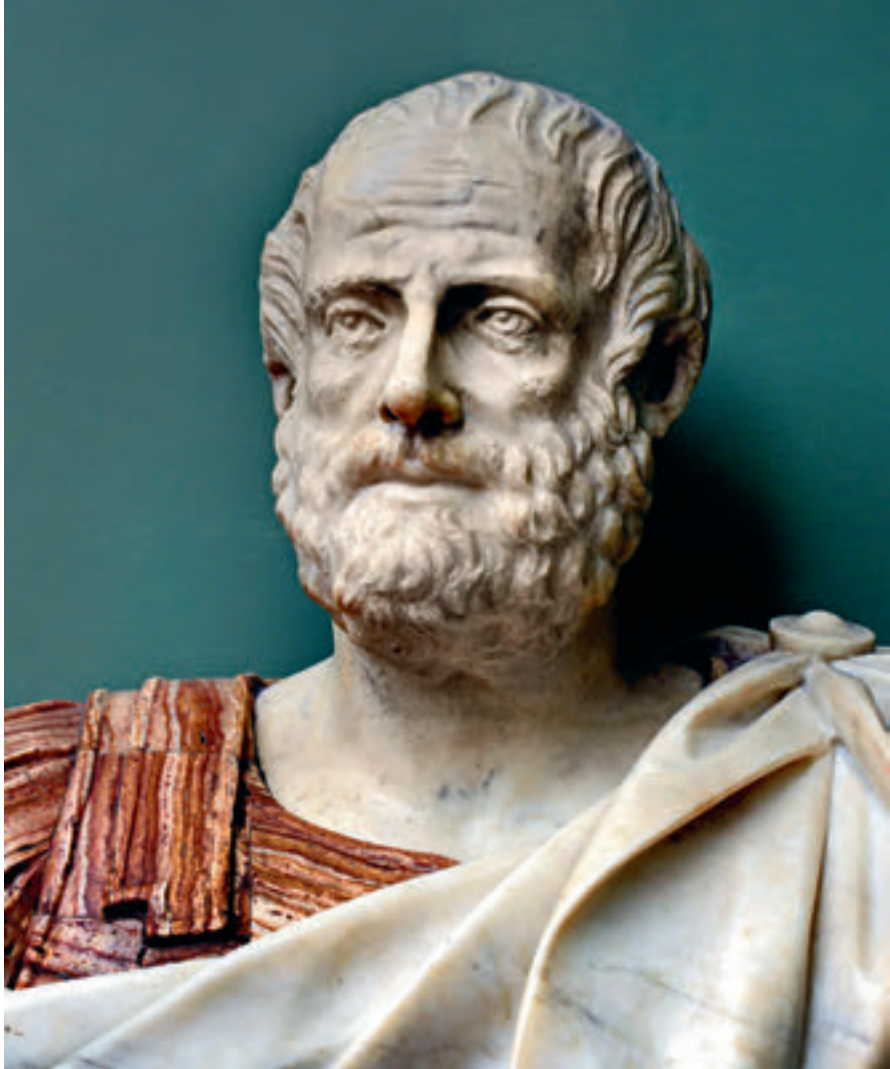
Dessa orsaksbegrepp skall sättas i samband med vad som för Aristoteles utgör en vetenskaplig förklaring till en rörelse. ("Rörelse" för Aristoteles är för övrigt inte bara förflyttning i rummet; med "rörelse" menar han allmänt varje slags förändring.) Mycket kort innebär en sådan förklaring att man skall kunna säga att den speciella rörelse man vill förklara är ett utslag av någon allmän princip, gärna kopplad till en viss eller vissa av dessa orsaker. Dagens förklaringsmodell med hjälp av naturlagar ligger inte långt borta.

EN SÅDAN VIKTIG princip är ett föremåls inneboende natur eller väsen. Låt mig belysa med hur han uppfattar förflyttningar i rummet.

Enligt Aristoteles består vår vanliga mate-

ria av fyra element som vart och ett har sin naturliga plats mot vilket det strävar: eld har sin naturliga plats ytterst i atmosfären, sedan kommer i tur och ordning luft och vatten med jord längs ned. Varje naturlig förflyttning består i att respektive element söker sig till sin naturliga plats eftersom det då fulländar sitt syfte, en final orsak. Vid sidan av sådan naturlig rörelse finns också påtvingad rörelse, men för denna fordras någon/något som åstadkommer rörelsen, någon effektiv orsak. En sten som kastas iväg måste därför enligt Aristoteles hela tiden bli "knuffad på" för att fortsätta i sin bana, och denna "knuff", menar han, kommer från att luften sluter sig bakom stenen och därigenom ger stenen den behövliga "knuffen". En lång kedja av argument leder för övrigt Aristoteles till uppfattningen att det måste finna en slutgiltig orsak som inte själv har någon orsak, det han kallar en "örörlig rörare". Det är argument av detta slag som Galilei, Newton och andra slutgiltigt sopade bort genom den vetenskapliga revolutionen på 1600-talet och som – med rätt eller orätt – har gett Aristoteles ett så dåligt rykte som fysiker.

Trots att den för fram sådana definitivt förlegade föreställningar, och trots att man måste läsa vissa stycken i den både två och tre gånger innan man förstår vad Aristoteles menar, så är hans *Fysik* väl värd att läsas också idag. ✨

Ännu ett problem för Akademien

Nya uppgifter stärker misstankarna om att Nobelpristagaren Michail Sjolochovs roman *Stilla flyter Don* är ett plagiat, skriver **Magnus Ljunggren**.

SVENSKA AKADEMIEN HAR just nu många problem. Här kommer ett till.

År 1965 tilldelades Michail Sjolochov Nobelpriset i litteratur – i tuffaste möjliga konkurrens med ett helt koppel blivande belönade (Agnon, Sachs, Beckett, Neruda, Böll, Eyvind Johnson) plus flera andra starka namn: Achmatova, Auden, Malraux

Michail Sjolochov.

FOTO: TT

och Nabokov. Det framgick av prismotive-ringen att han tog hem spelet på grundval av en enda text: romanen *Stilla flyter Don*. Faktum är att han under 25 års tid efter dess slutförande i det närmaste inte hade producerat någonting, vilket Nobelkommittén i sina diskussioner hela tiden hade poängterat. Plötsligt hade bedömningen vänt. Ett enda storverk befanns räcka till.

I dessa dagar ifrågasätts med allt tyngre argument Sjolochovs upphovsmannaskap till *Stilla flyter Don*. Mycket talar för att pristagaren var en bluff. Redan 1975 publicerades ett av Aleksandr Solzjenitsyn utsmugglat arbete av en anonym rysk litteraturvetare (det visade sig senare vara Irina Tomasjevskaja), som pekade ut den antibolsjevikiske kosackförfattaren Fjodor Krjukov som mannen bakom *Stilla flyter Don*. Detta har dock inte kunnat bevisas av datortester där Krjukovs texter samkörts med romanen.

PETERSBURGSFÖRFATTAREN ANDREJ TJERNOV – som länge har forskat i ämnet – offentliggjorde nyligen på Facebook ett brev från teknologie doktorn Aleksandr Ilskij till den etablerade Sjolochovspecialisten Lev Kolodnyj från 1989. Det bjuder på anmärkningsvärda avslöjanden.

Vad föranledde brevet? Kolodnyj hade i en stort uppslagen artikel gått till rätta med de illvilliga "baktalarna" som ifrågasatte Sjolochov som författare till *Stilla flyter Don*. Sådana hade förvisso funnits redan när romanen först kom ut (varvid det snabbt blev straffbelagt att betvivla Sjolochovs författarskap). I glasnostrevolutionens tid hade de fått ny vind i seglen.

Ilskijs brev är sensationellt därför att han visar sig vara ett ögonvittne. Som helt ung följde han på nära håll publiceringsprocessen. Han berättar att han 1927–30 satt som teknisk redaktör på *Roman-gazetas* redaktion. *Roman-gazeta* var säte för gruppen av proletärförfattare som Sjolochov tillhörde och sorte-

rade under förlaget Moskovskij Rabotnij (Moskvaarbetaren). Hans egen huvuduppgift bestod i att registrera inkommande manuskript.

Vid ett tillfälle 1927 fick Ilskij i sin hand av chefen Anna Grudskaja (skjuten som folkfiende 1938) de två första delarna av *Stilla flyter Don*. De gjorde intryck. Efter kort tid samlade Grudskaja tidningens medarbetare till ett extramöte och lät meddela ett beslut "från högre ort" om att den nya romanen hädanefter skulle tillskrivas den unge, blott 22-årige Sjolochov. Det framgick att den var skriven av en ideologisk fiende och aldrig skulle kunna kopplas till denne. Samtidigt var det ett faktum att partipropagandan i denna stund, i den första femårsplanens första år, behövde ett litterärt storverk av en proletär galjonsfigur.

Ilskij vittnar om att Sjolochov ofta dök upp på redaktionen. Han var en anspråklös och lättsam person som inte inlät sig på samtal om romanmanuskriptet. Snart publicerades de två befintliga delarna – med hans eget namn på försättsbladet. Efterhand började han spela sin roll med bravur.

År 1932 kom del tre och 1940 följde del fyra, som Sjolochov enligt Ilskij länge själv ska ha knåpat med utan att nå ett fullgott resultat, varpå ett helt lag författare tog sig an texten. Den skiljer sig i stilhänseende markant från de båda första delarna.

Sjolochov arbetade 1928–29 på kollektiveringsromanen *Nyplöjd mark*. Till slut lämnade han det färdiga manuskriptet till redaktionen. Denna bok nummer två befanns vara så usel att de båda författarna Jurij Libedinskij och Aleksandr Fadejev med Ilskijs ord skickades på en nästan ett-årig kommendering till Sjolochovs kosackby Vjosjenskaja för att i samråd med Sjolochov skriva om den. Så mycket mer blev det inte skrivet "av Sjolochov", egentligen bara ett antal kortare prosaavsnitt.

TILL ALLT DETTA måste, tror jag, Svenska Akademien så småningom ta ställning. ✖

Gör mobilen oss ensammare?

Telefonen uppfanns i slutet av 1870-talet och blev snabbt populär i Sverige som kammade hem titeln Europas telefонтätaste land. Från barn- domen minns jag mamma ofta klistrad vid den väggfasta telefonen och hur pappa påpekade att telefonräkningarna var bevis för mammas stora kontaktnät. Han tyckte inte att man behövde umgås genom telefonen, utan närmast militäriskt kunde han avlägga kort och saklig information som vi andra ofta upplevde som lite kärv. Idag skickar han gärna bilder via sin smarta telefon, men det kostar ju heller ingenting extra att göra med dagens abonnemang.

Även om den fasta linjen blivit mobil är vi fortfarande ett mycket telefонтätt land. Var och varannan människa har en smart telefon mer eller mindre ständigt tryckt i sin hand. Men är huvudsyftet fortfarande att ringa?

1908 KOM DEN första bordsapparaten i plåt. Innan dess var höljet alltid i trä. På 1950-talet var det plaster av olika slag i diverse färger och former. Före 1980-talet var mobil kommunikation främst för ambulans, polis och brandkår. När privatpersoner började få mobila telefoner lanserades dessa med mottot "ingen mer dödtid". Nu kunde varje minut tillvaratas. Idag vet vi bättre.

Det stiftas lagar och regler i trafiken om att vi bör låta mobilen ligga när vi kör bil. För vi ska fokusera på en sak i taget. Mindfulness och *single*, snarare än *multi*, *tasking* har blivit centrala begrepp för att vi ska hålla livet i schack och inte bränna ut oss. Hur mycket är den smarta telefonen att skylla för vår utbrändhet?

Utvecklingen har gått fort. Sms var till en början bara en nödlösning för affärsmän som inte kunde nå varandra på annat sätt, men blev i mitten av 1990-talet ett billigt sätt att förmedla konkret information. Strax före millennieskiftet började man skicka sms i stor skala – Finland var först – och sedan har spridningen bara fortsatt världen över.

Sedan 1990-talet när mobilen blev en tonårstrend har man i USA följt högstadieelevers livsstil. De som tillbringat mer än tio timmar i veckan framför skärm är mest olyckliga. När skärmtid prioriteras, även om det är för att umgås med andra digitalt, visar undersökningen att ungdomar träffar sina vänner mindre. De känner sig därmed mer ensamma och sover sämre. Digitaliseringen är en av de mest omvälvande samhällsförändringar vi har gått igenom med otroligt många fördelar men också biverkningar som vi bara sett bitar av hittills. Disciplinen vid den digitala skärmen är svår att hålla, men är nog något både vuxna och tonåringar behöver bli bättre på.

UNDER TIDEN SKICKAR VI SMS, bilder, läser och skriver e-post och uppdaterar diverse sociala flöden med våra smarta telefoner. Ändå känner jag, och säkert många med mig, av den påtagliga ensamheten när telefonen äter min tid. Jag umgås inte med mina vänner längre! Den mobila minidatorn må vara bekväm på många sätt. Inte minst stör man inte lika ofta sin omgivning med att låta en genomborrande ringsignal ljuda. Istället smyger man sig på genom sms och får kontakt när den andra har tid. Det är förvisso fint. Men när jag verkligen vill umgås och riva av ett rejält samtal så ser jag med nostalgi tillbaka på mammas långa (och för all del även kostsamma) telefonsamtal med vänner och bekanta. ✿

Katarina O'Nils Franke är redaktionssekreterare i Axess.

I korthet

Att inte läsa klart

Jag känner personer som alltid läser klart den bok de har börjat på. Själv har jag ovanan att ofta tröttna och sluta läsa böcker, trots att jag är medveten om att det inte är oproblemiskt.

En av de finaste böcker om läsning och skrivande som jag känner till är sociologen Johan Asplunds *Avhandlingens språkdräkt* (2002). Det största felet med den är den olyckliga titeln, som kan lura en att tro att den endast vänder sig till doktorander. Den är dock betydligt intressantare än så. I den korta boken gör Asplund träffsäkra iakttagelser om skrivprocessen, om möjliga orsaker till skrivkramp och om betydelsen av skönlitterär beläsenhet.

Asplund beskriver också hur han länge hade vanan att sluta läsa en bok om han inte gillade dess början. På ett liknande sätt kunde han lämna en biosalong mitt i filmen. Han ändrade sig emellertid och kom sedan att nästan tvångsmässigt läsa färdigt böcker. Han upptäckte då att verk man har läst till slut inte brukar framstå som alltigenom usla: "En bok avslöjar sällan redan på första sidan om den är värd att läsa eller inte. Man måste inte bara läsa boken till slut, eller åtminstone halvvägs; man måste också arbeta eller samarbeta med den [...] Det är böcker man bara har tittat i som är lätta att fnysa åt och förakta."

Jag kände mig lite träffad när jag första gången läste detta, men det är inte helt enkelt att ändra på en vana. Det finns också en del som talar emot Asplunds stränga krav. Att fortsätta läsa en bok som tråkar ut en, när läsningen går långsamt och man har svårt att upprätthålla koncentrationen, framstår inte som bästa sättet att använda tiden. Bättre då att återvända till någon bok man läst tidigare och tyckt om. Omläsningar är underskattade.

Den som börjar på Marcel Prousts *På spaning efter den tid som flytt* upptäcker snart att man måste läsa den långsammare än vanliga romaner. Dessutom är verket extremt omfattande, de sju tjocka volymerna kan skapa ångest hos läsaren och förstöra njutningen. Om man släpper kravet på att böcker måste läsas till slut och inser att det är fullt tillåtet att läsa ett begränsat antal sidor, till exempel 100 eller 150, blir man förmodligen mer öppen för den enastående konstnärliga upplevelsen.

David Andersson

Detta nummers recensioner:

Arvid Åhlund granskar hotbilden mot demokratin;
Erik W Larsson erinrar om Rysslands vulgära historia;
Kristina Adolfsson återspeglar en tidsanda; **Katrine Marçal** rörs av män som gör politik tillsammans;
Carl Rudbeck värnar egen väg till frälsning; **Eli Göndör** avslöjar ett hemligt sällskap; **Karin Henriksson** frossar i franskt; **Jonas Elvander** läser Benjamin utan facit;
Bengt E Y Svensson inspekterar forskningens frontlinjer;
Håkan Tribell ömmar för dagens ungdom; **Bo Eriksson** polerar en rostfri ikon.

Demokratin i Storbritannien: har slutat fungera.
FOTO: LUKE MACGREGOR/GETTY IMAGES

Hur hamnade vi här?

Demokratin verkar för dagen vara i dålig form. Folk har börjat tröttna på den och föredrar en auktoritär populism. Arvid Åhlund jämför utställda diagnoser och skärskådar föreslagna kurer.

POLITIK

I april 2012, 15 månader efter det folkuppror som gjorde slut på Tuni-siens diktatur, satt Samir el Astaa i en grön Renault utanför Tunis och bråka-de om demokratin. Jag vet, för jag bråka-de också. Vi var på väg till Béja, en av stä-der i Tuni-siens inland där folk anting-en jobbar för staten eller hankar sig fram genom att kränga frukt. Det var en av dessa frukthandlare, Mohammed Bou-azizi, i en annan av dessa inlandsstä-der, Sidi Bouzid, som till slut tröttnade på godtycklig och förnedrande behand-ling av myndigheterna och satte sig själv i brand. Vilket blev startskottet för upp-roret.

Jag skulle göra fältintervjuer för en uppsats, Samir skjutsade. Han var snackig, varmt religiös och hängiven demokrat. Jag var en skeptiker, förläst på

kurslitteratur och försedd med självpåta-gen rätt att upplysa.

"Demokrati är komplicerat", påpekade jag. "Det tar lång tid att bli Danmark."

"Danmark är inte en demokrati", sva-rade Samir, "i Danmark hånar de musli-mer."

Muhammedteckningar hör demokra-tin till, invände jag, yttrandefriheten är vad den är.

Inte alls, sa Samir – demokrati är något bra, och därför kan den inte vara dålig. Muhammedteckningar är förkastliga, således kan de inte vara demokratiska.

Befängt? Inte särskilt. Samir kom när-mare sanningen än jag, både i vad han sa och hur han sa det.

Demokratin – i Tunisien, men också i Sverige och västvärlden i stort – har blivit normativ, ett utbytesord för "bra". Alla för dess talan men innebörden flyter.

Dessutom är det givetvis inte ett dugg odemokratiskt att begränsa yttrandefri-

heten, som Samir ville. Yttrandefriheten är en rättighet och rättigheter är liberala påfund, inte demokratiska. De kan rö-s-tas bort.

Självklarheter, kan invändas; Samuel Huntington påpekade redan på 1990-talet att demokratibegreppet hade proppats så fullt med så många politiska, sociala och ekonomiska kriterier (läs: rättighe-ter) att ordet löpte risk att bli oanvänd-bart. Fareed Zakaria skrev en hel bok om detta (*The Future of Freedom*). Redan för 15 år sedan.

Ändå var det ju bara alldeles nyli-gen som liberalismen och demokra-tin föreföll leva i obekymrad symbios. Begreppen smälte samman, blev ett och detsamma. Faktum är att vi, åtminstone i dagligt tal, fortfarande har förtvivlat svårt att skilja dessa båda företeelser åt.

Det är synd. Inte bara för att det stäl-ler till med förvirring i debatten, utan för att det är i spänningsförhållandet mellan »

liberalismen (i bred, klassisk mening) och demokratin som många av den liberala demokratins verkliga betryck alstras.

Att den liberala demokratin är på dekis, det är nämligen de flesta överens om numera. Den arabiska våren följdes inte av någon mild sommar. Förr var demokratierna på frammarsch, nu blir de istället färre. I Europa och USA har folk tröttnat. Ungdomarna särskilt. Den "auktoritära populismen" som har fått fäste i folkdjupet, finns nu överallt, inklusive i Vita huset.

Vad hände? Och varför? Hur hamnade vi här? Meningarna går isär. Demokratin är hotad, varnar DN:s ledarsida och skyller på populisterna. Ja, det är den, svarar Johan Hakelius i *Fokus* – men hotet kommer inte från Trump eller Jimmie Åkesson, utan istället från DN-medarbetare och andra i den mediala medelklassen som tycker att demokratin har blivit vulgo och som har börjat tvivla. Nonsens, inskärper Håkan Juholt. Demokratin har i själva verket varit under avveckling i årtionden. Teknokrater överallt, snart är också Sverige en diktatur.

Debatten rasar på varenda kultur- och ledarsida i vartenda västerländskt land. Litteraturen i ämnet uppgår redan till många hyllmeter. Alla försöker förklara demokratins kris, de auktoritära tendenserna, populisternas framfart.

I Sverige har några böcker – främst anglosaxiska – fått särskilt genomslag. Exempelvis David Goodharts *The Road to Somewhere*, som omhuldots av högern. Och Jason Brennans *Efter demokratin*, som har omhuldots av högern, enligt Daniel Suhonen. Liksom Timothy Snyders *Om tyranni*, som har omhuldots av kulturskribenter på DN, varav två utsågs den till fjolårets bästa bok.

Andra har uppmärksamrats utomlands, men knappt alls i Sverige. Edward

Luces *The Retreat of Western Liberalism* är en sådan titel. Luce kommenterar till vardags USA-politik för *Financial Times*. Han är, för att tala med David Goodhart genom Johan Hakelius, en "varsomhelstare" av särdeles brittiskt snitt. Examen i filosofi, politik och ekonomi från Oxford. Korre i Genève och New Delhi. En gång i tiden talskrivare åt Larry Summers, som då var biträdande amerikansk finansminister.

Edward Luce hör till de där avunds-

"Lösningen – både klok och rättvis, menar Rodrik – är därför mindre av globalisering och mer av demokrati."

värda personerna som fyllde vuxen när Berlinmuren föll och historien var allmänt gunstig. Numera är den vrång. Den liberala västerländska ordningen är plötsligt ansatt från alla håll. Vad var det egentligen som hände?

Luce skyller den liberala demokratins förmenta förfall på mycket, men mest på ekonomin. Globaliseringen har gjort den uteslagningskomplex, det finns värdekedjor överallt. Kinas pånyttfödelse är (den ekonomiska) historiens mest omvälvande händelse. Nya spelregler råder. Gubbarna i Davos är ständigt sist på bollen.

Branko Milanovics "elefantkurva" – den visar hur arbetarklassen och den lägre medeldito i västländerna har fått det sämre sedan 1980-talet – är "världens viktigaste". "If you want an economic chart that stops you from sleeping you should start with the elephant", skriver Edward Luce. Kapitalismen fungerar inte längre, meritokratins belöningar har blivit ärftliga. Städerna och landsbygden brukade ha nytta av varandra, men är nu snarare pjäser i ett ekonomiskt och kulturellt nollsummespel. Tids nog kommer robotarna att stjäla de skitjobb som finns kvar. Då kommer de superrika att låsa in sig i högteknologiska grindsamhällen och

Berlinmurens fall: historien log mot oss.

FOTO: TOM STODDART/GETTY IMAGES

kommunicera med sina gelikar via hologram och drönare.

Lägg till Irakkriget, finanskrisen, 1990-talsvänsterns triangulering, den nya vänsterns identitetspolitiska irrfärder – hade Lenin levt idag, skulle han ha varit kulturvetare på Sorbonne, gissar Luce – krydda med ryska desinformationskampanjer och kinesiska skrytbyggen, och den liberala demokratins trångmål ter sig rätt rimliga. Donald Trump och hans gelikar är bara symtom. Att ond-göra sig över dem löser ingenting, varskor Luce. Det kan tyckas besynnerligt eftersom han sedan ägnar stora delar av boken åt att göra just detta. Vid ett tillfälle avfärdar han Trump – träffande, det ska medges – som USA:s alldeles egna "Ku Klux Kardashian"-president.

The Retreat of Western Liberalism fungerar som ett slags krönika över de senaste decenniernas västerländska snedsprång; allt bockas av. Det är rivigt skrivet men aldrig djärvt. Tankefigurerna lånas in från andra: Peter Pomerantsev, Tyler Cowen, Richard Florida. Det mesta har redan sagts, om än på torrare prosa.

Överlag är det mycket mörkt, Luce är en hejare på att måla fan på väggen. Saker kommer att bli värre – betydligt värre – innan de blir bättre. Men så har i alla fall dagens ungdomar sänkt förväntningarna.

Emellanåt blixtrar det till, som när Luce framhåller att det är trenden snarare än det faktiska tillståndet som formar folks syn på tillvaron. Därför hjälper det inte heller att påpeka att saker inte alls var bättre förr. Människor tolkar sitt liv som del i en större berättelse, inte i siffror.

Mest kittlande med *The Retreat of Western Liberalism* är dock hur analysen påfallande ofta känns som om den skulle kunna komma från, säg Åsa Linderborg. Det är marknadsvurmandet och de obekymrade avregleringarna som främst ligger till grund för den liberala demokratins kris. "The world's elites have helped provoke what they feared: a populist uprising against the world economy", skriver Luce, *Financial Times*-liberalen. Andra saker spelar in, men inte lika mycket. Mer ofta än inte är de symtom.

Liksom Edward Luce är Dani Rodrik en varsomhelstare av närapå parodiska mått: uppväxt i Turkiet, kändisprofessor på Harvard, oftast på resande fot. Till

skillnad från Luce tog han dock strid för någonstansarna redan på 1990-talet.

Rodriks första bok – *Has Globalization Gone Too Far?* – gavs ut för 20 år sedan, när Tony Blair fortfarande var ball, Bryssel filade på euron och ekonomer liknade globaliseringen vid ett högvatten som lyfter alla båtar. Rodriks varning om att globaliseringen undergräver det nationella beslutsfattande som gör den möjlig, avfärdades som inskränkt och trist. Inga andra Ivy League-ekonomer ville skriva blurb på bokens baksida.

Det var då. Nuförtiden återopas Dani Rodriks argument i var och varannan bok om globaliseringens avigsidor och den liberala demokratis problem. Alla gillar honom, särskilt Karin Pettersson, till nyss på *Aftonbladet*.

Straight Talk on Trade. Ideas for a Sane World Economy gavs ut i höstas och samlar Rodriks texter från Project Syndicate – den globala elitens egen ledarsida, som emellanåt översatts på DN:s – och diverse akademiska tidskrifter. Det är hyfsat tekniskt, handlar mest om ekonomi, men mycket om politik också. Frågeställningarna är samma som hos Edward Luce: Hur hamnade vi här? Vems fel är det? Vad gör vi nu?

Också Rodrik ser den liberala demokratis kris som en i grund och botten ekonomisk åkomma. Men han kommer närmare än Luce, resonemangen har mer skärpa.

Grundargumentet är detsamma som för 20 år sedan: globaliseringen – åtminstone när den går för långt – är en paradox eftersom den fräter sönder de nationella grundvalar som bär upp den. Den är därtill ingen naturkraft, utan ett val. Eliten – mitten, de policyprofessionella, whatever – fick feeling. Man avreglerade och inte-

”Den representativa demokratin kan liknas vid ett kaffefilter: bevarar essensen, men utan sump.”

grerade. Resultatet är en global ekonomi som ingen kan tygla och en nationell politik som inte längre förmår leverera.

Under sådana omständigheter är det inte så konstigt om folk ruttnar på den liberala demokratin och att populister skördar framgångar, konstaterar Rodrik. Eller att nationalstaten, nyss dödförklarad, får nytt liv. Det är, för övrigt, inget att sörja. Tvärtom. Både någonstansare och varsomhelstare tjänar på det. Någonstansarna därför att svaga stater inte förmår uppfylla sina demokratiska förpliktelser. Varsomhelstarna därför att starka stater är globaliseringens stöttepelare. Den liberala demokratis kris är nationalstatens – för mycket av globalisering undergräver dem bägge.

Detta, anför Rodrik, är problematiskt

av moraliska skäl – demokratiska staters skyldigheter riktas först och främst mot de egna medborgarna – men också av praktiska. Marknader kräver regler som är anpassade till lokala förutsättningar. Institutionell mångfald främjar ekonomisk utveckling genom att skapa utrymme för konkurrens och experiment. Globalisering har motsatt effekt, den krymper utrymmet för lokala lösningar. Det är, om så får inskjutas, ett rätt briljant argument.

Dessutom, framhärdat Rodrik, är många av de klassiska globaliseringsargumenten i regel rent nonsens. Ekonomin är inte flusan eller ozonlagret. Den är inte gränsöverskridande till sin natur och kan därför lika gärna rattas nationellt. Visst, begränsad globalisering har sina nackdelar, men det har för mycket globalisering också. Den sortens ikonoklasm

– den ekonomiska globaliseringen har ju länge ansetts ostoppar och den politiska måste därför vara nödvändig – är bokens verkliga styrka, även om den inte är ny.

Den politiska analysen är tradigare. Här är det inte så förbaskat noga med nyanserna, problemen tycks vara desamma överallt. Ekonomisk globalisering har, liksom hos Luce, slagit in en kil mellan eliten och folket. Den har inskränkt demokratin, som därmed förlorat sin legitimitet. Det är dåligt eftersom demokrati är bra.

Lösningen – både klok och rättvis, menar Rodrik – är därför mindre av globalisering och mer av demokrati. Det låter ju rimligt, men Rodrik förklarar aldrig varför. För att demokratin har ett

egenvärde eller för att den är bättre på att leverera det medborgarna vill ha? Sannolikt både och. Hur som helst förblir demokratin hos Rodrik en svart låda, den problematiseras inte alls.

Till skillnad från Dani Rodrik ägnar AC Grayling en halv bok åt att dekonstruera demokratin, ofta på ett förtjänstfullt sätt.

Grayling är en analytisk filosof, har basat över Man Booker-juryn och var med och startade det brittiska samhällsmagasinet *Prospect* tillsammans med bland andra David Goodhart i mitten av 1990-talet. Han har skrivit ett 30-tal böcker, de flesta om filosofi, men även några om Gud. Eftersom han är intellektuell engelsman och eftersom sådana betraktar specialisering som insekters lott, har han gett sig i kast med demokratis förfall också, detta i en bok med den talande titeln *Democracy and Its Crisis*.

Detta förfall har flera förklaringar – ”alla avsiktliga”. För att kunna ställa saker och ting till rätta måste vi dock först bena ut vad demokrati är, så Grayling förklarar. Börjar med Platon (antidemokrat), betar sedan av hela A-kursen: Aristoteles, Machiavelli (aningen mer vidsynta), Locke, Hobbes, Spinoza (liberaler, inte demokrater, fast Spinoza kanske lite ändå?), Montesquieu, Rousseau (missförstådda), Madison, Constant, Tocqueville och John Stuart Mill (också liberaler, men i alla fall någorlunda villiga att acceptera demokrati i teorin).

Berättelsen om demokratin, åtminstone i denna idéhistoriska version, är en berättelse om att få den att fungera. Demokratis dilemma, konstaterar Grayling, är att den ständigt riskerar att urarta i pöbelvälde (oklokrati) eller att övergå i oligarki. Därför måste den hållas i schack. Det görs, som bekant, med grundlagar och andra konstitutionella

>>

Håkan Juholt: varnar för demokratis dödgrävare.

FOTO: LINA ALRIKSON/TT

kontrollmekanismer, men Grayling – och detta är en av bokens största förtjänster – lämnar i huvudsak den liberala biten därhän.

Istället fokuserar han på demokratin som sådan, ofta men felaktigt likställd med "folkstyre". Demokrati – åtminstone den representativa – är inte en basardversion av den direkta, en låt-gå-lösning som väljarna accepterar av logistiska skäl. Historiskt sett är det tvärtom: det är eliten som har gjort eftergifter, inte folket. Det framväxande idealet om politisk jämlikhet har hela tiden balanserats mot behovet av ordning. Den representativa demokratin, skriver Grayling, förstås bäst som en struktur avsedd att upprätthålla denna balans. Den kan liknas vid ett kaffefilter: bevarar essensen, men utan sump.

I dag fungerar inte den representativa demokratin längre, konstaterar han – i alla fall inte i Storbritannien och USA – och här någonstans blir det rejält luddigt. Felen finns nämligen överallt. Särintressen utnyttjar demokratin på ett oschyst och i grunden odemokratiskt sätt, särskilt i USA. Institutionerna är anfrätta, fungerar inte som de ska. Oklart varför, men det förefaller åtminstone i Storbritannien att ha att göra med att partipiskorna i parlamentet betar sig som Kevin Spacey i *House of Cards*. Väljarna är okun-

niga och lättmanipulerade. Dessutom har de alldeles för höga förväntningar på vad en demokrati kan leverera.

Ingenting fungerar med andra ord som det ska, men Grayling beskriver snarare än förklarar sambanden. Därtill är det oklart hur den valhända analysen hänger ihop med den ofta nyttiga idéhistoriska genomgång som upptar bokens första sex kapitel. Grayling skriver i förordet att man kan hoppa över den första halvan om man vill, men han borde ha skrivit tvärtom.

Än värre är det med lösningarna, som läsaren förvarnas kan förefalla kontroversiella. Det är de inte. Däremot mycket grötmyndiga: pressen måste bli mer seriös och folk borde titta mer på nyheter. Men inte för mycket, annat i livet är viktigt också. Politiken får inte genomsläppa allt. Därtill borde det vara förbjudet att spela på valresultat, och opinionsmätningar bör upphöra en vecka före val. Förslagen på rösttvång och rösträtt vid 16 års ålder sticker möjligen ut. I övrigt är det ungefär lika vågat som Jan Eliassons Twitterkonto.

Klyftan mellan eliten och folket; detta tema är ständigt återkommande hos Luce, Rodrik och Grayling. Boven i dramat är allt som oftast globaliseringen, som i mångt och mycket gjort den nationella demokratin överflödig. De viktigaste besluten fattas ju någon annanstans, om de fattas alls. Valda regeringar varken representerar eller levererar i den utsträckning väljarna kräver, och har rätt att kräva. Däri ligger den liberala demokratis kris. Populismen – auktoritär eller ej – är en konsekvens och inte en orsak, vilket ofta påstås. Grundproblemet är istället elitens svek.

Resonemanget känns igen. Från den populistiska retoriken, men inte bara. Den amerikanske vänsterorienterade journalisten Chris Hayes skrev om den liberala demokratis legitimitetskris i boken *Twilight of the Elites* redan 2012. David Goodharts uppdelning av nationella befolkningar i varsomhelstare och någonstansare bygger i stort på samma berättelse, även om den betonar kultur och psykologi framför ekonomi. Faktum

är ju att självspäkandet har blivit den professionella klassens nya favoritsyssla.

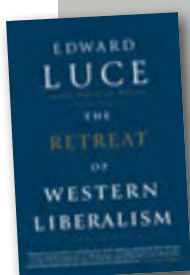
Man kan ha olika invändningar mot Luce, Rodriks och Graylings övergripande resonemang. Särskilt de två förstnämnda betonar att integrationen och avregleringarna före finanskrisen inte var ödesbestämda, utan resultatet av medvetna politiska val. Det stämmer att globaliseringens drivkrafter till stor del varit politiska – på både gott och ont – men för de flesta länder gör det i praktiken detsamma. De har helt enkelt att gilla läget. Tanken att Sverige skulle ha ställt sig utanför olika former av regionalt och internationellt samarbete ter sig varken rimlig eller önskvärd.

Därtill kan tonvikten på ekonomiska förändringar som grundorsaken till den liberala demokratis legitimitetsproblem och populismens framfart diskuteras. I Västeuropa har höger-vänsterröstandet sjunkit till sin lägsta nivå någonsin, konstaterade statsvetarna Ronald Inglehart och Pippa Norris i en uppmärksammar Harvardstudie ifjol. Partier som betonar kulturella frågor – identitet, värderingar – har samtidigt vunnit mark.

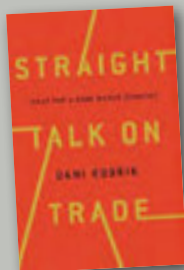
Också i Sverige debatteras huruvida det i huvudsak är ekonomiskt eller kulturellt missnöje som har bidragit till Sverigedemokraternas framgångar på senare år.

Till vänster framhåller man ekonomi. Är det inte materiellt är det opium för folket. "Om de borgerliga partiernas ekonomiska politik blir verklighet riskerar det att leda till ökad ojämlikhet och en amerikansk utveckling à la Trump", varnade LO:s ordförande Karl-Petter Thorwaldsson och chefsekonom Ola Pettersson i en debattartikel i januari. En röst på Jimmie Åkesson är en röst på högerpolitik, påpekas tålmodigt. Ändå röstar många LO-medlemmar på Sverigedemokraterna. Invandringen anförts inte sällan som huvudskäl.

Till höger är problemet det motsatta, där är allt numera kultur. Även om det finns ekonomiska skillnader mellan varsomhelstare och någonstansare, rör konflikten något mer existentiellt, "grundläggande känslor av hemhörighet", skrev Katarina Barrling (inte

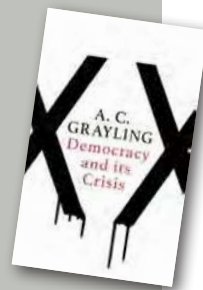

THE RETREAT OF WESTERN LIBERALISM
EDWARD LUCE
Little, Brown 2017

STRAIGHT TALK ON TRADE
IDEAS FOR A SANE WORLD ECONOMY
DANI RODRIK
Princeton University Press 2017

DEMOCRACY AND ITS CRISIS
A C GRAYLING
Oneworld Publications 2017

nödvändigtvis höger) i en uppmärksam text i *Kvartal* härommånaden. Tankefiguren går igen på många borgerliga ledarredaktioner, där flera skribenter på senare år har blivit mer konservativa i kulturella frågor.

Även utomlands har borgerligheten, eller mittenhögern, vänt mycket av det tidigare förhållande liberala tankegodset ryggen. Men man har gjort det på ett annat sätt. Där omprövas de ekonomiska dogmerna. Edward Luce's *Retreat of Western Liberalism* är symptomatisk, liksom Dani Rodriks nyvunna popularitet. Såväl IMF som *The Economist* – länge avfärdade som nyliberala propagandaorgan – understryker numera vikten av starkare välfärdsstater och mer progressiv beskattning för att dämpa den ekonomiska globaliseringens värsta effekter.

I Sverige? Här är högern, numera övervägande konservativ i kulturella frågor, fortfarande obekymrat liberal i de socioekonomiska. Enorm inkomstklyftor och låg social rörlighet? Sluta hata rikedom! Aggressiv skatteplanering? Fler borde göra det! Finanssektorns storlek i förhållande till samhällsekonomin? Orka! Glappet mellan den självkritik som idkas internationellt i dessa frågor och den svenska borgerlighetens axelryckningar är slående.

Varför denna avvikelse? En rimlig förklaring är att den svenska välfärdsstaten och den omfördelande ekonomiska politiken i stor utsträckning faktiskt har skyddat oss från många av den ekonomiska globaliseringens avigsidor. Den ekonomiska liberalismen har helt enkelt inte tvingats bekänna färg i Sverige på samma sätt som den kulturella. Därför har behovet att ompröva inte heller varit lika starkt.

Det kan vara värt att begrunda. Särskilt om det stämmer som Luce, Rodrik och i viss mån Grayling gör gällande – att den illiberala demokrati som västvärldens populisterna (numera ofta öppna) förespråkar är den demokratiska liberalismens egen avkomma, en korsning mellan ekonomi och kultur.

"We must cast a sceptical eye on what we have learned never to question", skriver Edward Luce i en särskilt klarsynt passage. "If the intellectual basis of Western liberalism is scepticism, we should learn to live up to its meaning."

Även när det tar emot. ✱

Arvid Åhlund

Putinismen: mer än bara dyr olja.

FOTO: ALEXEI NIKOLSKY/GETTY IMAGES

Flykten från friheten

RYSSLAND

Mitt starkaste minne av den ryske oppositionsledaren Boris Nemtsov är från en tv-intervju med journalisten Dmitrij Gordon från 2008. Inte minst slogs jag av hur makalöst intelligent Nemtsov verkade. Efter att ha doktorerat i kvantfysik vid 24 års ålder anlätades han av den sovjetiska militären för att utveckla en lågbudgetvariant av USA:s så kallade "Star Wars"-program. Ett decennium senare utnämndes Boris Nemtsov till guvernör i en av Rysslands största regioner, för att några år därpå befordras till vice premiärminister under Boris Jeltsin.

I intervjun med Gordon bjuder en ovanligt skojfrisk Nemtsov på diverse skvallor och saftiga anekdoter om 1990-talspolitiker som Viktor Tjerno-myrdin och Anatolij Tjubajs. Men när han tillfrågas om det sena 00-talets ryska regering blir Boris Nemtsov allvarigare. "Putinism handlar bara om dyr olja", påpekar han tvärsäkert. "När oljepriset sjunker är det slut med Putin. Han har gjort en deal med det ryska folket: 'Om jag ger er pengar så ger ni mig era rättigheter. Om jag höjer era pensioner och

löner, så ger ni mig makten och er frihet.' Men när pengarna har tagit slut kommer folket att kräva tillbaka sina rättigheter." Om sin egen återkomst till storpolitiken hyser Nemtsov inga tvivel. "Jag kommer tillbaka, oroa er inte för det", skrockar han glatt. "Tror ni verkligen att de där KGB-gubbarna klarar av att hantera en så här svår situation? Här behövs det smarta människor. Så det är klart att jag återkommer till makten." Tio år efter ovanstående intervju sitter Vladimir Putin fortfarande tryggt vid makten, medan stackars Nemtsov ligger i graven sedan 2015, då han mördades av maskerade pistolmän mitt i centrala Moskva. Man kan knappast klandra den blivande martyren för att han inte lyckades förutspå sin egen våldsamma död. Men oppositionspolitikerns totala feltolkning av fenomenet Putin manar till eftertanke. Uppenbarligen handlade "putinism" om något mer än bara pengar – något som Boris Nemtsov, sin intellektuella skärpa till trots, inte riktigt lyckades greppa.

Jag kom att tänka på Nemtsovs optimistiska förutsägelser och tragiska öde när jag läste Putinkritikern Masha Gessens nya bok *The Future Is History* (på sv. *Framtiden är historia*). Här följer Gessen ett dussintal ryska män och kvinnor genom deras lands dramatiska

>>

Boris Nemtsov: optimisten som fick ett våldsamt slut.

FOTO: SERGEI METELTSIA/GETTY IMAGES

nutidshistoria. Läsaren får bland annat träffa Boris Nemtsovs dotter Zhanna, som är demokratisk aktivist. Lyosha är genusvetare med inriktning mot queerstudier. Maria är också aktivist och skribent för amerikanska vänstermedier. Seryozha är sonson till Alexander Jakovlev, arkitekten bakom Gorbatsjovs *perestrojka*. Marina är en politiskt engagerad psykoanalytiker och Lev Gudkov är en framstående sociolog. Masha Gessens gestalter är alla färgstarka, sofistikerade och överens med författaren om det mesta.

Termen "bekvämlighetsurval" används ibland för att beskriva en situation där en forskare – i brist på tid eller ork – har valt att undersöka folk i sin närmaste omgivning, snarare än ett representativt urval av befolkningen. *The Future Is History* är en medryckande, faktaspäckad och synnerligen välskriven berättelse om ett bekvämlighetsurval av elitära vänsterintellektuella, ättlingar till politiska kändisar och andra tyckare som platser i Gessens bekantskapskrets. Om vanliga, eländiga ryssar – vårdbiträden från Volgograd eller svetsare från Sverdlovsk – har författaren inte mycket att berätta.

Masha Gessens tes är att Ryssland, efter ett kortvarigt och stökigt experiment med demokrati under 1990-talet, nu har återgått till att vara en totalitär stat under diktatorn Vladimir Putin. 75 år av kommunism förvärrade det ryska folkets tendens till undergivenhet och

beundran för "starka ledare", menar Gessen. Sovjetunionens fall blev en befielse för bokens huvudpersoner, som plötsligt kunde leva ut sin kreativa potential. Många vanliga ryssar hade dock svårt att hantera sin nyfunna frihet, och längtade tillbaka till forna tiders enklare "stabilitet". Med stöd från den freudiansk/marxistiske psykoanalytikern Erich Fromm diagnosticerar Gessen sina bakåtsträvande landsmän med allsköns patologi. Det ryska folket preferens för Vladimir Putin kommer sig tydligen av deras "somasochistiska tendenser" och fallenhet för "magiskt tänkande". Masha Gessens klassifikation av Ryssland som en totalitär stat baserar hon på en synnerligen tendentiös läsning av Hannah Arendts bok *Totalitarismens ursprung*. Liksom Nemtsov betraktar hon till att börja med Putins popularitet som en konsekvens av höga oljepriser och ökat välstånd. Denna tes utmanas dock mot bokens slut av sociologen Lev Gudkov, som påpekar att Vladimir Putins goda opinionssiffror håller i sig även i dåliga tider. Då ändrar sig plötsligt Gessen, och tycker sig nu inse att totalitär Putinism har sin grogrund i fattigdom! Liksom massmedierna i den före detta Sovjetstat hon kritiserar skapar författaren förvirring och förutsätter ett visst mått av kognitiv dissonans hos sin publik.

"Medan Jeltsin satt någonstans och söp, smusslade de smarta typerna sedan undan alla tillgångar till sina smarta polare."

Givetvis är det fullt legitimt att kritisera Vladimir Putins Ryssland. Landet härjas idag av både svår korruption och våld, inte sällan sanktionerat uppifrån. Masha Gessen lägger särskild vikt vid den homofobi och det judehat som grasserar. Men det är oklart vad som egentligen kan härledas till president Putin. Många av de initiativ som förargar Gessen – såsom hetskampanjer mot "pederaster" eller spridning av antisemitiska konspirationsteorier – tycks snarast ha växt fram på gräsrotsnivå. Vladimir Putin är förvisso ingen ängel, men han framstår åtminstone som mindre homofob och antisemitisk än ryssar i gemen –

för att inte tala om sina politiska rivaler. Ta till exempel kommunistledaren Gennadij Zjuganov, som har skylt Rysslands dåliga ekonomi på "sionistiskt kapital", eller varför inte populisterna Vladimir Zjirinovskij, som har yrkat på dödsstraff för

"homosexuell aktivitet". Att en ny, demokratisk revolution i Ryssland skulle frambringa ett mer tolerant och upplyst ledarskap är inget vi bör ta för givet.

Mina egna intryck av den ryska allmänheten fick jag under en längre vistelse i Moskva i början av 2000-talet. I ett års tid utförde jag ett slags inofficiell opinionsundersökning – bland ryska taxichaffisar. Detta urval kan tyckas vinklat tills man inser att var och varannan rysk låginkomsttagare kör svarttaxi på fritiden. Jag vill därför mena att mitt taxikörande bekvämlighetsurval är mer representativt för den ryska befolkningen än Masha Gessens koteri av intellektuella. Mina intervjuoffers perspektiv på det postsovjettiska 1990-talet kontrasterade starkt mot Gessens, och formulerades ungefär såhär: Efter Sovjetunionens fall hamnade Ryssland plötsligt i händerna på en massa smarta typer i snitsiga kostymer. De använde tjusiga ord som "demokrati" och "liberalisering", och sade att alla ryssar nu skulle få ta del av landets rikedomar. De delade ut ett slags konstiga lappar, "kuponger", som skulle vara värda en massa pengar, men som i själva verket inte var värda ett jävla dugg. Medan Jeltsin satt någonstans och söp, smusslade de smarta typerna sedan undan alla tillgångar till sina lika smarta polare, som

investerade i lyxyachter och engelska fotbollslag. Efter ytterligare några år av kaos dök Putin upp och sjasade bort alla de smarta typerna, och sedan dess har det varit rätt lugnt.

Denna vulgära historieskrivning är förstås onyanserad och orättvis mot "smarta typer" som Boris Nemtsov. Den har dock etsat sig fast i den ryska folksjälen, och lär inte suddas ut i första taget. Att vanliga ryssar har goda skäl att föredra demokratisk ordning framför demokratiskt kaos borde vara fullt begripligt för den som har bekantat sig med 1990-talets historia. Men Masha Gessen förmår endast beskriva denna förkärlek i psykopatologiska termer, och det vittnar om ett djupgående klassförakt hos författaren. Till dess att smartskallar som Nemtsov och Gessen kliver av sina höga hästar och närmar sig det ryska folket med genuin empati och respekt förutspår jag att landet kommer att fortsätta att styras av korade KGB-gubbar som Vladimir Putin. 🍌

Erik W Larsson

**THE FUTURE IS HISTORY
HOW TOTALITARISM
RECLAIMED RUSSIA**
MASHA GESSEN
Granta Books 2017

Tina Brown: som hon fick samtiden att glittra! (Brown till höger tillsammans med Elizabeth Hurley och Hugh Grant.)

FOTO: GETTY IMAGES

Att hålla tiden i handen

MEDIER

Tina Brown är de glamorösa kvalitetsmagasinens odiskutabla drottning. Hon ledde två av 1980-talets mest stilbildande tidskrifter, brittiska *The Tatler* och amerikanska *Vanity Fair*. Dessutom ryckte hon under 1990-talet upp *The New Yorker*. Kosmopolitisk, sofistikerad, litterär, nyhetsdriven, djärv och elegant vanvördig är alla passande ord för att rubriksätta hennes chefredaktörskap.

Att säga att Tina Brown fångade tidsandan är en otillräcklig beskrivning. Hon valde ut, skrev, fotograferade och redigerade den. Tillsammans med brittiska *The Face*, som startades av musikjournalisten Nick Logan 1980, tolkade och definierade hon inte bara 1980-talet. Deras välbeskrivade och intelligenta tidskrifter – den ena med sin kärna i musik, den andra i societeten – drog även igång den exempellösa magasinboom som rådde under 1990- och 2000-talen, och deras gemensamma recept på rena omslag, smarta rubriker, välskrivna texter av initierade skribenter och krispigt stajlade foton satte standarden.

Där *The Face* bejakade och bevakade det multikulturella och unga London med alla dess subkulturer, nattklubbar, gatumode och andra uttryck för kreativitet utifrån "Street Style" som en sorts överrubrik, lade Tina Brown tyngdpunkten i *The Tatler* och *Vanity Fair* på en blandning av IT-girls, aktriser, förnämna slottsägare och tunga företagsledare – personer som normalt sett undvek alla former av medier men som nu kände sig väl tillrättade i hennes smickrande mix av människor och företeelser.

The Face och *The Tatler/Vanity Fair* speglade varsitt spektrum av ett energiskt samhälle i rörelse. Gemensamt för båda var ett inkluderande tilltal. Du kunde sitta i Bialystok eller Borlänge och finna en ny och roligare värld på deras sidor utan att egentligen veta vem Brooke Astor, earlen of Drogheda, Mark Lebon eller Nellie Hopper var. Gemensamt var också den generösa, vidsynta blicken på världen. Perspektivet var anglosaxiskt, syftet var förströelse, men det fanns även en viktig, seriös och upplysande sida hos dem.

Middag för Helmut Newton igår kväll. Philip Roth var något av en besvikelse. Jag har

alltid funnit honom fängslande på bilder och i skrift, men i verkliga livet är han som en revisor. Även om hans lysande ogina ögon, jag erkänner det, antyder något mer intressant. Norman Mailer kom också. Jag tror att han blev lite stött av att se Roth i vårt hus.

När Tina Brown nu låter oss läsa utdrag ur hennes dagbok finns det inte mycket gemensamt med de senaste tio årens *Mortified*-rörelse – i Sverige känt under namn som *Helt Privat* eller *Skambyrån* – det vill säga: teater- och klubbkvällar där vem som helst, känd som okänd, läser upp valda delar ur sina gamla dikter eller dagböcker. Skulle chansen dyka upp, gå och lyssna. Det är roligt, rörande och ger en hjärtnupen kärleksflash tillbaka till aningslösa, yngre dagar.

Inte för att Tina Brown inte bekänner aningslösheter. Där den absolut största är att det tog henne fem och ett halvt år på Condé Nast i New York att förstå sitt eget värde i pengar. Det krävdes ett samtal till superagenten Mort Janklow, en del av hennes sociala umgänge, för att få ett kontrakt på 600 000 dollar om året under fem år plus en miljon dollar i bonus efter tre år, lånet på den egna lägenheten betald plus en lägenhet till föräldrarna, »

samt deras vårdkostnader betalda för all framtid. Och ett klädkonto. Utan större ansträngningar från Janklows sida. Hon klarade bara inte riktigt själv av att hålla den förhandlingen med den milt sagt tve-tydige Condé Nast-ägaren Si Newhouse (som dog i höstas). Detta trots att hon hade vänt den tidigare blödande och annonsfattiga *Vanity Fair* till att bara under perioden januari-mars 1989 dra in 1,4 miljoner dollar i ren vinst. Det var, för övrigt, just den upplysningen som fick henne att äntligen agera.

Dagboksanteckningen ovan är bara en av många liknande av häpnadsväckande namnuppräknings, men just denna från fredagen den 22 april 1988 ger en hint om att det är att vara i alltings mittpunkt med rätt sorts briljanta människor som hon värderar allra högst, högre än hög lön. Att på något sätt få hålla tiden i handen. Så nära att du kan känna dess and- dräkt och skärskåda varena rynka. Att få lyssna på vad den säger – hon har ett fantastiskt öra för oneliners och replik- skiften – och att sedan, vilket man mär- ker att hon njuter av mest av allt, få beskriva detta i några snabba snärtiga meningar.

Så är då detta dagboken om *Zeitgeist* och hur man fångar den? Ja, fak- tiskt. Och nej, inte riktigt. I alla fall inte hur man tror att det ska vara. Den största överraskningen är nämligen att trots att Tina Brown på riktigt klev fram som skribent under punkeran i London och blev oväntad chefredaktör på *The Tatler* som 25-åring 1979, där hon och hennes glada gäng av Oxfordvänner höll en extremt punkig och roande lössläppt respektlöshet mot sin adliga läsekrets (med mottot: "the magazine that bites the hands that reads you"), så är det inte i energin hos sina jämnåriga som Tina har sitt privatliv. Den verkar uteslutande till- höra arbetslivet där hennes fantastiska öra för stora och små trender ihop med hennes snabba och beslutsamma respons där hon anar ett spännande skeende – klassiskt voyeuristiskt journalistbeteen- de alltså – tjäna henne väl.

Den privata Tina Brown, i alla fall det hon väljer att visa upp, har istäl- let en överraskande gerontofil läggning och hänger nästan uteslutande med bra mycket äldre personer. Dagboken rym- mer inte ett ord om 1980-talets kreativa nattklubbsscen på Billys och The Wag i London, eller New Yorks svängiga latino salsouliscon och den knoppande hip- hopexplosionen – ställen där man borde hitta en het krönikör av sin tid.

Istället varnar hon redan i förordet för att 1983-1992 för hennes del var år spen- derade med Reagan-erans förmögna

elit på Manhattan, i Los Angeles och the Hamptons i den överhettade bubblan på Condé Nast, världens glittrigaste och mest glamourfokuserade förlag. Och det stämmer bra som beskrivning. Det är ett förvisso mycket aktivt men också mycket respektabelt, extremt statusmedvetet och brokadbehängt sälls- och

Omtalat omslag: varför dölja graviditet?

värdinneliv hon beskriver.

Hela Tina Browns karriär tar fart till stor del tack vare hennes vänskap med just en betydligt äldre person. Hon var ett rebelliskt barn, dotter till en film- producent och en före detta assistent till Laurence Olivier, som blev utslängd från tre olika privatskolor för attitydpro- blem men ändå mirakulöst nog kom in på Oxford som 17-åring efter en intervju med "tre nedlåtande universitetslärare som bara ville veta om du kunde tänka". Resten skulle Oxford ta hand om.

Där upptäckte hon mycket riktigt gläd- jen i att djupanalysera texter, den unge förföraren Martin Amis, som hon föll för efter en konversation om vänstertidskrif- ten *The New Statesman*, och journalis- tik. Som skribent på studenttidningen *Isis* fann hon att allt man hör och läser som får ens antenner att vakna är det fullt möj- ligt att få reda på ännu mer om genom att lyfta telefonluren och ställa en drös påträngande frågor. Och att det inte finns något roligare på denna jord än den energi som uppstår när man ska skicka en tid- ning till tryck. Vilket faktiskt är helt sant.

Hon ger sig själv uppdraget att i en serie om kända Oxford-elever intervju

kritikern och krönikören Auberon Waugh, legendarisk konservativ fritän- kare och son till hennes litterära hjälte Evelyn Waugh, detta trots att denne hade blivit utslängd från Oxford på grund av otillfredsställande resultat. Waugh blir så förtjust i Browns kvicka hjärna och slagfärdighet att han bjuder henne till en av det satiriska nyhetsmagasinet *Private Eyes* mytomspunna luncher

på våningen ovanför Sohopu- ben Coach & Horses. Detta var på sin tid, men kanske inte för riktigt alla, lika coolt som att bli inbjuden backstage till en Dylankonsert.

Som ett tack för förtroendet bevisar sig Brown som journa- list genom att skriva en artikel för *Isis* om denna lunch och dess del- tagare i *Private Eyes* obarmhärtiga anda. Auberon Waugh blir såklart ännu mer charmad och ser det som sin uppgift att generöst dela med sig av alla sina kontakter till denna unga orädda talang. Det blir också star- ten på en vänskap som håller i årtion- den och en lika lång brevväxling. En av dessa kontakter är den berömda skvallerkrönikören Nigel Dempster, som också är den som rekommende- rar den kämpande societetstidskrif- ten *The Tatlers* nye ägare, en glad fast- ighetsutvecklare från Australien som ville äga en tidning, att satsa på frilans- journalisten Tina Brown som ny chefre- daktör.

Just *Isis*-artikeln, samt en del mindre texter i *The New Statesman*, är anledningen till att *Sunday Times* chefredaktör Harold Evans ber om ett möte. Tina och han blir ganska omgående ett par. Hon är 22. Han är 25 år äldre och gift. En vida omskri- ven skandal i England. De gifter sig 1981 på Grey Gardens i East Hampton – jaja- män, societetsdrottningarna Big och Little Edies berömda hem – då ägt av *Washing- ton Posts* chefredaktör Ben Bradlee (vars mormors bror startade *Vanity Fair*) och journalisten Sally Quinn. Bland gästerna märks Nora Ephron, franska *Vogues* chef- redaktör Joan Juliet Buck, samt redaktö- ren och författaren Anthony Holden.

Det måste sägas att på sina ställen är *The Vanity Fair Diaries* som en *Absol- utely Fabulous*-sketch. Speciellt när Tina Brown är väletablerad i USA. Det är "names, names, names!" Inte alltid så intressanta, då deras karaktärer inte fram- träder tydligare än att de är jättejätterika. Hon gör ett antal fascinerande och sorg- liga observationer om hur det måste vara att vara gift med dessa Masters of the Uni- verse. Litet förvånande är att det ändå ofta är det sällskapet hon väljer. Kanske är det för de obetalbara konversationerna.

Som när Nan Kempner pratar om sin man börmagnaten Thomas Kempner.

"Jag mår så bra nu när Tommy är tillbaka. Att sparka ut honom efter att ha fått skit i 37 år är det bästa jag har gjort."

"Vart tog han vägen när du hade sparkat ut honom?" undrade jag.

"Till gästrummet en trappa ner", sade Nan. "Det var dags för honom att få klart för sig hur det är ute i den hårda verkligheten. Så han fick lägga sina egna beställningar till kocken, själv göra upp sina middagsplaner och själv ge sin egen tvätt till hushållerskan."

Där boken på riktigt gnistrar är när hon beskriver chefredaktörskapet. Hon är lysande på att komma upp med originella artikelidéer, har det djärva öga som behövs för att välja det precis lagom kontroversiella omslaget och förstår att det är i de små, små detaljerna – en finurlig

detta beskriver hon så att jag blir rusigt lycklig över att detta faktiskt är mitt eget yrke också. Nog för att jag visste att det var kul, men hon gör det barmhävande större. Under sin tid på *Vanity Fair* höjer hon också frilansarvodena så mycket att andra tidningar skriver om det som något remarkabelt.

När *New York Times* kallar henne *the gold-dust fairy* är det för hur hon drog upp en upplaga från ingenting till över en miljon. Men lika mycket borde hon hyllas för hur hon uppfann ett tidskriftsegment. Hon behandlade de intellektuella som filmstjärnor och gav filmstjärnorna en intellektuell polish. Som även läsarna kunde spegla sig i.

I Sverige gjorde publicisterna Lars-Peder Hedberg och Richard Ohlsson en fin version av ett glamoröst kvalitetsmagasin med *Vanity Fair* som förlaga, kallat *Intrig*

"Det måste sägas att på sina ställen är The Vanity Fair Diaries som en Absolutely Fabulous-sketch. Det är 'names, names, names!'"

bildtext, en rolig ordvändning på innehållssidan, ett skämt för de insatta i Nästa Nummer-texten – som du bjuder dina läsare på extra kärlek och kvalitet. Hon söker ständigt det spektakulära levererat på en betongbotten av solid journalistik. Flyhänt, välinformerat och oväntat. Detta är hennes kännetecken som redaktör.

Men där hon verkligen excellerar är i den instinktiva känslan för hur man bygger sina redaktionella team. Hur väl hon förstår att det krävs kreativa vildhjärnar som Michael Roberts, Nicholas Coleridge och Annie Liebovitz i långa, lösa tyglar, samtidigt som man måste ha stadiga, skarpa och pålitliga personer nära sig. Som Gabé Dopelt, drottningen av Get Shit Done, både under Tina Brown och Anna Wintour. Plus redaktörer som Chris Garret och Sarah Giles; de flesta lojala år efter år.

Hennes geni är också att anställa rena intervjufixare, som designern Carolina Herreras man Reinaldo Herrera, markis och före detta nyhetsankare från Venezuela, som har charm, energi och unika kontakter över hela världen. Hon förstår även att på stående fot erbjuda ett frilanskontrakt åt Dominick Dunne när de hamnar bredvid varandra på en middag. Det är i samtalen med dessa kolleger, och många fler därtill, hon snappar upp Zeitgeist. Och hon har modet att utropa det.

Hennes kärlek till redaktörskapet, att läsa texter med pennan redo, hitta på rubriker ihop med människor som utmanar dig att bli bättre och fyndigare, att få den där intervjun som alla är ute efter. Allt

(där jag själv tillhörde redaktionen) under åren 1992–1995. Snygg, smart och med utmärkt djupdykande långläsning om allt från Christina d'Otrante och Binfeld till Bill Gates, mixat med fantastiska foton på årets svenska societetsdebutanter. Om nu något sådant hade funnits i Sverige. Kanske var det en brist på den typen av läsare som finner ett nöje av det stjärnbestrodda och det lekfulla som gjorde att tidningen inte levde längre än så.

I *The Tatler* var det just Tina Browns radikala vändning av hela debutantfenomenet, där hon under pseudonym med jämna mellanrum och med övermaga och eleganta formuleringar utnämnde de mest eftertraktade ungarlarna – med egen eller ärvd förmögenhet – som drog båda könen till tidningen. Ett typiskt uttryck för hennes feminism-by-doing. Hon återkommer vid flera tillfällen i dagböckerna till hur hon inte kan förstå hur man kan referera till hennes kön på ett sätt som man aldrig skulle göra med en man. Hur man inte verkar se att hon ger sig själv utrymme att lyckas. Och hur hon behandlar kvinnor och män jämlikt. Det berömda *Vanity Fair*-omslaget med en naken och höggravid Demi Moore är ett exempel på detta – ett beslut som kom av att Tina Brown hade ledsnat på att dölja sina egna graviditeter i täckande tältsjok. Det kan verka bisarrt nu, men för USA var det tydligen

en uppenbarelse att kvinnor såg ut så mot slutet av en graviditet. Och att man 1992 visade sig utan kläder.

Att Tina Brown är en till utseen-det mild Lady Diana-kopia finns det en viss ironi i. Vilket hon är den första att erkänna. Tina kände, eller kände någon som kände, många i Diana Spencers värld när hon blev hela världens älskling som nyförlovad dagisfröken. *The Tatler* satt på insidesinformation som tillsammans med den espri och ibland helt sanslösa påhittighet gjorde att tidningen fick en allt högre upplaga. För mig som bodde i London under Tina Browns *Tatler*-år var den lika given i tidskriftshögen som *New Musical Express*. Musiktidningarna läste jag för att jag var en musiknörd. *The Tatler* läste jag för att den var rolig. Tina Brown var också den som i *Vanity Fair* först vågade berätta om den växande krisen i äktenskapet mellan Charles och Diana, för övrigt en artikel hon skrev själv och fick skarp kritik för i England. Varefter alla engelska tidningar citerade henne ymnigt. 2007 kom så hennes bok om Diana, *The Diana Chronicles*, där Tina Brown skildrar Dianas liv vid hovet som något hämtat ur en Hitchcockfilm.

Det var utan tvekan Tina Brown som gjorde *The Tatler* så full av liv och i framkant. Hon införde en ton av sorglös-het med lätt ironiska anslag – ibland nästan som en modern parodi på hjälten Evelyn Waugh's *Vile Bodies*. Det är den tonen och den ökade upplagan, från 10 000 till 100 000 på två år, som gör att Condé Nast köper *The Tatler*. Vilket gör att Tina hoppar av 1983; hon tycker inte att det blir lika roligt när amerikanerna tar över. Men ganska snart därefter får hon ett telefonsamtal från New York. Den nyligen återlanserade *Vanity Fair* funkade inte. Den har inget att säga och hittar inte sina läsare. Och där börjar det episka 1980-tal Tina Brown beskriver i *The Vanity Fair Diaries*.

Men det är också en riktigt bra lärobok i ledarskap, journalistik, feminism och hur man har kul. Hur man går på fest, hänger ute med folk, lyssnar på vad de säger och sätter ihop det i mönster som beskriver ett skeende i tiden. Man kan bara hoppas att den inkluderas i kurslitteraturen på JMK. ✨

Kristina Adolfsson

**THE VANITY FAIR
DIARIES 1983–1992**

TINA BROWN
Weidenfeld & Nic-
holson 2017

Tony och Gordon: motsatser som attraherade varandra.

FOTO: GRAEME ROBERTSON/GETTY IMAGES

Den största bromansen

POLITIK

Det är obegripligt att ingen ännu har skrivit en bok om politiska bromanser. Just i den politiska världen tycks män nämligen vara särskilt benägna att forma dessa nära (men icke-sexuella) relationer till andra män.

Och det har förstås politiska implikationer.

När Fredrik Reinfeldt i ett av tv:s mysprogram fick rita en kurva över sitt liv handlade nästan alla topparna om Anders Borg.

– Men din fru? Din familj då? undrade programledaren.

Den dåvarande svenske statsministern såg oförstående ut.

Och han är inte ensam.

Kärleken mellan Barack Obama och hans vicepresident Joe Biden var uppenbar. Emmanuel Macron och Justin Trudeau tittar stjärnögt på varandra på snart sagt varje internationellt toppmöte, och

här i Storbritannien tänker många på hur bromansen spirade mellan dåvarande premiärministern David Cameron och liberaldemokraternas ledare Nick Clegg. Regeringskoalitionen de bildade tillsammans kallades rentav för ”The Brokeback coalition” efter Ang Lees romantiska cowboyfilm *Brokeback Mountain* om en något mer fysisk typ av kärlek mellan män.

Men den största bromansen i brittisk politik är onekligen den mellan Tony Blair och Gordon Brown. Tony Blairs version av den stormiga relationen kan man läsa om i hans memoarer *A Journey* som kom 2010. Gordon Browns tankar har världen däremot fått vänta på.

De flesta politiker brukar vara snabba med att skriva sina memoarer. Man avgår och sedan börjar bokagenterna ringa. Det är viktigt att skriva fort. Boken måste vara ute till julhandeln och hämnd måste tas på politiska fiender. I Storbritannien brukar man dessutom sälja in de särskilt snaskiga kapitlen till tabloiderna,

eftersom de betalar stora summor för att kunna förhandspublicera.

Gordon Brown gjorde inget av detta. Först nu, mer än sju år efter att han avgått som premiärminister ligger *My life, Our Times* på bokhandelsdiskarna.

Gordon Brown och Tony Blair var två motsatser som drogs till varandra. Gordon var den brummande skotten med hetsigt humör. Fadern var präst i Skotska episkopalkyrkan och det var inget konstigt att sonen blev aktiv inom Labour. Tony Blair däremot var en leende engelsman ur den medelklass som inte drogs till 1980-talets radikala Labourparti i särskilt stora skaror. Tony Blair och Gordon Brown delade kontor som unga parlamentsledamöter i en bortglömd vrå i parlamentsbyggnaden vid Themsen i London.

De bestämde sig för att tillsammans drycka upp Labour med rötterna och omplantera partiet i mitten av brittisk politik. Det fanns inget annat sätt för vänstern att bli regeringsduglig, tänkte de

sig. Detta var under de åren då Margaret Thatcher tycktes styra för alltid.

I boken beskriver Gordon Brown hur han och Tony Blair under denna period stod så nära varandra att de ofta visste vad den andra tänkte utan att några ord behövde yttras. Det var de lyckliga åren.

Länge betraktades Gordon Brown som den naturliga framtida partiledaren, men när Labours ledare, skotten, John Smith hastigt gick bort 1994 var det istället till Tony Blair som partiet vände sig. Och för att göra en lång historia kort har Gordon Brown aldrig riktigt kommit över detta.

Som han beskriver det i boken var Tony Blair vid denna tidpunkt populärare inom partiet eftersom han inte hade tvingats utkämpa lika många interna strider. Gordon Brown däremot var ekonomisk talesperson, det var därmed hans uppgift att säga nej till alla glada socialister som ville lägga pengar på både det ena och det andra i Labours budget. Och det där att stå upp för "ansvarsfull ekonomisk politik" gjorde inte Gordon Brown populär bland partisterna.

På den nu nedlagda restaurangen Granita i Islington i norra London åt Tony och Gordon en berömd middag. Men redan innan dess hade de enligt Gordon Brown bestämt (Tony Blair använder mindre bindande ord i sina memoarer) att Tony skulle vara partiledare men ge Gordon makten över inrikespolitiken. Och under en eventuell andra mandatperiod som premiärminister skulle Tony Blair avgå och stödja Gordon som ny ledare.

Tony Blairs argument för varför han skulle bli partiledare först handlade, enligt Gordon Brown, om att Gordon var ogift och skotte.

– Vi kan inte ha två partiledare i rad från Skottland, sa Tony syftandes på John Smith.

– Du kommer också från Skottland, kontrade Gordon med.

Och Tony Blair var mycket riktigt född norr om Hadrianus gamla mur. Skotte var han dock långt ifrån.

Det "avtal" om maktindelning som enligt Gordon Brown slöts av de två vännerna i samband med den berömda middagen hölls inte. Tony Blair vann tre val och först efter tio år tvingades han bort som premiärminister. Idén som Gordon Brown hade att han som finansminister skulle bestämma över inrikespolitiken delades inte heller av Tony Blair. För vad finns det i så fall kvar för premiärministern att göra? Koka te och invadera Irak?

Äratat av maktkamper mellan Brown och Blair följde. Ofta förlamade dessa

hela regeringen. Gordon Brown beskriver det som att det inte bara handlade om deras olika åsikter i många sakfrågor, utan även om deras olika stilar. Tony Blair sa generellt inte vad han tyckte eller tänkte. Gordon Brown däremot uppfattades ofta som kompromisslös och alltför direkt.

På många sätt var Gordon Brown en formidabel finansminister som kanske aldrig borde ha blivit premiärminister. Inte för att han länge var ogift (och

"Gordon Brown ägnar en stor del av memoarerna åt att kritisera de aggressiva brittiska tabloiderna, och det förtjänar de säkert."

skotte), utan för att det var den ekonomiska politiken som var hans gren. Han höll Storbritannien utanför euron, gjorde den brittiska centralbanken självständig och genomförde reform efter reform som gjorde det brittiska samhället mindre ojämlikt. Samtidigt var det naturligtvis Gordon Brown som översåg stora delar av den avreglering av finansmarknaden, som gjorde att Storbritannien drabbades så hårt av krisen 2008. Här är Gordon Brown i efterhand självkritisk. Kapitlen om ekonomisk politik hör till bokens starkaste. Gordon Brown konstaterar att sedan den senaste vågen av globalisering tog fart på 1980-talet, har finanskriserna i världen kommit dubbelt så ofta som de brukade. Hans egen roll när han 2009 tog initiativ till det krisprogram som många

bedömare menar räddade inte bara den brittiska, utan hela världsekonomin, hade på många sätt förtjänat en egen bok.

Det är utan tvekan Gordon Browns största stund som premiärminister.

My Life, Our Times är en seriös och ofta rätt kall bok. Den som letar efter skvaller hittar inte mycket. Här finns en episod när Silvio Berlusconi försöker ragga upp fotomodellen Naomi Campbell på ett G 20-möte. Man kan också läsa den gulliga berättelsen om hur en av Gordon Browns söner kommer åt högtalarsyste-

met på Downing Street 10 och beordrar all personal att gå hem.

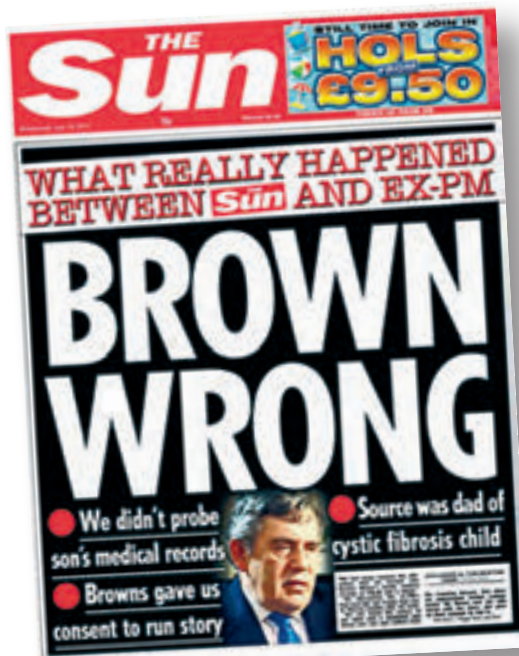
Men så mycket mer än detta bjuds läsaren inte på.

Det obligatoriska kapitlet om Irakkriget heter "Hur vi alla blev vilseledda". Det är med andra ord inte den förväntade skyll-allt-på-Tony-övningen. Gordon Browns version av händelseförloppet är att ingen kunde förstå, förrän i efterhand, att underrättelseuppgifterna om Saddam Husseins tillgång till massförstörelsevapnen var felaktiga. Frågan är hur trovärdig den historieskrivningen är. Utrikesminister Robin Cook såg samma uppgifter som Gordon Brown. Och han var så långt ifrån övertygad av dem att han avgick.

Gordon Brown verkar medveten om att han uppfattas som en duglig finansminister som inte klarade av premiärministerjobbet när det till slut efter tio år blev hans. Han förklarar sitt eget tillkortakommande i den nya rollen med att han inte var någon kommunikatör. Inte någon som kan uttrycka saker på 140 tecken och inte någon som förstår hur man ska visa de obligatoriska känslorna offentligt. Detta kan mycket väl stämma, men låter samtidigt som alldeles för mycket av en bortförklaring. I början av sin korta tid som premiärminister var det just dessa personlighetsdrag som det brittiska folket älskade Gordon Brown för.

De var trötta på den inställsamt leende Tony Blair och lämnade lättade över landet till Brown. Att Gordon Brown förlorade valet 2010 berodde nog mer på att han efter över tio år som finansminister hade slut på idéer. Han lyckades inte lansera något nytt politiskt projekt.

Gordon Brown ägnar en stor del av memoarerna åt att kritisera de aggressiva brittiska tabloiderna, och det förtjänar

Gordon och tabloiderna: det är komplicerat.

de säkert. Å andra sidan var Gordon Brown känd för just sin besatthet vid medier. Som premiärminister var han god vän med *The Daily Mails* kontroversiella chefredaktör Paul Dacre och försökte blidka dennes familjekonservativa och ofta främlingsfientliga läsare samtidigt som han försökte upprätthålla bilden av sig själv som en vänsterman. Det gick så där.

I hög grad är *My Life, Our Times* en rätt sorglig historia: berättelsen om en högt begåvad man som gick bort sig i politiska maktkamper. När det premiärministerjobb han så länge åträdde till slut blev hans klarade han inte av det. Det är den vedertagna berättelsen om Gordon Brown som han själv naturligtvis måste förhålla sig till. Och försvara sig mot. Men kanske slutar historien inte där.

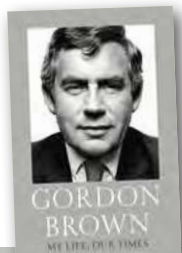
Paradoxalt nog kom en av Gordon Browns stora politiska segrar faktiskt efter att han avgick som premiärminister. Hans beslutsamma ingripande i slutet av den infekterade skotska folkomröstningskampanjen 2014 anses allmänt ha spelat en stor roll i att svänga opinionen mot självständighet.

Där Tony Blair främst kommer att bli ihågkommen för Irakkriget, kommer man att minnas Gordon Brown för hur han ledde världen i att bekämpa den globala finanskrisen och för hans betydelse i denna skotska folkomröstningskampanj. Det är trots allt inget dåligt politiskt arv.

Till skillnad från sin gamle vapen dragare Tony Blair har Gordon Brown dessutom skött sig exemplariskt sedan han lämnade politiken. Ingen lobbyistverksamhet, inga ryska oligarker och inga suspekta konsultuppdrag åt auktoritära ledare. Det är förstås detta som gör att allmänheten lyssnar när han ingriper, som han gjorde i Skottland 2014. Tony Blair åtnjuter inte samma respekt.

Så ställningen mellan Gordon och Tony är nu faktiskt 1-0. Efter alla dessa år. ✨

Katrine Marçal

MY LIFE, OUR TIMES
GORDON BROWN
Bodley Head 2017

Samkönat bröllopspar: Gud förbjuder?

FOTO: ALAMY

Guds rätt i samhället

POLITIK/RELIGION

Hur ska ett liberalt samhälle behandla religion? Den frågan har varit aktuell i flera hundra år och dess aktualitet visar inga tecken på att avta. Tvärtom. Det vanliga svaret, med anor hos John Locke, är att en någorlunda liberal stat måste avhålla sig från att lägga sig i religiösa frågor. Ingen vet något med säkerhet om vilken väg som är den bästa och säkraste för att nå frälsning och evigt liv. Staten kan heller inte tvinga någon att tro. Alltså bör staten lämna sina medborgare i fred så att de på egen hand och efter bästa förmåga kan välja den väg de finner bäst. "Det som framförallt är nödvändigt", skrev Locke i *A Letter Concerning Toleration*, "är att exakt särskilja statens angelägenheter från religionens och att bestämma de rättvisa gränser som skil-

jer dem." Det låter som en lätt och elegant lösning men så har inte visat sig vara fallet. I själva verket skapar Lockes recept åtminstone lika många nya frågor som det besvarar. Den store filosofen så att säga sparkar burken neråt vägen.

Hans inställning är inte heller fullt så tjugig och tolerant som den först låter. Den kom inte till genom upplysta konversationer mellan filosofer, utan genom att Europa var utmattat efter långa och blodiga krig mellan katoliker och protestanter. Man var tvungen att hitta ett *modus vivendi*.

Förhållandet mellan stat och kyrka, mellan det sekulära och religiösa har fortfarande – det vet alla som öppnar en tidning – handfasta konsekvenser och ger upphov till upprörda debatter som ibland övergår i våldsamheter.

I Sverige diskuterades härförleden om en barnmorska bör ha rätt att vägra

utföra aborter eftersom sådana inte var förenliga med hennes kristna tro. Nyligen rapporterades om en i hemtjänsten anställd kvinna som vägrade att köpa fläskkött åt en av de hjälpbehövande som önskade äta detta. Som bekant är muslimmer förbjudna att befatta sig med fläsk.

I USA förekommer flera uppmärksammade fall. Muslimska taxichaufförer som vägrar forsla passagerare om de har sprit i bagaget, bagare som inte vill baka bröllopsstårter åt samkönade par, privata företag som vägrar att inkludera preventivmedel i den sjukförsäkring de erbjuder sina anställda. Och så vidare.

Många av dessa fall slutar i den amerikanska högsta domstolen som på en och samma gång vill slå vakt om religiös frihet, den grundläggande tanken om allas lika värde och att lagar är skrivna för att gälla för alla. Eller är de inte det? Ett i amerikansk och engelsk litteratur ofta citerat fall gäller de indianer, *Native Americans*, som använder peyote – en hallucinogen drog – i sina riter. Drogen var förbjuden, men indianerna hävdade att bruket av den var en del av deras religion. Att förbjuda den vore att inkränkta på religionsfriheten.

Detta är en av de många frågor som den i Oxford verksam filosofen Cécile Laborde tar upp i sin *Liberalism's Religion*. Det är en ofta kompromisslöst abstrakt bok som ibland kan tyckas mer

”Religionen sätts inte i strykkläss, men den kan heller inte generellt räkna med speciella privilegier.”

upptagen av att diskutera med andra filosofer, som Ronald Dworkin och Charles Taylor för att nämna två av de namnkunniga, än att befatta sig med den smutsiga verkligheten. Men efter ofta ganska omständliga diskussioner med sina kolleger så stiger hon ut ur elfenbenstornet och ner i en ofta motsägelsefull praktik.

Vanligen finns det två huvudalternativ: lagen ska gälla lika för alla eller så ska man göra undantag för människors religiösa övertygelser. Huvudbonad i skolan är antingen tillåten eller förbjuden. Om Jamila får bära sin hijab i skolan så ska Bosse få ha sin basebollkeps. Eller så får båda två gå barhuvade. Om katolska kyrkan har rätt att vägra anställa kvinnliga präster så ska också andra organisationer ha rätt att fritt bestämma vem de vill anställa.

Laborde menar att båda sidor har goda argument för sin sak. Staten bör i görligaste mån avhålla sig från att bestämma hur en religion ska praktiseras och avgöra vad som är väsentligt för de troende, men den bör också se till att lagar och förordningar tillämpas lika. Att vi alla är lika

inför lagen får inte vara tomma ord.

En liberal stat, hävdar Laborde, har som en av sina uppgifter att stifta lagar som stakar ut vad som är rätt och fel, men samma stat måste vara väldigt försiktig när det gäller frågor om vad som är ont och gott. Enskilda människor måste själva inom vida ramar ha rätt att utforma sina livsprojekt så som de själva finner bäst. Det får aldrig bli den liberala statens uppgift att döma mellan ett livsprojekt som syftar till att bli pelarhelgon i Sahara och ett annat vars mål är att bli hedgefondförvaltare på Wall Street.

Laborde skriver att det är fel väg att gå att göra religionen till en skyddad verkstad, men det innebär inte att den kan behandlas hur som helst. Istället försöker hon att lyfta upp debatten till ett högre plan där religionen bara är en del av samhället som då och då faktiskt kan förtjäna speciell behandling. Hon komplicerar bilden och gör det svårt för att inte säga omöjligt att ge ett rakt svar på hur man löser konflikten mellan Jamila och Bosse, liksom vad gäller i konflikten mellan företaget som vägrar att betala för preventivmedel och dem som anser att en sådan vägran är ett hot mot kvinnors makt över den egna kroppen.

Det gäller inte bara att dra gränser mellan religion och resten av samhället – först måste man avgöra vem som har rätt att dra den gränsen. På den sista frå-

gan är hon klar. Endast staten kan dra den gränsen – staten måste, kanske godtyckligt, bestämma var gränsen går mellan det sekulära och det religiösa. Gränsen är inte naturgiven utan bara mer eller mindre rimlig. Ska till exempel scientologin räknas som en religion eller bara som en sekt? De som påstår sig dyrka fornnordiska gudar, ska de ha samma privilegier och åtnjuta samma skydd mot statliga ingripanden som de som bekänner sig till romersk-katolska kyrkan?

Laborde vänder sig inte mot religionen som sådan, utan mot en enligt henne kanske aldrig direkt uttalad men ändå alltför snäv och provinsiell definition av vad religion är. Den vanliga definitionen är utformad efter lutheransk kristendom. Martin Luthers ”Här står jag och kan inte annat” blir paradigmet för den religiösa människan; religion handlar om den enskildes förhållande till Gud, som i detta fall har många drag av kristendomens gud. Det fungerade länge i någotsånär homogena samhällen men gör det inte alls i alltmer heterogena sådana där olika

religiösa grupper måste samsas inte bara med varandra utan också med en växande grupp som inte har någon religion alls.

Laborde är restriktiv med legala undantag för religiösa övertygelser. Men undantagen hon vill acceptera ser olika

Fläskkött till middag: vem bestämmer?

FOTO: ISTOCKPHOTO

ut. Ett format passar inte alla. Det skulle vara absurt och djupt kränkande att försöka tvinga den katolska kyrkan att präst-viga kvinnliga ateister. Här har de rätt att diskriminera, men den rätten sträcker sig inte till de fall när det gäller att anställa till exempel trädgårdsmästare. Men så länge en kyrka är ett frivilligt samfund som människor har rätt att lämna utan repressalier så ska den, i en liberal stat, ha vida befogenheter att utan yttre inblandning sköta sina inre angelägenheter.

Men alla undantag är inte lika. Vissa legala undantag tvingar andra att bära kostnader, andra gör det inte. Den som vägrar att äta griskött gör vanligen inte livet svårare för sina fläskätande medmänniskor. Men den som inte vill arbeta på en fredag eller som vägrar att bära vapen, tvingar andra att äta sig dessa uppgifter. Men inte heller här är Laborde dogmatisk: om en har rätt att gå till kyrkan på söndag vore det fel att förvägra en annan att gå till moskén på fredag.

Här finns inga absoluta regler. Istället inför hon något som hon kallar *integrity-protective-commitments* (IPC), alltså sådana religiösa och moraliska övertygelser som går till själva kärnan av vad en individ anser sig vara – de är konstituerande delar av det egna jaget.

Och vem ska då avgöra vad som är IPC? Det kan bara en enskild människa göra när hon ställs inför sin Gud eller inför sitt eget samvete. Trots att Laborde själv verkar positivt inställd till både abort och samkönade äktenskap, så är hon villig att lyssna på motståndarsidans argument. >>

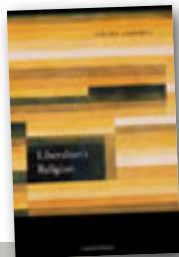
Istället för att se religion som något enhetligt löser hon upp begreppet i olika beståndsdelar. Mot slutet av sin bok skriver hon: "Liberaler behöver inte konstruera religion som en på tro grundad, individuellt omfattad och frivilligt vald uppfattning av det goda. Liberala värden kan försvaras genom att tydliggöra hur staten och lagen förhåller sig till en mängd vitt skilda inslag i religionen – samvete, påstådda sanningar, kultur, livsplaner och preferenser, sätt att umgås, politisk ideologi, social sammanhållning, sätt att leva – alla inslag som också finns i icke-religiösa livsuppfattningar." I själva verket visar det sig att begreppet religion i mångt och mycket är en ganska sen västerländsk konstruktion som inte riktigt passar när det handlar om till exempel afrikanska riter och danser, kinesisk konfucianism eller japansk shintoism. I bästa fall finns det en familjelikheter, för att använda Wittgensteins ord, mellan alla dessa fenomen.

Om man på detta sätt plockar sönder religionen – *disaggregating religion* är Labordes uttryck – blir problemen om förhållandet mellan stat och religion lättare att hantera. Religionen sätts inte i strykclass, men den kan heller inte generellt räkna med speciella privilegier. Den blir ett inslag i den liberala staten som den då och då kan hamna i konflikt med, men som vanligen kan räkna med en fredlig samexistens. Just denna prövande inställning är liberalismens religion.

Den som i Labordes noggrant argumenterade, ibland för en icke-filosof så påfrestande, bok hoppas finna *slam-dunk argument* för den ena eller andra sidan kommer att bli besviken. Boken tecknar sällan relationen mellan stat och religion i svart och vitt utan snarare i gråskalor. Det gör den kanske mindre upphetsande men till slut mer

användbar för den som vill navigera i en ofta grådiskig verklighet. ✨

Carl Rudbeck

**LIBERALISM'S
RELIGION**
CÉCILE LABORDE
Harvard University
Press 2017

Muslimska brödraskapet: skriften finns på väggen.

FOTO: AMR ABDALLAH DALSH / TT

Bröder vid skiljeväg

RELIGION

Muslimska brödraskapet (MB) har blivit ett begrepp som nästan varje människa kan associera till en rörelse eller organisation som på något sätt har med islam att göra. Värre blir det när man ska diskutera detaljerna om vad det är för slags organisation. Inte minst beror det dels på att organisationens ledning genom historien har byggt upp ett nätverk som man har hållit så hemligt som möjligt, dels på att dess budskap och målgrupp ser annorlunda ut i Europa än vad de gjorde i Egypten där organisationen en gång bildades. MB:s maktambitioner har lett till att dess medlemmar stän-

digt har förföljts av regimen i Egypten. Periodvis har dock organisationen lämnats ifred, eftersom den tar hand om den välfärd som staten inte förmår att leverera. MB har därför kunnat bygga upp sin maktbas genom riktade åtgärder mot en stor fattig befolkning.

Det innebär att MB bygger och administrerar både skolor och sjukhus. I Europa och i Sverige saknas de omständigheter som har legat till grund för MB:s växande makt. Välfärden fungerar vanligtvis hyfsat i länder som enklast kan beskrivas som fria och sekulära. Ett löst nätverk av organisationer som anknyter till MB riktar därför istället sitt budskap mot regeringars bidragssystem. Samtidigt försöker nätverken hemlighålla sina kopplingar till MB.

Naturligtvis är det inte förvånande att en organisation med politiska målsättningar som verkar i det fördolda väcker oro och en rad frågor hos allmänheten. Men faran är att om något otydligt ska jagas för att avslöjas eller blottläggas kan detta leda till att oskyldiga människor blir misstänkliggjorda, inte minst om MB görs synonymt med fromma eller troende muslimer.

Det finns trots allt mycket forskning kring rörelsen i Mellanöstern och i Europa. I Axess nr 4/2014 presenterade jag Shadi Hamids bok *Temptation of Power*, som ger en inblick i hur MB har agerat i några av länderna i Mellanöstern. Vad som har blivit ett standardverk om MB:s verksamhet i Europa är Lorenzo Vidinos bok *The Muslim Brotherhood in the West* (2010). Dessa forskare har också varit två av de starkaste rösterna för att inte stämpla MB

"I princip lyckades Muslimska brödrskapet i maktposition inte med mycket mer än att göra väljarna besvikna."

som en terrororganisation utan att snarare se rörelsen som ett integrationsproblem, eller som ett hinder för ett möte i Europa mellan muslimer och européer. En jämförelse mellan hur forskare tittar på MB i Mellanöstern och i Europa visar att kunskapen om MB:s verksamhet i Mellanöstern och i Nordafrika är mycket djupare. Organisationens uppbyggnad, de olika nätverken och ledande personligheterna är kända och presenteras detaljerat. Rörelsens verksamhet i Europa är inte genomlyst lika detaljerat. Istället handlar det mer om hur olika kopplingar ser ut mellan olika islamiska nätverk och organisationer, som man på olika sätt associerar till MB. En av orsakerna till detta är att MB i Europa fortfarande är i en formativ fas utan att egentligen ha lyckats hitta sin roll.

Så varför har MB svårt att finna sin nya roll i Europa? En viktig del av svaret finns i Kahlil al-Ananis senaste bok *Inside the Muslim Brotherhood*. Boken ger en detaljerad inblick i hur rörelsen är uppbyggd och hur den har fungerat i Egypten där den grundades år 1928. al-Anani bedömer i likhet med Hamid att MB går stärkta ur förtryck framförallt i Egypten. Men vad som är unikt med al-Ananis bok är att han utvecklar hur MB producerar en MB-identitet som formar varje medlem från att vederbörande tar de första stegen in i organisationen. Just resonemangen kring identiteten blir intressanta och lärorika i kraft av al-Ananis djupa kunskaper. Han påpekar att det främst är tack vare identitetsskapandet som MB har lyckats överleva förföljelse och förtryck i Egypten.

Genom ett religiöst budskap anpassat till en politisk verklighet rekryteras nya medlemmar, och al-Anani understryker att medlemmarna inte bara är religiösa ledare, utan också bör ses som politiska aktivister med ambitionen att förändra samhället.

Medlemmar möts av ett nätverk som har avdelningar för allt från välfärd och skolgång till en mängd olika sociala aktiviteter. MB organiserar studiecirkel, utflykter, konferenser och seminarier. Varje underavdelning har ett tydligt ledarskap och tydliga hierarkier. Där stolen är svag, där människor är fattiga och välfärd saknas, är MB starkt. De sociala aktiviteterna som varje medlem förväntas delta i med jämna mellanrum är också det som successivt formar en identitet och en övertygelse om att samhället behöver förändras. MB ger varje medlem en reli-

giös och politisk utbildning som ska verka och fungera i vardagslivet. Medlemmar förväntas anta de normer, beteenden och den världsbild som förmedlas av MB.

Varje steg inom organisationen följs av socialisering och indoktrinering anpassad till medlemmens ålder, aktivitet och personlighet. Det krävs att man följer sina ledare utan att ifrågasätta vare sig deras status eller den ideologi som förmedlas. Ledningens insikt om att säkerhetsorganisationer försöker penetrera organisationen leder också till att

antagningsprocesserna för nya medlemmar är krångliga. al-Anani beskriver hur det kan ta flera år för en medlem att antas och sedan stiga i graderna. För varje steg avger medlemmen ett löfte om att vara lojal mot Gud, organisationens idé, dess struktur och dess ledare. Samtidigt krävs det att man hemlighåller hur organisationen fungerar och vilka lojalitetslöften som avges. Därmed är det också näst intill omöjligt att avslöja vem som är eller inte är medlem i MB.

Medlemmar uppmanas att gifta sig inom organisationen. Starka band mellan familj och medlemmar är en av grunderna på vilken identitet och världsbild formas och utvecklas. Genom att utveckla nätverket och organisationen genom personliga relationer, anses samhället justeras successivt nerifrån och upp. Enligt al-Anani ser MB individen som den minsta beståndsdelen som formar ett samhälle. Därefter påverkas familjen, släkten och så vidare. Men det är också genom dessa gemenskaper som identiteten gestaltas och fördjupas. Identiteten som anknyter till rörelsen är dynamisk och utgår ifrån att medlemmar också har ett liv utanför organisationen.

Det livet präglas dock av rörelsens värderingar och världsbild, men ger i första hand varje medlem en möjlighet att verka i samhället och göra en professionell karriär. al-Anani påpekar att vad som skiljer MB från andra organisationer är just att varje medlem förutsätts kunna hantera olika identiteter för att därigenom i vardagens många olika sammanhang kunna sprida rörelsens ideologi. De täta och intima band som växer mellan medlemmarna är enligt al-Anani den resurs som gör att organisationen har klarat sig genom omgångar av statlig förföljelse framförallt under Hosni Mubaraks regim i Egypten från år 1981 till 2011.

MB:s ambition är, enligt al-Anani, att långsamt och målmedvetet verka för reformer i samhället snarare än att provocera fram konflikter eller revolution. Medlemmar måste anpassa sig till fem principer: brödraskap, lydnad, vaksamhet, uppoffring och integritet. Utifrån dessa principer kan en medlem inleda sin verksamhet som funktionär och utföra de tjänster som MB:s ledning beordrar. Det breda nätverket gör det också möjligt att alltid fylla på med nya ledargestalter om det skulle behövas.

Mot slutet av boken konstaterar al-Anani dock att MB:s maktinnehav i Egypten från juni 2012 till juli 2013 innebar en stor förändring för organisationen. I princip lyckades MB i maktposition inte med mycket mer än att göra väljarna besvikna. Därmed kunde Abd al-Fattah al-Sisi träda

Abd al-Fattah al-Sisi: lät kvasten gå.

FOTO: GETTY IMAGES

fram och städa undan MB med full kraft utan att möta mycket till motstånd. Flera MB-ledare dömdes till livstids fängelse, andra till dödsstraff och i princip alla organisationens tillgångar beslagtogs. Aldrig tidigare har MB varit så nära att krossas fullständigt.

Vad det kommer att leda till på sikt för MB är mycket svårt att säga. För närvarande är motsättningarna inom rörelsen och enigheten om hur den bäst bör utvecklas omfattande. Naturligtvis får det konsekvenser även för rörelsens verksamhet i Europa.

Boken av al-Anani är en av de bästa genomgångarna av MB som hittills har skrivits. Vad den i första hand tydliggör är hur rörelsens identitet i Egypten har formats genom att man mobiliserar ett motstånd mot en förtryckande militärregim. Det är också svaret på min inledande fråga om varför MB tycks ha svårt att finna sin roll i Europa. Ty den fiende i form av en förtryckande militärregim som har format MB mer än något annat finns inte i Europa. Istället möts rörelsen och dess sympatisörer av frihetliga, sekulära demokratier. Något sådant har aldrig förekommit i de länder i Mellanöstern där MB har verkat. För att kunna etablera sig och återskapa en lika stark och bred rörelse som den i Egypten, behövs en ny fiende att definiera sig emot. I Frankrike får MB-associerade grupperingar inte stöd från mer än 9 procent av den muslimska befolkningen, enligt en stor studie gjord av Institut Montaigne.

Lorenzo Vidino och Shadi Hamid påpekar hur viktigt det är att Europas regeringar är smarta i hanteringen av rörelsen. al-Ananis utmärkta bok bekräftar den ståndpunkten. Men

inte mycket tyder på att man här har för avsikt att ta intryck av deras uppmaningar och kunskaper. ❀

Eli Göndör

INSIDE THE MUSLIM BROTHERHOOD
RELIGION, IDENTITY,
AND POLITICS
KHALIL AL-ANANI
Oxford University
Press 2016

Gertrude och Alice: den senare var ingen novis vid spisen.

FOTO: GETTY IMAGES

En fest för livet

KOKKONST

I min kokbokshylla i köket i Washington står naturligtvis Julia Childs *Mastering the Art of French Cooking*. Just denna upplaga trycktes inför 40-årsdagen av första utgåvan 1961.

I en artikel om klassikern konstaterade jag att den ter sig gammaldags, varpå ett ampert brev kom från den som hade översatt boken till svenska. Jag hade helt fel fick jag veta, utöver att timpenningen hade uppgått till cirka 8 öre. Efter ytterligare dryga 15 år håller jag fast vid samma åsikt. Är det någon som känner för skinka fylld med svamp som kokats i madeira? Men jag tillstår gärna att olika tillagningsätt förklaras pedagogiskt och att recepten är lätta att följa.

Icke förvånande upptar tv-matmamman Julia Child mer utrymme än övriga omskrivna amerikaner i Justin Springs *The Gourmands' Way*. De levde alla kortare eller längre perioder i Frankrike och bidrog var

och en på sitt sätt till att franska mattraditioner och franskt vin gjorde intrång i det USA som under 1950- och 60-talen ställde fram köttfärslimpa, sås och potatis med äppelpaj till efterrätt på middagsborden. Med iste, lemonad eller blaskigt kaffe till. Ett ökat välstånd och den glamourösa presidenthustrun Jacqueline Kennedy med franskt påbrå bidrog till intresset.

Varför ska då en svensk läsekrets bry sig om en amerikansk bok om fransk kokkonst? En berättigad fråga som kan besvaras med att den bjuder på ett koncentrat av den kulinariska historien i Frankrike. Från Ludvig XIV:s kock François Vatel, som störtade sig över ett svärd i djup skam över en försenad fiskleverans, till den nyligen avlidne förnyaren bakom nouvelle cuisine, Paul Bocuse.

Den som har läst *Alice B Toklas självbiografi* och M F K Fishers krigsårskokbok med den suveräna titeln *How to Cook a Wolf* torde också känna sig frestad. Spring har lagt extra möda på porträttet av Toklas efter Gertrude Steins död 1946.

”Olney talade om måltiden som en estetisk upplevelse och jämförde med improvisation inom jazzen.”

Stein hade testamenterat sin ovärderliga konstsamling till Toklas, som dock inte kunde göra anspråk på den i egenskap av trogen sambo – utan juridiska rättigheter – under de decennier då de bägge var mittpunkt i de avantgardistiska författar- och konstnärskretsarna i Paris.

Några pengar till kokerska fanns inte längre, men Toklas var ingen novis vid spisen. Hon samlade på kokböcker, odlade grönsaker vid det hyrda sommar-slottet och fick ta över matlagningen när paret tvingades lämna Château Châleu under andra världskriget.

Kanske, tänkte Toklas, kunde hon tjäna lite på att skriva artiklar i amerikansk press. Eller en kokbok som pendang till självbiografen (som ju som alla vet författades av Stein)? Det blev det senare för den 75-åriga Toklas, som i förordet skrev att ”fastän jag är född i Amerika har jag bott så länge i Frankrike att båda länderna tycks som mina, och eftersom jag känner och älskar båda tog jag mig före att fundera över skillnaderna i matvanor och synen på mat och kök”.

Toklas införlivade ”ett knippe *canibus sativa*” i ett recept hon fått av en god vän. Denna ”hashish fudge” är ”paradissisk”, berättade hon och tillade att örten ”plockas och torkas... medan plantan fortfarande är grön”. Den var också olaglig och till en början ströks receptet i den amerikanska upplagan. Spring kan berätta att Toklas hade råkat återge ordvändningarna ur ett brev från Stein, och att hon blev mycket ledsen över en spetsig notis i den då inflytelserika *Time* om hennes och väninnans ”gay old times”. Tidsskriften följde upp med en positiv recension, liksom *The New Yorker*. Spring konstaterar att kokboken, som sålde mycket bra efter cannabisskandalen, utgör en helt egen genre, ”varken kokbok eller memoarer, utan en flink, briljant komisk hybrid”.

Julia Child är den enda av de sex som hade genomgått formell utbildning, på Cordon Bleu. Berättelsen om hennes och den mer världsvane maken Pauls ankomst med atlantångare till Frankrike har upprepats många gånger av dem själva, av reportrar och biografiförfattare. Lunchstoppet med ostron, sole meunière och en flaska Pouilly Fumé på La Couronne i Rouen på väg till Paris blev ett ljuvt uppvaknande för hennes smaklökar. Paret installerade sig i Paris och kunde leva ett lyxigare liv än vanliga ambassadtjänstemän tack vare Julias anseende. Dollarn var dessutom urstark under den här perioden och

lät i synnerhet en av de andra i Springs bok, journalisten AJ Liebling, njuta av allt som dukades och hålldes upp.

De båda – franska – medförfattarna till *Mastering the Art of French Cooking* syns inte lika mycket idag, deras namn är Louise Bertholle och Simone ”Simca” Beck. Spring ger rejält med utrymme åt den kunniga Beck, även hon förmögen eftersom hon tillhörde familjen som tillverkade benediktinlikör. Hon träffade Julia Child på ett cocktailparty och de blev snabbt vänner trots många olikheter. Fler än en kallade henne snobbig.

Den folkära Julia Child hade en enorm betydelse för popularisering av fransk mat och av matlagning i hemmet i stort genom sina tv-serier. Enligt Spring anpassade hon sig mer och mer till amerikanska vanor (enklare ingredienser, tonvikt på snabbhet). Istället framhåller han Richard Olney som en på lång sikt mer inflytelserik ”foodie”. Han var född i Iowa, homosexuell; han for till Paris för att måla, men kom att koncentrera sig på mat och vin, så småningom i sin enkla villa på en olivodling i Provence. Olney grundlade en livslång vänskap med Simca Beck, som i sin tur sa ”Richard... är i sanning en av de bästa franska kokar jag känner till, på många sätt ett geni”. Olneys *The French Menu Cookbook* återfinns på åtskilliga listor över de bästa kokböckerna någonsin och utsågs till och med till den allra bästa av *The Guardian*. Tonvikten på enkla, lokala råvaror påverkade en ny generation amerikaner, däribland Alice Waters, känd för sin banbrytande restaurang Chez Panisse i Kalifornien.

Justin Spring är mycket kritisk till M F K Fisher – en slarvig, okunnig lögnerska när det kom till faktiska meriter, men med litterära talanger nog för att ”väva ihop lockande gastronomiska äventyr”. Han tryfferar med fler beska omdömen om berömda profiler, till exempel James Beard som betraktas som det moderna amerikanska kökets gudfar. Han återger vidare Olneys spydigheter om Fishers hönshjärna och Childs ”socker-glaserade vassa tunga”.

Den sjätte och sista huvudpersonen hette Alexis Lichine och byggde upp ett vinimperium på båda sidor av Atlanten. ”Han var verksam i vinbranschen för att tjäna pengar och det gjorde han genom att frakta goda franska viner till USA och sälja dem dyrt.” Spring beskriver Lichine som en nytänkare i det traditionsbundna Bordeaux och slipad i kontakterna med inköpare på amerikanska krogar. Under säljturnéerna undrade åhörarna hur de skulle kunna få samma konnässörsnäsa och konnässörsgom som han. ”Köp en korkskruv och använd den.” Lichine skrev flera böcker om vin och i eftermälen stod att han ”älskade Frankrike men hatade fransmännen och lärde sitt adoptivhemland att dricka vin”.

Ingen kan tvivla på Justin Springs ord när han säger att det tog nästan tio år att skriva *The Gourmands' Way*. De parallella skildringarna av dessa olika människooöden är högst levande. Men det är onödigt många utvecklingar om diverse bifigurer som en skoningslös redaktör skulle ha strukit. Det gäller även detaljen att Julia ersatte pilen som genomborrar hjärtat med en penis på ett egenhändigt ritat kort till den lojale och kärleksfulle Paul på alla hjärtans dag. Återgivandena av perfekta måltidskompositioner och avsmakningar >>

Julia Child: ledde den franska invasionen.

FOTO: JON CHASE / TT

av de bästa årgångarna förmedlar heller inte alltid vilken upplevelse det måste ha varit.

Detta får man dock i AJ Lieblings *Between Meals/An Appetite for Paris*, en tunn bok om en tjock man som faktiskt åt ihjäl sig. Han glädde sig särskilt åt att han som fattig student lärt sig att uppskatta enkla rätter, lagade på delar av djur som petiga amerikaner normalt ratar. Hans vittnesmål från ett "bantningsfängelse" i Schweiz ter sig mycket uppriktigt. Doktorer med tvivelaktiga kvalifikationer kunde äta vad de ville, men drack mest nypont och åt en blandning av kärnhus och vetegroddar – om än i betydligt större portioner än dem han själv serverades...

De sex i Springs bok bidrog som sagt till att sprida kunskap om fransmännens syn på mat och vin. Olney talade om måltiden som en estetisk upplevelse och jämförde med improvisation inom jazzen. Men epoken med fransk "fine dining" tog slut för ett bra tag sedan, den amerikanska månadstidningen *Gourmet* är nedlagd och franska viner trängs bland vinerna från Nya världen. Franskinspirerade bageri- och bistrokedjor finns och Olneys *Simple French Food* ges också ut i jubileumsutgåvor.

Någon gång under läsningen av de faktaspäckade dryga 400 sidorna i *The Gourmands' Way* kände jag ett sug av hunger, åtföljt av minnet av en doft, smak eller helt enkelt mönstret på porslinet eller den stärkta duken vid något av mina egna franska restaurangbesök (empiriskt råd: gärna en stjärna i *Guide Michelin*, där gör man som i amerikanska hyrbilsfirmans reklam "We try harder").

Hundratals rätter och recept nämns men jag upptäcker bara ett handfat tips. Undvik gräddor i potatismoset. Späd istället med vattnet som potatis kokat i. Fluffigare och nyttigare. 🍷

Karin Henriksson

THE GOURMANDS' WAY
SIX AMERICANS
IN PARIS AND THE
BIRTH OF A NEW
GASTRONOMY
JUSTIN SPRING
Farrar, Straus and
Giroux 2017

Walter Benjamin: en av de oklassificerbara.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Den ofullbordade

BIOGRAFI

Intresset för Walter Benjamin tycks inte avta. Varje år utkommer dussintals titlar på allt fler språk. Kanske har det att göra med att han, med Hannah Arendts ord, var "en av de oklassificerbara" vars "verk varken passar den rådande ordningen eller inviger en ny genre". Men det är inte bara hans verk som fortsätter att utöva dragningskraft på intellektuella av olika typer och ideologiska schatteringar. Bara de senaste fyra åren har i snitt en ny biografi publicerats om året. 2014 kom den första engelskspråkiga biografien, den ambitiösa *Walter Benjamin. A Critical Life* av Howard Eiland och Michael W. Jennings, som tidigare hade översatt *Passagearbetet* och som därmed hade bidragit till att introducera Benjamin till en anglofon läsekrets. På tyska fortsätter i sin tur monografier, biografier och studier att utkomma i en strid ström. 2016 kom Werner Fulds *Walter Benjamin. Eine Biographie*, och bara ett år senare var det dags igen när litteraturvetaren Lorenz Jäger publicerade *Walter Benjamin. Das Leben eines Unvollendeten*. Det räcker med en blygsam kunskap om Walter Benjamins dramatiska liv för att förstå varför intresset för hans biografi är lika stort som för hans verk.

Jäger, som tidigare skrivit en "politisk biografi" om Theodor Adorno, har dock större ambitioner än att redogöra för Benjamins liv. Han har föresatt sig att beskriva både liv och verk utifrån den

horisont som förenar dem båda, nämligen det "ofullbordade". I tematiska kapitel med namn som "Det förbjudna rummet: Benjamins härkomst", "Uppenbarelser i Paris: Passage-planen", "Weimars slut: Den intellektuelle i lilla inbördeskriget" och "Kafka, meskalin och språketeri: Året 1934" knyts trådarna mellan biografi och verk ihop på ett sätt som även är upplysande för en trogen Benjaminläsare. För den som är intresserad av en förteckning över tilldragelser i Benjamins liv, lär boken dock bli en besvikelse. Man väntar förgäves på flera klassiska anekdoter. I gengäld presenterar Jäger en serie läsningar i gränslandet mellan liv och verk som i bästa fall kastar nytt ljus på en känd text och i värsta fall riskerar att falla i den biografiska litteraturvetenskapens klassiska fälla där författarens liv får tjäna som tolkningsfacit till verket.

Första kapitlet har Jäger grävt fram ett novellfragment skrivet av en minst 14-årig Benjamin. I den suggestiva berättelsen om en köpmannahustru som förbjuds att öppna en viss dörr i huset medan mannen är bortrest (en dörr bakom vilken liken från hans tidigare fru ar döljer sig) identifierar Jäger flera spår som ska dyka upp i Benjamins verk långt senare. Den här metoden appliceras sedan konsekvent, dock inte alltid med övertygande resultat. I en diskussion om en essä om Kafka visar Jäger hur en gest med en utsträckt hand i *Processen*, som Benjamin noterar, återkommer på flera håll i Benjamins biografiska manuskript.

Molotov–Ribbentroppakten: den apokalyptiska mardrömen.

FOTO: GETTY IMAGES

Till exempel när han under ett meskalin-experiment förblir sittande medan han betraktar sin utsträckta hand. Baserat på ett ganska magert material drar Jäger slutsatsen att Benjamin var på spaning efter ett symboliskt "handspråk". Det är svårt att avgöra vilken betydelse den typen av samband har och vad de tillför förståelsen av Benjamins Kafkaläsningar.

Den bild av Walter Benjamin som en djupt tragisk gestalt som har kommit att bli dominerande är starkt präglad av omständigheterna kring hans död: flykten undan den tyska armén över gränsen till Spanien, det uteblivna transitvisumet, giftsjälvmordet på hotellrummet i gränsstaden Portbou, den försvunna kappsäcken med ett manuskript som han hade beskrivit som "det viktigaste jag har skrivit", det nästföljande dag beviljade visumet. I Jägers framställning blir det dock tydligt hur ofullbordandets förbannelse präglade Benjamin redan tidigt och förvandlade såväl hans kärleksliv som hans intellektuella karriär till en serie nederlag vars dynamik även går att spåra i verken.

I korrespondensen med vänner märks

"Det är lätt att förstå hur en fritänkare som Benjamin kan provocera så många."

hur den eklektiske Benjamin slits mellan sina olika intressen och ständigt tilldrar sig vrede från olika läger. Kärleken till den sovjetiska skådespelaren Asja Lacis förblir i stort obesvarad, inte minst på grund av Benjamins oförmåga att aktivt ta politisk ställning och omsätta sina vänster-sympatier i handling. Adorno och Horkheimer, som ger honom skrivuppdrag i sin *Zeitschrift für Sozialforschung* under det knapra 1930-talet, anklagar honom för att utnyttja marxistisk teori endast som en *deus ex machina* för att ta sig ur intellektuella trängsmål i sina analyser. Gerschom Scholem försöker i flera år förgäves organisera Benjamins resa till Israel där han ska förkovra sig i hebreiska och kabbalastudier, en resa som dock varje gång ställs in i sista sekund. Den underkända doktorsavhandlingen om det tyska sorgespellet föranleder en serie ironiska och hätska brev till det i Benjamins ögon förstockade professorskollegiet i Frankfurt innan han bestämmer sig för att överge den akademiska banan och istället bli "Tysklands störste kritiker". Bertolt Brecht irriterar sig på hans borgerliga framtoning.

Det är lätt att förstå hur en fritänkare som Benjamin kan provocera så många.

En judisk marxist med fäblless för mystik och symbolik, och med en stil som stundvis snarare påminner om trollformler än modern prosa (flera vänner har beskrivit denna "magiska" sida som även fysiskt förlänade honom en uppenbarelse av "trollkarl" med "flammande hår"). Trots en tidig, inspirerande resa till Moskva under 1920-talet var han en av de första europeiska vänsterintellektuella som tog avstånd från Sovjetunionen när Moskvarettgångarna inleddes, trots att Stalins stjärna fortfarande stod högt i intellektuella kretsar.

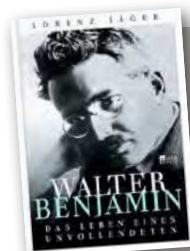
Hans förhållande till den breda publiken var alltid problematiskt: programmen han spelade in för tysk radio som fri-

drift tar sig främst uttryck i vrede, något som Benjamin anklagar socialdemokratin för att ha fått arbetarklassen att glömma. Istället har den lärt arbetarna att nöja sig med den kuvade position som deras förfäder levde i. Denna urskillningslösa vrede ekar i en av bolsjevikernas paroller som Benjamin gillade: "Ingen ära för seg-raren, inget medlidande med förloraren!"

Den radikala diskursen innebar dock inte något närmande till Sovjetunionen. Benjamin gjorde ingen åtskillnad mellan nazistisk, fascistisk och stalinistisk terror. Han svarar en vän som välkomnar Molotov–Ribbentroppakten med glädje att han själv förstår denna känsla av befrielse alltför väl, den apokalyptiska mardrömmen har till slut uppenbarat sig som verklighet, vilket medför en känsla av befrielse. Benjamin ville i sin sista politiska text, "i ett skede då de politiker på vilka fascisternas motståndare hade hop-pats ligger slagna till marken", återknyta förbindelsen med den politikens urkälla som en gång alstrade den socialistiska rörelsen. Det är en gripande sista motståndshandling av en människa vars liv hade utvecklats till ett tragiskt symtom på den egna epokens demoner och som strax därefter tar slut.

Boken har med rätta blivit prisad i Tyskland för sin flytande stil och de eleganta övergångarna mellan olika teman som driver på berättelsen om Benjamins liv parallellt med de rent akademiska analyserna. Det är kanske inte en titel för den helt nye Benjaminläsaren. Men för den som har tagit sig igenom några av de viktigaste texterna erbjuder den en på många sätt fascinerande läsning. 🌸

Jonas Elvander

WALTER BENJAMIN
DAS LEBEN EINES
UNVOLLENDETEN
LORENZ JÄGER
Rowohlt 2017

Svarta hål: inte sällan dansanta.

FOTO: ALAMY

Krusningar i rymden

FYSIK

Den 14 september 2015 klockan 11.50 svensk tid klirrade det till praktiskt taget samtidigt i två enorma forskningsinstrument på 300 mils avstånd från varandra i helt olika ändar av USA. Instrumenten hade konstruerats för att påvisa gravitationsvågor. Dessa förutsägs av Einsteins teori för gravitationen, den allmänna relativitetsteorin, och innebär att själva rymden vibrerar. Men vibrationerna är så svaga att bara specialanpassade instrument kan registrera dem.

Anläggningarna hade kostat över en miljard dollar att bygga. Allt som allt arbetade över 1 000 forskare och tekniker vid jätteapparaterna. Trots att sökandet efter sådana oerhört svaga rymdkrusningar hade pågått i bortåt ett halvt sekel, hade ingen tidigare kunnat påvisa att de verkligen existerade. Men nu talade det mesta för att det var på riktigt.

Då blev det väl ett Heureka som genljöd världen över? Inte! Man höll upptäckten hemlig. Forskarna vid de två anläggningarna ville nämligen vara absolut säkra på att det inte var falska signaler. Man ville övertyga sig och omvärlden om att det verkligen var gravitationsvågor som deras instrument hade snappat upp. Flera gånger tidigare hade andra forskare felaktigt trott sig se tecken på de efter sökta rymdsvängningarna.

Man ville också helt förvissa sig om att vågorna hade orsakats av svarta hål långt bort i en fjärran galax, precis som Einstein hade förutspått. På liknande sätt som det blir ringar på vattnet när en sten släpps i en damm, uppkommer nämligen gravitationsvågor när två svarta hål utför en intensiv pardans tills de kommer så nära varandra att de smälter samman. Trots att detta har skett för miljarder år sedan utbreder sig dessa krusningar fortfarande i rymden. Grundtanken är att även om krusningarna blir allt svagare, så skulle de kunna nå jorden och

ge signaler i de oerhört känsliga instrumenten.

För att övertyga sig om att detta var den rätta tolkningen fordrades kontroller och återkontroller. Och det tog tid. Inte förrän i februari 2016, nästan fem månader efter att instrumenten hade registrerat signalerna, var man såpass säker på sin sak att man vågade gå ut offentligt med upptäckten. Då blev det desto större genljöd. Hela forskarsamhället hylade bedriften. Halvtannat år senare kom också beskedet att upptäckten hade belönats med 2017 års Nobelpris i fysik.

Det är skeendet under de fem månaderna innan upptäckten blev offentlig som Harry Collins beskriver i sin nya bok *Gravity's Kiss*. Collins är något så unikt som en sociolog som aktivt har följt forskningen kring gravitationsvågor ända från början av 1970-talet. Han är också en av förgrundspersonerna inom vad som på engelska går under beteckningen SSK, Sociology of Scientific Knowledge. Han

är ytterligt produktiv och har bland annat skrivit flera tidigare böcker om just forskningen kring gravitationsvågorna.

Vad har då en sociolog att göra bland fysiker och tekniker? Collins gör inte anspråk på att kunna bidra till vare sig den tekniska konstruktionen av instrumenten eller till den fysikaliska analysen av experimenten. Han är heller inte ute efter att beskriva fysiken eller tekniken bakom upptäckten. Som sociolog försöker han istället förstå hur forskarna arbetar med att komma fram till sina slutsatser.

Det kan förefalla som om forskarna har en enkel uppgift: läs av någon eller några digitala visartavlor och jämför med de teorier man har för vad dessa siffror betyder. Så kan det kanske vara i enklare skollaborationer, men inte vid forskningens frontlinjer idag. Och rakt inte när det gäller så komplicerade instrument som dem som används för att påvisa gravitationsvågor.

Att uppnå enighet i en forskargrupp på tusentalet individer är heller inte gjort i en handvändning. Det är många bedömningar som måste göras. Uppför sig laserljuset, det som rör sig mellan speglarna i de fyra kilometer långa vakuumrören, precis som det ska? Är speglarna i ändan på vakuumrören så väl konstruerade att deras minimala rörelse till följd av rymdkrusningarna verkligen ger korrekt avtryck i laserljuset? Och allra viktigast: Har man kontroll över de olika störningar i form av allt annat – från jordbävningar till personals steg i korridorerna – som också ger utslag i de hyperkänsliga instrumenten?

”Man ville förvissa sig om att vågorna hade orsakats av svarta hål i en fjärran galax, precis som Einstein hade förutsagt.”

Collins vill på allvar tränga in hur alla sådana bedömningsfrågor hanteras inom forskargruppen. Han har inte kompetens inom fysik eller teknik för att aktivt kunna bidra till lösning av problemen. Så mycket har han dock lärt sig om instrumenten och om fysiken kring gravitationsvågor att han kan förstå forskarnas språk. Därför är han inte så litet stolt över att som utomstående ha fått de ”riktiga” forskarnas förtroende så att han kan delta på lika villkor i alla deras sammankomster och diskussioner, även de mest förtroliga.

Detta har gett honom en närmast unik position när det gäller att komma underfund med hur den här sortens forskning verkligen går till. Han är djupt imponerad av forskarnas tillvägagångssätt, inte minst hur de redan i förväg har gjort upp scheman över hur alla kontroller ska

Tunga pristagare 2017: Barry C Barish, Kip S Thorne och Rainer Weiss.

FOTO: JONATHAN NACKSTRAND / TT

gå till och vad ett visst resultat i en delkontroll ska innebära för hur man ska gå vidare. Ingenting är lämnat åt slumpen när det gäller att rensa ut alla felkällor.

Hur stämmer då det som Collins kommer fram till med andra uppfattningar om hur vetenskap bedrivs eller bör bedrivas?

Det finns, eller i varje fall fanns det, bland framförallt vetenskapsfilosofer en uppfattning som innebär att (natur-)vetenskap skiljer sig från andra mänskliga aktiviteter genom att den följer ett antal

bestämda regler. Det har inte alltid varit så lätt att precisera dessa regler, och olika filosofer har haft olika uppfattningar om vilka de är. Men att de finns där har varit ovedersägligt. Och sådana regler behövs inte minst för att klargöra vad som skiljer vetenskap från pseudovetenskap.

Mot detta lanserade vetenskapssociologerna föreställningen att vetenskaplig kunskap alltid kommer fram i samspel mellan människorna och forskarna. Lite hårdtaget beskrivet menade man att det inte finns några absoluta, vetenskapliga sanningar, utan att dessa är mänskliga konstruktioner som har erhållits i konsensus forskarna emellan. Inte minst menade vetenskapssociologerna att till exempel relativitetsteorin sist och slutligen inte accepteras som någon logisk nödvändighet

– man kan alltid sätta teorins antaganden ifråga – utan från att forskarna bedömt att teorin i nuläget är den klart bästa.

Under något decennium kring 1990 pågick till och med vad som kallats ett ”vetenskapskrig” mellan vetenskaps-sociologer på ena sidan och vetenskapsfilosofer och forskare – framförallt fysiker – på den andra. Kärnfrågan i motsättningarna var om våra föreställningar om naturen är en mänsklig konstruktion eller om de har att göra med hur naturen själv är beskaffad. Nu har fred slutits i den fejden, en fred som går båda parter till mötes. I korthet innebär uppgörelsen att alla erkänner att det finns en natur som har vissa egenskaper som forskarna kan kartlägga men att hur kartan kan se ut – och framförallt hur man kommer fram till hur kartan ser ut – beror på bedömningar där den sociala aspekten spelar roll.

Collins har i forskningen kring gravitationsvågorna haft ett utomordentligt studieobjekt för att belysa alla de frågor som SSK-forskarna lyfter fram. Han illustrerar detta övertygande i sin bok. Han visar hur tolkningen av de siffror som syns på en instrumentpanel hela tiden måste problematiseras av forskarna. Detta sker mot bakgrund av hur man väntar sig att apparaturen ska fungera, vilka teorier som finns för hur rymdkrusningarna uppkommer, hur de yttrar sig i just deras instrument med mera, med mera. Han respekterar att det behövs nästan fem månader för forskarna att komma fram till en konsensus kring svaren på alla dessa bedömningsfrågor. Han tycker dock att

>>

det är litet för mycket hemlighetsmakeri innan man vågar avslöja upptäckten. Nog hade man redan strax efter att man hade sett signalerna i instrumenten kunnat avslöja att man kommit en stor upptäckt på spåren. Även om man då hade varit tvungen att omgärda informationen med att det behövdes ytterligare kontroller innan man var helt säker på detaljerna.

Trots denna kritik är Collins djupt imponerad av hur arbetet inom forskargruppen bedrevs. "Upptäckten av gravitationsvågor är en av vetenskapens klart lysande kronjuveler och man kan inte förebrå forskarna att de solar sig i glansen av den – jag har själv gjort det. Men vetenskap är inte alltid kronjuveler; knappast någon vetenskap är kronjuveler."

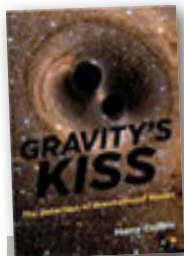
De sista kapitlen i Collins bok – de som definitivt är de mest intressanta – berör frågor kring hur icke-kronjuvelsvetenskaper, alltifrån andra fysikgrenar över klimatforskning och vaccinationsstudier till samhällsvetenskaperna, fungerar som vetenskaper. Kan man i dessa tider av "alternativa sanningar" alls lita på vetenskapen?

Jo, säger Collins, det kan man. Samtidigt måste vetenskapen också förstå sin roll i samhället. "Forskarnas ansvar ligger i att göra de bästa möjliga professionella bedömningarna, inte i att avslöja sanningen", framhåller han. Forskarnas samhällseliga roll är att stå för expertisen, för det bästa man i vårt samhälle har att förlita sig på, grundat på att forskarna har det övriga samhällets förtroende i den rollen. Experternas roll i ett demokratiskt samhälle är, för övrigt, en fråga som Collins har ägnat sig mycket åt i andra sammanhang.

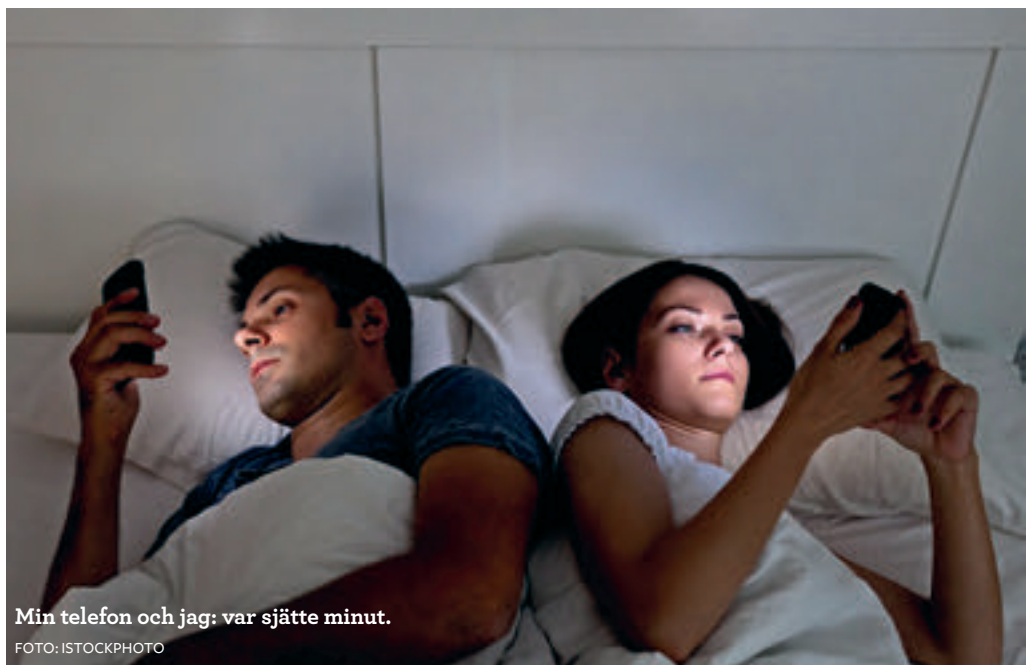
Om jag ska försöka sammanfatta Collins inställning så vågar jag mig på att travestera Churchills yttrande om

demokrati: Forskare är den sämsta formen av expertis, med undantag för alla andra. ✖

Bengt E Y Svensson

GRAVITY'S KISS
THE DETECTION
OF GRAVITATIONAL WAVES
HARRY COLLINS
The MIT Press 2017

Min telefon och jag: var sjätte minut.
FOTO: ISTOCKPHOTO

Uppkopplade och olyckliga

TEKNOLOGI

Dina barn måste älska Ipad? *New York Times*-journalisten Nick Bilton ställde frågan till Apples grundare Steve Jobs vid den tid då denna produkt var så ny att ordet surfplatta ännu inte var uppfunnet. Bilton framhåller att han förlorade talförmågan när han fick det överraskande svaret: De har aldrig testat den. Anledningen? De fick helt enkelt inte.

Jobs barn var inte ensamma i Silicon Valley om att tvingas till en mycket strikt ransonering av skärmtiden. Bill Gates lät inte sina barn få mobiltelefoner förrän vid 14 års ålder (dagens snittålder i USA är 10 år). *Wireds* tidigare chefredaktör Chris Anderson, mer känd för sin bästsäljande *The Long Tail* än för sitt nuvarande drömföretag 3D Robotics, har samma förbudsinriktade föräldrafilosofi.

Över till Sverige idag: Ett antal profilerade skribenter, som författarparet Thomas Engström och Margit Richert, skriver i sina papperstidningskolumner (och, nota bene, på Facebook!) att de har slutat använda Twitter – och mår bättre än någonsin. En fjärdedel av svenskarna överväger att sluta med eller åtminstone

minska sitt användande av Facebook, uppger Novus.

Och så TT-telegrammet: Allt fler deprimerade – särskilt bland unga.

Går dessa företeelser att koppla samman?

Jean M Twenge skulle svara ja på den frågan. För tolv år sedan nådde hon en relativt bred publik med boken *Generation Me*, och för dem som inte omedelbart förstod poängen med begreppet kom uppföljaren några år senare: *The Narcissism Epidemic*. Generationsstudier har sina uppenbara begränsningar, vilket aldrig har minskat deras popularitet. Twenges nisch är att hon med hjälp av omfattande attitydundersökningar över lång tid faktiskt kan påvisa hur värderingar bland amerikanska ungdomar växlar över tid. Hon jämför alltså inte dagens 15- eller 25-åringar med dagens 40-åringar, utan varje tids 15-25-åringar med varandra. Hennes datamaterial omfattar fler än en halv miljon amerikanska ungdomar.

I sin senaste bok har hon inte bara undersökt utan också namngett den generation som, med hennes egna ord, "är formad av smarta telefoner och av den samtida framväxten av sociala medier". Som brukligt i genren framgår det mesta redan av bokens titel: *iGen. Why Today's*

Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy – and Completely Unprepared for Adulthood – and What That Means for the Rest of Us.

Återkommande poängterar Twenge två saker: dels att statistiska samvariationer inte är detsamma som orsakssamband, dels att syftet med generationsstu-

dierna är att förklara, inte att förklara. Sociala medier har alltså gjort många tonåringar allt mindre sociala, menar Twenge. De mår också sämre än tidigare generationer. Rejält mycket sämre. Fler ungdomar än någonsin tidigare får antidepressiv behandling, inklusive medicinering. Det har tyvärr inte hindrat antalet självmord bland 15-19-åringar att öka

”Igen-ungdomarna hänger mindre i köpcentrum. De går på färre fester. De har mindre sex, och debuterar senare.”

dier inte är att förfasas över förändringar, utan att förstå. Ändå framgår tydligt att hon inte bara är överraskad utan också oroad över de resultat hon finner.

Det som definierar en generation, menar Twenge, handlar vanligtvis om att vissa redan existerande trender kring åsikter och beteenden förstärks. Den individualism som anses prägla Generation Y (Millenniegenerationen) har varit på uppgående både hos Generation X (60-talisterna) och noterades redan hos 40-talisterna (Baby boomers). Toleransen, som mäts bland annat som attityden till homosexualitet, har ökat gradvis i flera decennier.

Men runt 2012 ser Twenge ett antal tydliga hack i de statistiska kurvorna. Toleransen fortsätter visserligen att öka i Igenerationen, definierad som födda mellan 1995 och 2012. Men annat som länge hört ungdomen till minskar. Igenenerationen dricker mindre alkohol och råkar därför mindre illa ut på alla de sätt som hör samman med alkohol. Inte minst är de inblandade i färre bilolyckor. Tonårsgraviditeterna minskar.

Enligt Twenge beror detta på att Igen-ungdomarna, jämfört med tidigare generationer, i allt mindre grad lämnar hemmet. Alltså i bemärkelsen går utanför dörren. De hänger mindre i köpcentrum. De går på färre fester. De har mindre sex, och debuterar senare. Jodå. Det är resultaten och inte mätmetoderna som plötsligt har förändrats.

Och tiden tillbringas de istället i allt högre grad på sina rum – ensamma – med sin telefon. De väcks av den på morgonen och sover med den under huvudkudden. Uppgifter i *The Economist* gör gällande att ungdomar kollar sin telefon 150 gånger om dagen. Om man antar att de sover åtminstone sex timmar per natt handlar det om närmare 10 gånger varje vaken timme. Var sjätte minut. Man behöver inte vara psykolog för att gissa att det är ett beteende som måste sätta någon form av spår – i synnerhet jämfört med den som lärt sig att hantera tristess och bara hade tillgång till tv:s testbild.

med drastiska 31 procent mellan 2007 och 2015.

Kan ny teknik, och då i synnerhet sociala medier, verkligen ligga bakom detta? Det vore fel att hävda att Twenge vänder på varje tänkbar sten för att där efter landa i slutsatsen att telefonen är enda realistiska alternativet. Snarare är

Depression: ny folksjukdom.

FOTO: ALAMY

detta hennes intuitiva förklaring som får sin bekräftelse med hjälp av statistik och ett antal djupintervjuer.

En kritisk läsare bör ha detta i åtanke. En vanlig invändning mot Twenges resonemang är att de smarta telefonernas framväxt tidsmässigt sammanfaller med finanskrisen och den efterföljande långa lågkonjunkturen. Att konsekvenserna av denna stora ekonomiska nedgång – åtminstone delvis – skulle förklara ökad ohälsa är inte orimligt. Men en samtida nedgång i tonårssex och senarelagd alkoholdebut? Det verkar mer långsökt.

En annan invändning är att detta inte är första gången ny teknik förändrar mänskligt beteende, att ungdomar anpassar sig snabbast och att vuxenvärlden samtidigt förfasar sig. Är det mer dramatiskt denna gång? Kanske. *The Economist* citerar experimentella studier som visar att människor som använder Facebook ser mer dystert på tillvaron än kontrollgrupper som avstår. Samtidigt visar andra studier att de som använder sociala medier interaktivt med andra deltagare blir lyckligare, medan det riskerar att vara destruktivt att passivt följa andras flöden.

De flesta av oss som äger en smart telefon kan vittna om ett antal områden där vårt vardagliga beteende förändrats tämligen radikalt. I huvudsak på ett positivt sätt, är min personliga åsikt. Vi kan fascineras över teknikutvecklingen och beundra smidiga vardagslösningar och tjänster. Men vi har också andra referensramar och förstår fullt ut bakgrunden och innebörden i uttryck som uppslagsverk, koppla upp sig och lägga på luren. Igenenerationen, däremot, känner inte till en värld utan internet, och skaffade konto på Instagram innan de började gymnasiet. Klart att perspektiven då blir annorlunda.

Och jag kan inte frigöra mig från tanken att Steve Jobs inte bara såg fördelarna med tekniken han var med och skapade, utan också tydligt insåg riskerna, och i synnerhet för barn och unga. Kanske kommer framtidens teknikklyfta att handla allt mindre om att ge alla fysisk tillgång till tekniken – Twenges siffror visar att tre av fyra gymnasiestudenter i USA redan idag har tillgång till en smart telefon. Istället riskerar klyftan öka mellan dem vars föräldrar erbjuder stöd och vägledning, och dem som i stor utsträckning lämnas åt sitt öde även i teknikens djungel av såväl möjligheter som faror. Begreppet social kompetens kan komma att få en ny innebörd, och bli något att ta än mer på allvar. ✨

Håkan Tribell

IGEN
WHY TODAY'S SUPER-CONNECTED KIDS ARE GROWING UP LESS REBELLIOUS, MORE TOLERANT, LESS HAPPY – AND COMPLETELY UNPREPARED FOR ADULTHOOD – AND WHAT THAT MEANS FOR THE REST OF US
JEAN M TWENGE
Atria Books 2017

Stålmannen: försvarar den amerikanska livsstilen.

FOTO: GETTY IMAGES

Varumärkesutveckling

POPULÄRKULTUR

Ilmen *Superman* med Christopher Reeve i rollen som superhjälten från planeten Krypton finns en nyckelscen där reportern Lois Lane förhör sig om varför Stålmannen befinner sig på jorden. Stålmannen svarar (fritt från engelskan): "Jag är här för att försvara sanning, rättvisa och den amerikanska livsstilen." Lois reagerar med att skratta. "Då lär du få slåss mot varenda folkligt vald representant i det här landet." Stålmannen, som inte förstår ironin, svarar med allvar: "Jag är säker på att du inte menar det, Lois." Men Lois är ändå inte övertygad om hjälten genomgådda intentioner. Stålmannen fortsätter: "Lois, jag ljugar aldrig."

Stålmannen-filmen från 1978 blåste nytt liv i en gammal trött superhjärte. Den korta dialogen mellan storyns båda huvudpersoner sammanfattar de ursprungliga tankarna med Stålmannen samtidigt som den förmedlar hjältekaraktärens mission på jorden på ett seriösare och mognare sätt än serierna. Det menar i alla fall historikern och

seriespecialisten Ian Gordon, till vardags docent i amerikansk historia vid National University of Singapore. Det är ett mångbottnat och mångstämmigt medieobjekt han tagit sig an i sin studie av Superman (Stålmannen). Boken sträcker sig från första serienumret i juni 1938 fram till idag.

Det är inte ovanligt att kulturvetenskapliga studier ("cultural studies") fokuserar på en gestalt och karaktär inom masskulturen, ungefär som biografier. Men Ian Gordons bok är ingen vanlig biografi över en (fiktiv) karaktär. Stålmannen analyseras som en process, påpekar han, istället för ett statiskt biografiskt fenomen. Han placerar in Stålmannen i den amerikanska kulturen och förklarar hur och varför superhjälten kom att spela en sådan framträdande roll under närmare 80 år av ständig expanderande populärkultur. Det är snarare historien om hur Stålmannen blir en ikon och ett varumärke som står i fokus för studien än själva berättelsen om skapandet av superhjälten. Men visst blir det ändå mycket av biografiska fakta kring rollfiguren också, såväl den tecknade som den filmade

Stålmannen, till glädje för både fans och andra med intresse för amerikanska superhjärter. Vid en jämförelse med till exempel Larry Tyes *Superman: The High-Flying History of America's Most Enduring Hero* (2013) står sig Gordons studie väl och bidrar med delvis ny kunskap om Stålmannen genom sitt processuella synsätt och betoningen av ikon och varumärke i ständig förändring.

Sitt första framträdande i offentlighetens ljus gjorde Stålmannen i nummer 1 av *Action Comics* i juni 1938 (egentligen den 18 april men omslagsdaterad "June 1938"). Bakom figuren stod tecknarna Jerry Siegel och Joe Shuster, som under flera år hade försökt sälja in superhjälten till bolaget DC Comics. Stålmannen gavs sedan ut även i andra serietidningar ägda av bolaget.

Resultatet av samarbetet blev lyckat: "DC transformed the character from the creation of a writer and an artist into something larger." DC såg bland annat till att minska antalet pistoler och knivar, åtminstone på omslagen, för att göra tidningen mer respektabel. Andra världskriget bidrog till att göra Stålmannen

populär inom de breda folklagen genom att superhjälten fick förkroppsliga amerikansk frihet och demokrati – värden som var värda att slåss för utomlands enligt amerikansk krigspropaganda. Bara efter ett par år kommersialiserades Stålmannen på ett icke tidigare skadat sätt. På 1940-talet exploderade marknaden av Stålmannenprodukter. Enbart prylarna och föremålen – strålpistoler, kryptonit, saker med Stålmannenlogga med mera – genererade över en miljon dollar år 1940. Pylarna cementerade berättelsen om superhjälten från planeten Krypton och gjorde honom tillsammans med seriealbumen till en ikon. En kulturell ikon är en artefakt och ett symboltecken som har etablerat sig inom masskulturen och blivit till ett säljande varumärke.

Efter ett par år uppstod emellertid en konflikt mellan Siegel/Shuster och DC. Den slutade med en seger för produktionsbolaget år 1947, då de båda tecknarna sålde rättigheterna för figuren till bolaget för den oförskämt låga summan av 130 dollar. Bråken fortsatte, föga förvånande, men konflikten tog en ände på så sätt att Siegel och Shuster förlorade sina jobb. Det var dock inget som nämnvärt

"Superhjälten fick förkroppsliga amerikansk frihet och demokrati – värden som var värda att slåss för."

påverkade figuren och tidningen. Efter kriget låg inkomsterna för serietidningarna på nära 8,5 miljoner dollar.

1950-talet innebar en ökad synlighet av Stålmannen i världen, mycket tack vare spridningen av den amerikanska livsstilen och masskulturen. I mitten av 1960-talet sålde Stålmannen omkring 825 000 nummer per månad.

Men allt har inte varit en framgångs-saga. I början av 1970-talet började försäljningssiffrorna dala. Riktigt allvarligt blev det 1975, då tidningen sålde mindre än 300 000 exemplar i månaden. Nedgången ägde rum samtidigt som huvudkonkurrenten Marvel Comics tog allt större delar av seriemarknaden. Tecknarna och manusförfattarna insåg att något måste göras för att vända den olyckliga utvecklingen. Man valde att lägga större vikt vid Clark Kent, Stålmannens alter ego och civila jag, som fick brottas med sin identitet. Läsarna fick nu känna honom bättre och hans uppväxt hos fosterföräldrarna, hans liv som journalist på Daily Planet i Metropolis och hans problematiska vänskap med journalistkollegan Lois Lane.

Satsningen på identitetsproblematiken låg i tiden. Marvels superhjärltar som Spiderman, Iron Man, Thor och Fantastic

Smallville: ikonen som ung.

FOTO: ALAMY

Four slet hårt i sina berättelser för att hålla sin identitet hemlig från illasinnade fiender och nyfikna människor. En annan lyckad satsning från manusförfattarnas sida var att göra Stålmannen mer vuxen och mogen, för att på så sätt locka den äldre publiken också.

Stålmannens förmåga att hänga kvar trots ökad konkurrens från andra bolag och superhjärltar låg i en djupt förankrad föreställning hos amerikanerna om vad som var bra med Amerika – Stålmannen förkroppsligade de idealen. Men som ikon var Stålmannen i behov av ständig förnyelse, varför seriemakarna regelbundet återkom till superhjärltens ankomst till jorden, hans uppväxt och hans mis-

sion bland människorna – annars kunde inte myten överleva, menar Ian Gordon. Tecknarna och bolaget som köpte rättigheterna till figuren och namnet såg därför till att Stålmannen slogs för "truth, justice, and the American way". Precis det som filmen *Superman* från 1978 försökte väcka till liv igen efter en tids svacka för serietidningen.

De riktigt stora förändringarna kom på 1980-talet. Stålmannen blev mer sårbar (kryptonit) och känslig (relationen till Lois Lane), och han var inte längre mäktig som Gud. Clark Kent blev minst lika viktig – och intressant! – som själv superhjärlten. Uppföljarna till succén *Superman* bidrog till att föra in nytt liv i ikon.

Ian Gordons bok tar upp många aspekter av superhjärlten: myt och historia; ideologi och moral; Stålmannen som ett objekt för nostalgi; produktion, författarskap och ägande; läsarna och publiken. Personligen hade jag stor behållning av det sista kapitlet om läsarna och publiken. Tack vare engagerade och trogna läsare av magasinen skapades tidigt i Stålmannens

historia en gemenskap ("community of fans") kring superhjärlten. Genom brev till redaktionen, vilka publicerades, byggdes en plattform upp på vilken handling och karaktärer diskuterades på ett för tidningen kreativt och inspirerande sätt. Felaktigheter uppmärksammades och rättades till. Frågorna kring både den ena och den andra detaljen i historierna bidrog till att göra Stålmannen till ett slags pseudo-vetenskap. Det byggdes upp en imaginär värld med en för berättelserna egen logik och en empirisk kunskapsbas som en tonåring kunde greppa och begrava sig i – och bli expert på.

Ian Gordon arbetar brett i sin studie. Såväl den tecknade serien som radio, biofilmer och tv-serier granskas och analyseras utifrån det processuella synsättet – att Stålmannen var och är en populärkulturell ikon i ständig rörelse, inte en biografisk enhet. Vissa delstudier är, som sagt, riktigt spännande och intressanta. Som till exempel djupdykningen i tv-serien *Smallville*, som jag själv följde när den gick. Den handlar som bekant om Stålmannen som tonåring och ger därmed en mer personlig bakgrund till själva den ikon som vi möter på bioduk och i serier.

I tv-serierna används medvetet tecken och symboler, bland annat färger, för att knyta tv-serien till den kulturella ikon. Clark Kent går klädd i blåa jeans och röd t-tröja, alternativt röd jacka. På detta sätt lyckades man undvika att göra tv-serien till en ren avknoppning av serietidningarna och filmerna. Gordon ser istället tv-serien som en beståndsdel av "a broader circulation of nostalgia for Superman as a constituent element of the character in recent incarnations". Han gör en processuell tolkning av *Smallville*.

Att Stålmannen i högsta grad är en levande ikon idag visas inte minst av filmerna *Man of Steel* (2013) och *Batman v. Superman. Dawn of Justice* (2016), även om där finns inslag, åtminstone i den sistnämnda filmen, som talar för ett lustmord på en gammal amerikansk superhjärlte. Den som lever får se. Än ges möjlighet att peka mot himlen och ropa: "Är det en fågel? Är det ett flygplan? Nej, det är Stålmannen!" ✨

Bo Eriksson

SUPERMAN
THE PERSISTENCE OF
AN AMERICAN ICON
IAN GORDON
Rutgers University
Press 2017

Undergången är nära

NYLIGEN PRESENTERADE REGERINGEN ett lagförslag om att kriminalisera sexköp utomlands. När reportern påpekade för Morgan Johansson att vi i så fall blir det enda landet i världen med en sån lag svarade han:

– För att saker och ting ska förändras internationellt måste ibland enskilda länder gå före.

Och jag tänkte: Nu mår han bra. Det där var en skön grej att säga. Att vi går före.

För att vara ett litet land i marginalen verkar vi vara omåttligt fixerade vid vad som kännetecknar oss, och hur vi uppfattas av omvärlden. Det krassa svaret på våra bekräftelse-sjuka funderingar – att vi oftast inte uppfattas överhuvudtaget – vill vi inte ta in.

För något år sen, efter flyktningåtstramningen, draperade sig många partiledare i svenska flaggor och pratade om våra ”värderingar”, och Anna Kinberg Batra kungjorde att i Sverige jobbar vi och gör rätt för oss – till skillnad, får man förmoda, från alla lättingar och dagdrivare i Malaysia och Swaziland.

Inte minst är vi ett land som tycker om att gå före, hålla upp lyktan i framtidens vindlande gruvgångar och vinka till eftersläntrarna att häng med här, vi har banat vägen för er.

Under förra året gick debattens vågor höga; det var mycket Trump i början, och undergången var nära, och sen kom nazismen, ni vet, *Nya Tider*, bokmässebojkott eller inte, ”marschen” i Göteborg, och undergången var nära, och nazismen gled nästan tröskellöst över i #metoo.

MAN BEHÖVDE ALDRIG ens ställa ifrån sig megafonen. Undergången har varit nära precis hela tiden, och ibland har jag undrat om domedagstuggandet alstrar ett kemiskt beroende, att det frigör endorfiner som man inte kan tända av från när man väl fått dem i blodet.

DN:s Niklas Orrenius beskrev nazisternas spektakel i Göteborg i följande ordalag: ”Det som skulle bli en mäktig nationalsocialistisk styrkedemonstration blev i själva verket en lätt förnedrande promenad mellan två Ica-butiker.”

Efteråt roade jag mig med ett räkne-exempel. En forskare hade uppskattat att det finns sisådär två hundra organiserade nazister i Sverige. Av tio miljoner invånare. Alltså ungefär 0,2 promille. Och jag tänkte på den största folksamling jag stått i, när Bruce Springsteen saliggjorde Ullevi, och vi var 64 959 själar. Statistiskt sett var 1,3 personer där organiserade nazister. Eller organiserad nazist, rättare sagt. Jag såg den stackaren framför mig, upplyst av en darrig

följespot, och fylldes nästan av något som liknade ömhet.

Men när debatten kring bokmässan och *Nya Tider* rasade som värst insåg jag att det finns förskräckande många som inte verkar kunna sova om natten så länge det finns en enda person innanför landets gränser som hyser nazistiska, rasistiska eller sexistiska värderingar.

JAG HAR BESÖKT Auschwitz två gånger, och För-intelsemuseet Yad Vashem i Jerusalem, och vågar påstå att min avsky för nazismen är grundmurad. Ändå måste jag finna mig i att den dröjer sig kvar, precis som jag måste finna mig i att det finns folk som tror på astrologi och Tor och Oden och på att Haile Selassie lever och käkar mackor med Elvis, och att Lisbet Palme mördade Olof. Jag orkar inte prata med dem, eftersom de är idioter, men måste finna mig i det också. Att de är idioter alltså.

Vid den här punkten i resonemanget brukar någon fnysa att ”ja, det är lätt för dig att säga, det är ju inte dig de hetsar mot”, och vad säger jag till exempelvis de judar som tar illa vid sig av att se de här töntarna med sina sköldar?

Till dem vill jag säga att vi lever i en demokrati, och i en demokrati är det högt i tak, och det gäller också alla som blir kränkta av Muhammedkarikatyrer, eller av att Jesus framställs som läderbög. Du kan bli rädd, sårad, kränkt – men det får du faktiskt ta hand om själv. Eller lära dig leva med.

Det finns lagar mot hets mot folkgrupp. Om och när någon nazist bryter mot lagen ska han sys in snabbare än man hinner säga ”Rudolf Höss”. Om han däremot inte bryter mot den, utan bara är en vanlig stolle, ska han lämnas i fred. Ty ett samhälle som inte tål att det finns virrpannor, foliehattare, ränksmidare, våldsvurmare och Flashbackmissbrukare är inte ett samhälle jag vill leva i.

Men om denna flummiga låt-gå-filosofi tycks jag vara allt ensammare. Om det finns något Sverige utmärker sig i – och nu kommer vi osökt tillbaka till Morgan Johansson – så verkar det vara ett slags ideologisk puritanism, en moralisk överväxel. Det räcker inte med att vi är ett av världens mest jämställda länder. Ingen får smutsa ner vår oförvitlighet. Ribban ska läggas allt högre, och skamstraffet för dem som inte lyckas saxa över med ett smidigt skutt blir allt hårdare, och genom de samfälliga Twitterfördömandena löper den otäcka, febriga lättningen över att det åtminstone inte var jag som råkade illa ut – den här gången.

Jag blir riktigt rusig av att skriva detta. Jag undrar om inte undergången är nära.

”Jag blir riktigt rusig av att skriva detta.”

Bengt Ohlsson

Stad mot land. Tradition mot alternativ. Folk mot elit. Världen har blivit en lång lista av motsatspar. I polariseringens tid blir måttfullheten en bristvara och nyfikenheten ett hot. Journalistiken har svårt att hantera det som sker. Och när läsare, lyssnare och tittare anar att de som ska rapportera om verkligheten blir nervösa av att göra det, när de inte känner igen sig i beskrivningarna av verkligheten, vänder de sig någon annanstans. I den myllan växer konspirationsteorier, extremism och en misstro mot all fakta. Fokus vill bryta den onda spiralen. Vi tassar inte kring de brännande ämnena. Vi tror på fakta, även om den är oönskad.

Vi tror att människor med olika åsikter och olika bakgrund kan ha utbyte av varandra. Vi tror att sans, lugn och måttfullhet, i kombination med nyfikenhet och klarspråk, fortfarande är det bästa sättet att lära känna världen. Vi utmanar gärna våra läsare, men vi uppfost-
rar dem inte. Vi är oberoende och självständiga: politiskt, men också i förhållande till vår egen bransch. Vi har ett intresse för samtiden, utan att vara samtidens fångar. Och vi gillar god stilistik.

Johan Hakelius, politisk chefredaktör

Erbjudande: 5 nummer av Fokus för endast 199 kronor

☐ **Ja tack! Jag vill beställa 5 nummer av Fokus för 199 kronor** (lösnummerpris 345 kr).

Du kan även beställa på internet. Gå till **fokus.prenservice.se** och fyll i kampanjkod **AXESS5** för 5 nummer för 199 kronor.

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

NAMN
E-POST TEL/MOBIL
ADRESS
POSTNUMMER ORT

FPG Media AB – Prenumeration

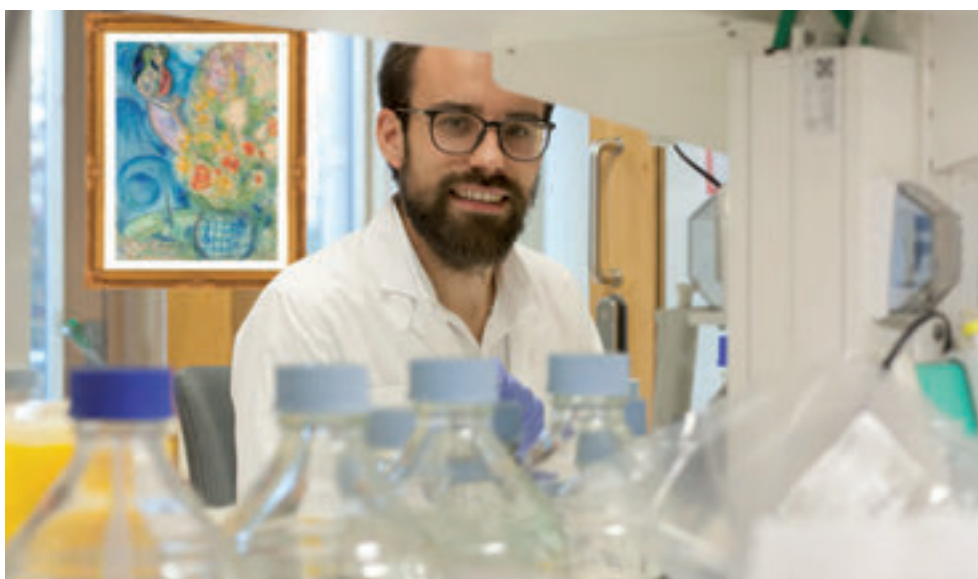
SVARSPOST

204 720 55

110 27 Stockholm

Erbjudandet gäller till och med 30/4 2018

”Utan Chagall hade jag inte kommit så långt i min diabetesforskning.”

Andreas Edsfeldt fick oväntad hjälp av Chagall i sin forskning om typ 2-diabetes roll vid hjärt-kärlsjukdomar.

Målaren Marc Chagall är känd för sina livsbejakande färger. I Chagalls värld är färgen röd lika med pulserande blodröd. En målning av just Chagall bidrar till att Svenska Sällskapet för Medicinsk Forskning, SSMF, kan stödja ett projekt vid Lunds universitet med syfte att i framtiden rädda många liv.

Den generösa privata givare, i vars gåva en tavla av Chagall ingick, startade en stiftelse hos SSMF för bland annat forskning kring hjärt-kärlsjukdomar.

Dessa pengar hjälper 33-årige läkaren Andreas Edsfeldt att kunna fördjupa sin forskning om varför patienter med typ 2-diabetes lättare än andra patienter insjuknar i hjärt-kärlsjukdomar.

”Anslaget från SSMF är oerhört viktigt för att jag parallellt med mitt arbete som läkare på hjärtkliniken på Skånes universitetssjukhus ska kunna använda mina erfarenheter till forskning.”

Andreas Edsfeldt har fått SSMF:s Stora Anslag på halvtid, vilket ger honom möjlighet att kombinera forskning och praktik.

Andreas Edsfeldt är dedikerad sin forskning. Ofta är han på labbet till tre på natten, för att sedan gå upp sju och äta frukost med sin fru och sina två barn.

Att hans forskningspengar kommer från en privat givare sporrar Andreas extra.

”Det känns stort att någon har tänkt på människor som kommer efter den egna livstiden.”

På den lilla lediga tid som Andreas har lyssnar han på punk och tar en tur på den slitna skateboard som står lutad mot väggen inne på laboratoriet.

”Du måste vara totalt fokuserad när du åker skateboard, annars skadar du dig.”

Samtidigt ser Andreas tydliga paralleller mellan forskning och skateboardåkning.

”När man åker buss och tittar ut genom fönstret ser de flesta bara välbekanta saker. Men jag lägger märke till räcken och trappor och andra detaljer, som jag kan använda när jag åker skateboard.”

”På samma sätt handlar min forskning om att leta efter saker som andra inte har tänkt på.”

SVENSKA SÄLLSKAPET FÖR
MEDICINSK FORSKNING

GRUNDAT 1919

Vill du också ge ett bidrag, stort som litet, till svensk medicinsk forskning, läs mer på ssmf.se eller ring SSMF på 08-33 50 61. Där kan du också beställa SSMF:s folder om att skriva testamente.
Plusgiro 90 11 09-9. Bankgiro 901-1099. Swish 1239011099.